

Karta 1: Linije opsade Sarajeva 1992-1995. godine

Raspored oruđa na dominantnim kotama iznad samog grada omogućavao je srpskim snagama gađanje bilo kojeg cilja u gradu ili na liniji odbrane. U samom gradu Sarajevu i bližoj okolini, pored jedinica JNA, nalazilo se oko trideset kasarni, skladišta i drugih vojnih objekata JNA koji su bili puni tehnikom, opremom i ljudstvom.

Upravo s borbenim operacijama, snage isprva JNA a kasnije SRK-a granatiraju i snajperski djeluju po civilima u Sarajevu. Naročito su izraženi napadi kada gube bitke i teritorij na ratištu. Iz tih razloga, VRS svoj gnjev iskaljuje na nedužnim civilima, odnosno djeci, ubijajući ih po raznim dijelovima grada.

VRS za ove zločine masovno koristi sljedeće naoružanje: a) artiljerijska oruđa; b) snajpersko naoružanje; c) hemijsko oružje koje je zabranjeno međunarodnim humanitarnim pravom (modifikovane aviobombe, fosforne

artiljerijske granate i dr.); d) protivavionsko naoružanje; e) tenkovske i oklopne jedinice za izvođenje dejstava i dr.⁶

U Sarajevu je postojao metod neselektivnog granatiranja⁷ i snajperskog djelovanja (snajperska paljba) po civilima, što je za svrhu imalo veće ljudske žrtve, teroriziranje civilnog stanovništva, a potiče se i predaja ili bježanje s opkoljenog područja.

Utvrđujući krivičnu odgovornost Stanislava Galića, visokog oficira Vojske Jugoslavije, odnosno komandanta SRK VRS, za kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila i civilnog stanovništva Sarajeva u opsadi, koja je, pored ostalog, rezultirala velikim brojem ubijenih i ranjenih, ICTY je utvrdio da je više nego jasno da je general Galić odgovoran za gađanje direktnom i neselektivnom paljbom civila i civilnog stanovništva Sarajeva. Radilo se “o smišljenoj namjeri da se nad civilima izvrše akti nasilja”.⁸ Ove snage namjerno masovno napadaju civile i civilne objekte, “te iz tih razloga, nijedan civil nigdje nije bio siguran”.⁹ Napadi su bili *rasprostranjeni* (velike razmjere napada i broj osoba koje su predmet tog napada) i *sistematski* (organizirani karakter djela nasilja i mala vjerovatnoća da su počinjena nasumično).¹⁰

⁶ S. Čekić (et al), *Zločini...*, 48.

⁷ Neselektivna upotreba sile: Srpske snage neselektivno bombardiraju, granatiraju i na druge načine napadaju bosanske gradiće, gradove i sela. Takva neselektivna upotreba sile često ne služi vojnoj svrsi. Njen je cilj teroriziranje civilnog stanovništva, čime se potiče predaja ili bježanje s opkoljenog područja. Srpske snage tako upotrebljavaju silu radi raseljavanja nesrpskog stanovništva na područjima širom BiH. U drugim slučajevima pokazuje se da srpske snage namjerno napadaju zdravstvene ustanove, kulturne spomenike i mjesta bogoslužja. Napad na cijeli grad ili selo kako bi se uništio izvjestan broj jasno izdvojenih vojnih ciljeva koje je moguće napasti izdvojeno jest neselektivan. Napadi pažljivo upravljani na svaku vojnu metu unutar te lokacije nisu neselektivni (Ratni zločin u Bosni, Dokumenti, Zagreb, 1993, 17, 165, 166).

⁸ ICTY, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Stanislava Galića, presuda i mišljenje, Den Haag, 5. decembar 2003, paragrafi 727, 745-752.

⁹ ICTY, Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu protiv Stanislava Galića, Den Haag, 5. decembar 2007, 3.

¹⁰ ICTY, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, presuda, 12. decembar 2007, paragraf 41, 925 i 913. SRK je, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu protiv generala Dragomira Miloševića, odgovoran za granatiranje civila i civilnih područja, a “posebno s obzirom na dokaze u vezi sa preciznošću minobacača i vještinom poslužilaca minobacača iz redova SRK-a, ispaljivanjem brojnih granata na grad, težinom povreda

Zapaljiva i hemijska oružja zabranjena su ženevskim konvencijama i drugim odredbama međunarodnog prava. Zapaljivo oružje snage SRK-a koriste od početka sukoba. O tome svjedoče brojni objekti koji su zapaljeni u Sarajevu. Hemijsko oružje koristili su na širem i užem području Sarajeva.¹¹

Dana 28. augusta 1995. VRS ispaljuje minobacačku granatu kalibra 120 mm ispred tržnice Markale kojom su ubijene 43 i ranjene 104 osobe. Sljedećeg dana, rano ujutro, NATO avioni su započeli akciju "Noćni let" nakon što su UN zaključile da je brutalan minobacački napad došao sa položaja VRS-a. UN su uputile tri zahtjeva VRS-u: ukloniti artiljeriju na daljinu od 20 km od centra Sarajeva, prestati granatirati civilne objekte i obustaviti sve borbene aktivnosti. Sarajevo je i dalje bilo meta granatiranja od strane VRS-a i okruženo dijelom teškim oruđem, uprkos zahtjevima i naporima međunarodnih zvaničnika da riješe situaciju.¹² Tek od 10. oktobra 1995, kada

---

i brojem ubijenih usljed minobacačkih dejstava". Namjerno gađanje civila u gradu tim preciznim oruđima, uz upotrebu velikog broja granata, predstavlja, po ocjeni navedenog vijeća, *terorisanje*. Imajući u vidu činjenicu da su ta oruđa korištena, posebno minobacač, s vrlo dobro obučanim poslužiocima, Vijeće je zaključilo da je postojala namjera za terorisanje. SRK je, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu protiv generala Dragomira Miloševića, odgovoran za granatiranje civila i civilnih područja, a "posebno s obzirom na dokaze u vezi sa preciznošću minobacača i vještinom poslužilaca minobacača iz redova SRK-a, ispaljivanjem brojnih granata na grad, težinom povreda i brojem ubijenih usljed minobacačkih dejstava". Ako je nekome cilj da izazove teror kod civilnog stanovništva, on će usmrćivati civile, ometat će snabdijevanje hranom i vodom, ometat će zdravstvenu službu granatiranjem bolnica i vozila Hitne pomoći, napadat će civile namjerno i pod-muklo, te će koristiti sve moguće načine da se proizvede osjećaj bespomoćnosti i ranjivosti.

¹¹ Fosforne bombe, aviobombe, artiljerijske granate sa bojnim otrovima. Modifikovane avionske bombe posjedovao je samo SRK i koristio ih za gađanje civila i civilnog stanovništva i civilnih područja u Sarajevu. Te bombe su neprecizne i ne služe nikakvoj vojnoj svrsi. Učinak tih bombi bio je užasan "u smislu ranjavanja, ubijanja, uništavanja i psihičkog djelovanja na civile". Na osnovu činjenice da je SRK koristio modifikovane avionske bombe, Pretresno vijeće u predmetu Milošević izvelo je zaključak "o postojanju namjere za terorisanje". SRK-u je bila "poznata neselektivna priroda tih bombi, težina povreda i broj ubijenih usljed korištenja tih vrlo nepreciznih bombi". ICTY, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007, paragraf 912 (jedan od primjera ubijanja djece aviobombom prikazan je na str. 13).

¹² Američki predsjednik Bill Clinton je izjavio: "Akcija će Srbima staviti do znanja da imaju sve izgubiti i ništa ne dobiti nastavljanjem napada na Sarajevo i druga sigurnosna područja i daljnjim ubijanjem nevinih civila." U: K. Begić, *BiH od Vancove misije...*, 270-271.

je na snagu stupio Sporazum o prekidu vatre potpisan između Richarda Holbrookea i Alije Izetbegovića, situacija se mijenja i pomjera u smjeru kreiranja mirovnog plana.¹³ Dana 14. decembra 1995. u Parizu potpisan je Dejtonski sporazum. Ovim sporazumom efektivno je završen rat, ali mnoge stvari ostale su neriješene. Nakon Dejtonskog sporazuma, VRS je napustila okupirana područja Sarajeva, ostavljajući iza sebe pustoš i zgarište. Dana 19. marta 1996. napustila je i posljednje okupirano područje grada, Grbavicu.¹⁴

Primjeri masovnih ubistava djece

Granate svih kalibara (tenkovske, minobacačke, haubičke, topovske), koje spadaju u kategoriju teškog artiljerijskog naoružanja i snajpersko djelovanje, samo su dio vojnih sredstava kojima se VRS služila da bi gađala mjesta gdje su se, između ostalih, okupljala i djeca. U više primjera prikazat ćemo suštinu djelovanja VRS koja je za cilj imala da ubije civile, odnosno djecu, te da im nanese teške tjelesne i duševne povrede i izloži ih teškim životnim uvjetima življenja kako bi ih dovela do fizičkog uništenja i istrebljenja.

Mnoge izjave ljudi iz rukovodstva bosanskih Srba pokazuju planove nad nesrpskim stanovništvom u Sarajevu. Iz mnogih izjava, presretanih razgovora, dokumenata, zapisa sa sjednica i skupštine, može se vidjeti da su čelnici SDS-a i drugi bitni bosanski Srbi govorili o fatalnim planovima i namjerama za glavni grad Republike Bosne i Hercegovine i nesrpsko stanovništvo. U predmetima protiv S. Galića i D. Miloševića sud nije koristio prijeteće izjave ključnih ljudi srpske politike. Te izjave predstavljaju dokaze

---

¹³ Početkom septembra 1995. zabilježeni su osjetni pomaci ARBiH na srednjobosanskom i HVO-a na zapadnobosanskom ratištu i oslobađanje zauzetih područja od strane VRS-a. S druge strane, sredinom septembra su dolazili jasni signali da se oslobodilački pohodi ARBiH zaustave. W. Christopher je 22. septembra ponovio poziv za prestanak neprijateljstava govoreći da "dalje borbe ugrožavaju mirovni proces". Sporazum o prekidu vatre, orkestriran pritiskom svijeta, postignut 5. oktobra a stupio na snagu 10. oktobra, uključuje "obustavu svih neprijateljskih djelovanja na cijeloj teritoriji BiH, ukoliko u to vrijeme u potpunosti bude uspostavljen dovod plina i električne energije u grad Sarajevo...". Ovaj prekid će trajati 60 dana ili do završetka mirovnih pregovora i mirovne konferencije. Ibidem, 271.

¹⁴ S. Čekić (et al.), *Zločini...*, 55-56.

o namjeri za zločin genocida. Ti dokazi korišteni su u slučaju Slobodana Miloševića, te ih je ICTY koristio kao vjerodostojne da bi potvrdio genocidnu namjeru i postojanje genocidnog plana, te da je Milošević “bio učesnik u UZP-u, koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba”.¹⁵

Dana 6. maja 1993. donesena je Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, br. 824, da se Sarajevo s okolinom proglašava sigurnom zonom Ujedinjenih nacija, te kao takvo, treba biti pošteđeno “oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka”.¹⁶ Međutim, ta se odluka nije poštovala, te su se opsada, uništavanje Sarajeva i ubijanje njegovog stanovništva nastavljali na najbrutalniji i najmonstruozniji način. Svi oblici teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava činjeni su prema djeci, odražavajući se najdirektnije na njihov biološki opstanak. Pri tome se radilo o pravima lične sigurnosti, slobode kretanja i igre, stručne zaštite zdravlja, napredovanja u obrazovanju i kulturnom razvoju, itd.¹⁷ Na petnaestoj sjednici, održanoj 9. marta 1994, Komisija za ljudska prava jasno je osudila opsade gradova i drugih područja gdje živi civilno stanovništvo, namjerno grana-

¹⁵ ICTY, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića - odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, Den Haag, 16. juni 2004, par. 246, 288-289 i 323; *Miloševiću dokazan genocid u Bosni- Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 144.

¹⁶ Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija o Bosni i Hercegovini, Uprava za politička pitanja ARBiH, Sarajevo, 1995, 72-74.

¹⁷ Generalna skupština UN 10. decembra 1948. usvojila je Opću deklaraciju o pravima čovjeka koja sadrži veoma značajne stavove u pogledu odnosa društva prema porodici i djeci. Generalna skupština UN usvojila je 20. novembra 1959. Deklaraciju o pravima djeteta. Sadrži deset načela. Društvo i javne vlasti imaju dužnost da se naročito brinu o djeci i porodici, posebno onoj koja nema potrebna sredstva za izdržavanje. Godinu 1979. UN su proglasile Međunarodnom godinom djeteta, a potom su je produžile na Međunarodnu dekadu djeteta koja je trajala do 1989. To su bile pripreme godine za izradu teksta Konvencije o pravima djeteta. Generalna skupština je 20. novembra 1989. usvojila Konvenciju o pravima djeteta, a stupila je na snagu 2. septembra 1990. Ova konvencija je od velikog značaja, naročito s pravnog stajališta jer je to jedna vrsta zakona, to je, bolje rečeno, jedan ugovor koji pravno obavezuje sve one koji ga potpišu ili ratificiraju.

Godine 1990. objavljena je i Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece. (UN, Deklaracija svijet dostojan djeteta, 2002; UN, Konvencija o pravima djeteta, 1989; UN, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 9. decembar 1948; Ženevska konvencija o zaštiti žrtava rata od 12. augusta 1949, Beograd, 1962; Suada Buljubašić, *Djeca bez roditeljskog staranja*, 2000, 56-58.)

tiranje gradova i naselja pod opsadom s fatalnim ishodima, sistematski terorizam i ubistva civila, kao i sve druge vrste napada na civile.¹⁸

Djeca su ubijana na razne načine: u redovima za vodu i hranu, na ulici, u školi, u kući-stanu, dvorištu, prilikom sankanja i drugih igara, prilikom potražnje ogrjeva, na drveću dok bi brali voćke, za vrijeme sportskih aktivnosti, dok su se vozili biciklom i u drugim prilikama. Primjeri zločina nad djecom su mnogobrojni. Starosna dob agresoru nije bila bitna. Gađani su i konvoji s bebama, porodilišta, pedijatrijska bolnica.

a) **Masovna ubistva u periodu od 6. aprila do 10. septembra 1992.**

U ovom periodu su se izmijenila dva generala, odnosno komandanta JNA/SRK VRS. Od 6. aprila do 12. maja 1992. komandant Četvrog korpusa Druge vojne oblasti JNA bio je Vojislav Đurđevac. Od 12. maja JNA se transformira u VRS. Na području Sarajeva djelovao je SRK, jedan ogranak VRS-a. Za vrijeme komandovanja Đurđevca nije bilo nijedno masovno ubistvo gdje su žrtve djeca. Bilo je pojedinačnih ubistava. Nakon Đurđevca, negdje između 12. i 22. maja 1992, na čelo SRK-a postavljen je general Tomislav Šipčić koji je ostao na tom položaju do 10. septembra 1992. kada ga zamjenjuje Stanislav Galić. U periodu komandovanja Tomislava Šipčića dogodila su se brojna masovna ubistva.

Ubistva porodica

U naselje Velešići, općina Novo Sarajevo, 16. maja 1992. SRK ispaljuje tri granate. Jedna od njih probila je betonski zid kuće i u prizemlju ubila šestero članova porodica Bibić i Mekić, od kojih dvoje djece: Bibić (Osman, Biba) Amara (1991) i Mekić (Fikret, Munira) Damira (1988).¹⁹

---

¹⁸ *JCTY*, Izvještaj sa petnaeste sjednice Komisije za ljudska prava, održane 9. marta 1994, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića.

¹⁹ Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, *Ubijena djeca Sarajeva 92-95*, Intervju sa priložima, inv. br. 7-686 i 7-680 (u daljnjem tekstu: AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-686, 7-680). Ubijeni su i Biba Bibić (Amarova majka), Dišija Bibić (Amarova amidžinica i Damirova nana), Munira Mekić (Damirova majka) i njihova rodica Fehma Bibić.

U Ulici trg heroja 8, općina Novo Sarajevo, 25. augusta 1992. zapaljivom granatom pogođena je stambena zgrada. Jedan od stanova se zapalio i u njemu je izgorjelo šest civila, među kojima brat i sestra: Hožbo (Mujo, Amra) Mirela (1987) i Mirza (1989). Tada su ubijeni i Mirelina nana Kimeta, djed Abid, tetka Alma i komšinica Jelena. Tokom rata ubijena su i dva Mirelina i Mirzina amidžića.²⁰

Granatiranje porodilišta

Porodilište "Zehra Muidović" na Jezeru je u noći 26/27. maja 1992. granatirano. Tada je u inkubatoru, usljed nestanka električne energije, smrt nastupila za tri bebe: Bajramović (Muhamed, Meka) N.N. (1992), Šišić (Nijaz, Zarfa) N.N. i Beba N.N.²¹ Neposredno prije ovog zločina na 16. sjednici Skupštine 12. maja 1992. u Banjoj Luci, ministar za zdravstvo Dragan Kalinić je, između ostalog, izjavio: "... ako će Vojna bolnica pasti u ruke neprijatelju, onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi."²²

Redovi za hljeb

Redovi za hljeb su nerijetko bili meta granatiranja. U Ulici Vase Miskina između br. 5 i 12, općina Stari Grad, 27. maja 1992. eksplodirala je granata na asfaltnoj površini u dijelu gdje su ljudi stajali u redu za hljeb. Ubijeno je 19 civila, a kasnije je podleglo još petero. Među njima ubijeno je i dvoje djece: Abdiji (Abas, Ramiza) Nedžad (1985) i Karamustafić (Hamdo, Ramiza) Emina (1979). Nedžad je tada teško ranjen u desnu stranu pluća. Na putu do bolnice Koševo, od teških povreda, nastupila je smrt.²³

Redovi za vodu

U Halačima 5, Male daire, općina Stari Grad, 23. augusta 1992. u redu za vodu ubijeno je osam lica, među kojima dvoje djece: Ferhatović

²⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-752, 7-751.

²¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1489, 7-1716.

²² Dokumenti, knjiga br. 1, *Ja sam za ratnu opciju*, Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH održane 12. maja 1992. u Banjoj Luci, Tuzla, septembar 2007, 29.

²³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-739, 7-1390. Nedžadov otac Abas je ranjen tada u stomak i nogu. Tokom agresije ubijen je i Eminin otac Hamdo.

(Hamdo, Dževahira) Mahir (1974) i Muratović (Ibrahim, Meliha) Esma (1985). Granata je pala u dvorište u kojem su ljudi točili vodu.²⁴

U kući/stanu

U kući u Jukićevoj ulici 108, općina Centar, *1. juna 1992.* granatom su ubijene: Fočo (Muhamed, Rabija) Amela (1978) i Kurtović (Adem, Mediha) Zlata (1989).²⁵

U dvorištu

Ispred porodične kuće u Ulici Sedrenik 171, općina Stari Grad, *9. juna 1992.* granatom su ubijena dva brata i njihova amidžična: Bojadži (Abdulah, Halida) Fehim (1975), Bojadži (Abdulah, Halida) Mirza (1979) i Bojadži (Abaz, Meliha) Amina (1978).²⁶

U Ulici novi rezervoar, općina Vogošća, *3. jula 1992.* granatom, dok su brali trešnje, ubijeni su: Avdagić (Ibro, Hajra) Fikret (1975), Mameledžija (Hamed, Hajrija) Adela (1978) i Delalić (Ibro) Muamer (1974).²⁷

U dvorištu u Ulici reisa Džemaludina ef. Čauševića br. 2, općina Centar, *29. augusta 1992.* granatom su ubijeni: Hadžiabdić (Mehmed, Aida) Edin (1985) i Šukrić (Nijaz, Nasiha) Muhamed (1981).²⁸

---

²⁴ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1432, 7-1345. Ubijena je Esmina majka i njene dvije tetke, odnosno tri kćerke naibu-reisa Ismeta Spahića - Almasa, Mahira i Meliha.

²⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1346, 7-687. Cijeli dan su bile u skloništu i došle su kući da ručaju. Pored njih dvije ubijeni su Amelina majka Rabija, Amelina tetka Mediha, odnosno Zlatina majka. Ranjen je Amelin otac Muhamed, Amelin brat Amar i Iza Džaferbegović (Amelina i Zlatina nana).

²⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-782, 7-783, 7-784. Istom granatom ubijen je Prašović Sakib (1968).

²⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-821, 7-1417. Ovaj dio Vogošće bio je pod opsadom. Istom granatom ubijeno je sedam civila. Kada je stigla sanitetska ekipa da izvuče ranjene i pruži medicinsku pomoć, sa položaja VRS je PAM-om po njima otvorena vatra. Uspjeli su doći do ranjenih i izvući Vahida Kormana i djevojčicu Adelu Mameledžiju. Djevojčica je još bila živa, ali je smrt nastupila na putu do bolnice.

²⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-636, 7-1493. Eksplodirala je granata na tadašnju zgradu Rijaseta, kada je delegacija Rijaseta, zajedno s članovima Merhameta, vozilima UNPROFOR-a trebala biti prebačena do Sarajevskog aerodroma kako bi obišli neke od islamskih zemalja i upoznali ih sa situacijom u Sarajevu. Ubijeni su i mr. Šukrić Nijaz, Muhamedov otac, Hadžiabdić Tenzila, službenica Mešihata, i Karović Nermina. Više civila je ranjeno.

Na ulici

U Ulici Grličića brdo, Stari Grad, 23. juna 1992. granatom su ubijeni: Hodžić (Abdulah, Đemila) Elvedin (1974) i Imamović (Asim, Munira) Mirza (1981).²⁹

U Ulici trg Austrije, općina Stari Grad, 22. augusta 1992. eksplodirala je granata na pločniku. Ubijen je Subašić (Šerif, Jasminka) Admir (1976). Istom granatom, pored Admira, ubijen je i njegov daidža Jasmin Šojko, a daidžinica Adrijana je od posljedica detonacije i jakog stresa u sedmom mjesecu trudnoće rodila mrtvo dijete Šojko (Jasmin, Adrijana) N.N.³⁰

Pored kasarni UN-a

Na platou ispred PTT Inžinjeringa u naselju Nedžarići 13. jula 1992. ispaljeno je nekoliko granata. Tamo se nalazila jedna grupa djece koja je tražila slatkiše od UN vojnika koji su se tu nalazili. Ubijeni su djevojka i njen punoljetni momak koji ju je pokušao zaštititi: Perišić (Bogdan, Salava) Slađana (1975) i Kurtović (Azem) Elmir (1973).³¹

U igri

U parku u Ulici Blagoja Parovića, općina Novo Sarajevo, 30. jula 1992. granatom su u igri ubijeni: Mraović (Milorad, Ranka) Srđan (1979) i Ramović (Bećir, Nura) Munevera (1975).³²

U Nahorevskoj ulici, općina Centar, 18. augusta 1992. ispaljena je granata na djecu koja su se igrala i brala kruške. Ubijena su četiri civila, od kojih dvoje djece: Skrozo (Sead, Zejnepa) Emir (1980) i Lolić (Šimun, Suada) Alen (1977).³³

U Nemanjinoj ulici 31 (Čekaluša), općina Centar, 3. septembra 1992. granatom su ubijena braća i njihov prijatelj: Hodžić (Haris, Nermina) Adnan

---

²⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1368, 7-795.

³⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1475, 7-1691.

³¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1445. Njena sestra Dragana je ranjena i izgubila je oko. Ranjeno je još sedmero djece.

³² AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1423, 7-1452. Devetnaest civila, među kojima je bilo šestoro djece, teže i lakše je ranjeno.

³³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1415, 7-1470. Alen je tog dana teško ranjen, a sutradan je nastupila smrt.

(1980), Hodžić (Haris, Nermina) Mirza (1981) i Štimac (Emil, Alida) Vedran (1980). Djeca su se okupila u dvorištu da igraju šah.³⁴

U podrumu

U podrumskoj prostoriji zgrade *31. jula 1992.* u Jukićevoj ulici br. 69, naselje Koševsko Brdo, općina Centar, granatom su ubijeni rođak i rodica: Kujundžić (Delveta) Indira (1986) i Kujundžić (Muris) Rizvan (1982).³⁵

U konvojima

Prilikom izmještanja djece iz Doma "Ljubica Ivezić" *1. augusta 1992.* dogodio se zločin između zgrada Oslobođenja i Doma penzionera, naselje Nedžarići, općina Novi Grad. Na konvoj je pučano i tom prilikom su ubijeni šticećenici doma: Glavaš (Svjetlana) Vedrana (1989) i Sulejmanović (Bibica) Roki (1991).³⁶

Za vrijeme primirja

Dana *6. septembra 1992.* najavljeno je primirje. Djeca su se igrala na ljuljaški. Jedna granata je ispaljena na vrtić u naselju Švrakino Selo, a druga je eksplodirala ispred kuće u Prvomajskoj ulici 241. Ubijena su djeca: Tabaković (Salko, Mehdija) Belma (1983) i Tabaković (Mirsad, Azra) Benjamin (1990).³⁷

b) Masovna ubistva u periodu od 11. septembra 1992. do 10. augusta 1994.

U ovom periodu komandu SRK-a preuzeo je general Stanislav Galić. Za ovo vrijeme, snage kojima je on rukovodio i komandovao sprovodile su kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja usmjerenu protiv

---

³⁴ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1365, 7-1372, 7-1492. Istom granatom ubijene su punoljetne osobe: Lukačević Sanela i Nišić Faruk, a dvoje djece ranjeno.

³⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-685, 7-684. Ubijeni su i Indirina majka Delveta, rodica Hasija i doktorica Mirjana Maksimović.

³⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1687, 7-1690.

³⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1494, 7-584. Istom granatom su ranjene Benjaminova majka i Belmina sestra Elma.

civilnog stanovništva Sarajeva. Počinjeni su brojni zločini u kojima su žrtve i djeca. U Haškom tribunalu Galić je osuđen na doživotnu kaznu zatvora.

Ubistvo cijele porodice

Nerijetko, u toku granatiranja, ubijane su i cijele porodice. Jedan takav masakr dogodio se 3. januara 1994. u stanu, u Omladinskoj ulici 1 (današnja Musala 1), općina Centar, kada je porodica bila na okupu. Granata je eksplodirala u kuhinji i raznijela cijeli stan. Ubijeno je šest civila od kojih brat i sestra: Tatarević (Adnan, Dženana) Asja (1983) i Nadan (1977).³⁸

Za vrijeme primirja

Dan 12. septembar 1992. UNPROFOR je označio kao datum kojeg će teška artiljerija biti stavljena pod kontrolu. Razdragana i vesela djeca pomislila su da se sada mogu slobodnije igrati i izaći iz hladnog i mračnog podruma u Dobrovoljačkoj ulici 15, općina Centar. Djeca su u prostorijama mjesne zajednice pripremala predstavu i barem za trenutak pokušali zaboraviti granate. Međutim, granata ispaljena s Trebevića eksplodirala je na pločniku ispred stambene zgrade. Ubijeni su: Gvožđar (Nijaz, Zdravka) Eldin (1983) i Grozdanić (Fahrudin, Jasmina) Aida (1981).³⁹

U Ulici španskih boraca 16, općina Novi Grad, 9. novembra 1992. granatom su ubijeni: Habul (Izet, Radislava) Alen (1986) i Klepić (Asim, Munta) Mirza (1978). Taj dan je bilo obavještenje da neće biti granatiranja te su djeca izašla iz podruma na svjež zrak. Međutim, ispaljena je granata koja je eksplodirala na šahtu za vodu ispred zgrade.⁴⁰

Dana 26. juna 1993. dogodio se masakr nad djecom u dvorištu kuće u Bakarevića ulici 5, općina Stari Grad. Bilo je primirje. Djeca su se okupila u dvorištu. Eksplodirala je granata od koje je ubijeno sedam civila, od kojih

---

³⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1498, 7-1499. Ubijeni su i njihova majka Dženana, otac Adnan, nana Nadžija Dragnić, daidža Veseljko Dragnić, dok je djed Mensur Dragnić teško ranjen i kasnije podlegao od posljedica ranjavanja.

³⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-777. Aida je nakon dva sata preminula u bolnici.

⁴⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-585. Istom granatom ubijena su pored njih još dva odrasla civila.

Jedan geler ranio je Alenovu sestru Izelu u leđa i raznio joj trećinu desnog dijela pluća. Bila je u kritičnom stanju naredna 72 sata. Tada je ranjeno 15 civila.

šestero djece: Rustenpašić (Adnan) Sanjin (1988), Šećerović (Vehbija) Sinanudin (1975), Zijadić (Hasan) Belma (1982), Čatić (Midhat) Nihada (1977), Poturić (Bego) Almir (1978) i Pliska (Hamid) Senad (1979).⁴¹

U igri

Na Trgu ZAVNOBIH-a, općina Novi Grad, 20. septembra 1992. oko 19.15 iz pravca Nedžarića istovremeno su ispaljene četiri granate od 80 mm, od kojih su dvije pale na krov zgrade, a dvije među ljude. Ubijeno je troje djece: Ibrahimagić (Omer, Emira) Samir (1983), Muharemović (Velija, Esmā) Enes (1985) i Mušanović (Suljo, Šemsa) Adnan (1977).⁴²

U Prvomajskoj ulici 68, općina Novi Grad, 1. oktobra 1992. granatom u igri su ubijene: Malinić (Dragan, Stanojka) Željka (1976) i Turković (Hasib, Meliha) Almira (1984).⁴³

Istog dana dogodio se još jedan masovni zločin. U haustoru zgrade, u Ulici Omera Maslića, općina Novo Sarajevo, eksplodirala je granata gdje su se igrala djeca. Ubijeni su: Tucaković (Šemso, Ševala) Haris (1977) i Zaimović (Ibrahim, Fadila) Adis (1977).⁴⁴

Narednog dana, 2. oktobra 1992, u Ulici Džemala Bijedića, općina Novo Sarajevo, u igri su ubijene: Škaljo (Nadil, Fadila) Edina (1985) i Karaica (Senad, Munira) Emina (1984).⁴⁵

U Ulici Svetozara Kosarića 65 (Zaima Imamovića 72), općina Novi Grad, 5. oktobra 1992. eksplodirala je granata ispred kuće. Ubijeni su: Džanko (Rasim, Asima) Fahro (1979) i Mujagić (Asim, Džemila) Abaz (1978).⁴⁶

U dvorištu kuće u Ulici Jelene Vitas 8, općina Centar, u blizini Doma "Ljubica Ivezić" 10. oktobra 1992. u igri su ubijene: Ahmetović (Nusret,

---

⁴¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1328. Istom granatom ubijena je i punoljetna Velida Muftić (1971).

⁴² AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1377. Ubijena su još tri odrasla civila.

⁴³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1416. Istom granatom ubijeno je još troje civila, a pet civila je ranjeno.

⁴⁴ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1503. Ranjeno je nekoliko njihovih prijatelja.

⁴⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1388. Edina je teško ranjena dok se igrala. Od teških povreda, 3. oktobra 1992. nastupila je smrt.

⁴⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1696. Istom granatom ranjen je Alija Mustafaj. U toku rata ubijen je Fahrin otac Rasim kao i daidža.

Suada) Belma (1987), Isanović (Hemed, Hiba) Anela (1988) i Dautbašić (Sabahudin, Hava) Đevad (1983).⁴⁷

U Ulici Ragiba Džinde ispred broja 168, naselje Ali-pašin Most, općina Novi Grad, *16. decembra 1992.* granatom u igri ubijeni su: Alihodžić (Esad, Fadila) Aldin (1979), Holjan (Ramiz, Alka) Admir (1979) i Bašović (Mujo, Džehva) Denis (1982).⁴⁸

U Humskoj ulici 154, općina Novo Sarajevo, *17. decembra 1992.* granatom su ubijeni rođaci: Panjeta (Rašid, Fatima) Dženid (1978) i Panjeta (Vejsil, Suvada) Kenan (1979).⁴⁹

U Ulici Koste Racina, općina Novi Grad, *14. januara 1993.* granatom su ubijene: Bašović (Safet, Dika) Merima (1986) i Ivazović (Đemal, Zehrija) Đevada (1982). Bile su s prijateljicama vani i igrale se s kućićima.⁵⁰

U Bosanskoj ulici, općina Novi Grad, *4. februara 1993.* granatom u igri ubijeni su: Čustić (Ahmed, Hamida) Bakir (1977) i Kuhinja (Izet, Bisera) Namik (1980). Dok su se djeca igrala s psom, eksplodirala je granata od koje je ubijena i jedna starija gospođa, kao i pas s kojim su se djeca igrala.⁵¹

U Olimpijskoj ulici, općina Novi Grad, *4. aprila 1993,* dok su se igrali s prijateljima, granatom su ubijeni: Neslan (Husein, Zlata) Eldar (1980) i Redžepović (Enver, Darinka) Alen (1978). Teže i lakše je ranjeno oko osmero djece, među kojima i Eldarov brat Eldin, koji je zbog zadobivenih povreda ostao 60 % invalid.⁵²

U dvorištu kuće, u Jukićevoj ulici 132, općina Centar, *27. aprila 1993.* granatom u igri ubijeni su: Milas (Zvonimir, Stanka) Vedran (1979), Smajević (Mustafa) Sakib (1977) i Tarahija (Refik, Ismeta) Amel (1979).⁵³

---

⁴⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-582. Ubijeno je još troje odraslih civila.

⁴⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-817. Teško je ranjeno dvoje djece: Poturak Nijaz i Nihad.

⁴⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-717.

⁵⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-614. Istom granatom ubijen je i komšija Poljo Šefik, a više civila je ranjeno.

⁵¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1327.

⁵² AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1435.

⁵³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1421.

U Roginoj ulici, općina Stari Grad, 31. maja 1993. granatom u igri su ubijeni: Čolić (Muhamed, Fatima) Ilvana (1983), Deljković (Hamed, Ramiza) Mirza (1987) i Užičanin (Ismet, Suzana) Damir (1983).⁵⁴

Dana 1. juna 1993. organizovan je bajramski malonogometni turnir. Napravljeno je improvizovano igralište u naselju Dobrinja III, općina Novi Grad. Iako je Komanda donijela naredbu o zabrani održavanja javnih manifestacija, skupova, proslava, dan je počeo mirno, te se ipak odlučilo da se turnir održi. Bilo je oko 200 gledalaca. Ispaljene su dvije granate na djecu i gledaoce. Ubijeno je 13 civila, među kojima petero djece: Mulahmetović (Omer, Zahida) Kemal (1976), Mirvić (Adil) Adnan (1975), Šolaja (Vladimir, Anđa) Danijel (1981), Selmanović (Amir, Ifeta) Adel (1979) i Žižić (Krunoslav, Jelica) Marko (1982). Ranjen je veći broj djece.⁵⁵

U dvorištu kuće, u Ulici Adema Buće 264 (sada 277), općina Novi Grad, 20. decembra 1993. granatom u igri ubijeni su: Adžamija (Halil, Sabaheta) Elvir (1987) i Hasani (Sadik) Nadžija (1982).⁵⁶

U redu za vodu

Dana 15. januara 1993. dogodio se masakr u redu za vodu u Ulici Isovića sokak, općina Stari Grad. Ubijeno je osmero civila, od kojih dvoje djece: Lagumdžija (Mustafa, Azemina) Senad (1975) i Sadikaj (Kasem, Feridije) Aferdita (1979).⁵⁷

Dana 12. jula 1993. još jedan masakr u redu za vodu u Ulici Spasenije Cane Babovića (Hakije Turajlića), općina Novi Grad. Ubijeno je 14 civila, od kojih dvoje djece: Kirlić (Fejsal, Jasmina) Ajdin (1977) i Jelovac (Selim, Rahima) Ilham (1976).⁵⁸

⁵⁴ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1325. Istom granatom ubijen je i jedan punoljetni civil, a šest civila je ranjeno.

⁵⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-635. Poslije granatiranja provedena je istraga iz kojeg je pravca ispaljen projektil. Utvrdilo se da je ispaljen iz Lukavice, 300 m južno od kasarne, koja je bila pod kontrolom VRS-a.

⁵⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-773.

⁵⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1457, 7-714. Aferditin otac Kasem teško je ranjen i ostao je 60% invalid. Od bliže Aferditiine rodbine, tokom rata, ubijen je njen brat Agron, koji je imao 22 godine, a drugi brat je lakše ranjen.

⁵⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1396. Trinaest civila je ranjeno. Na njih je pucano sa područja koje je držala VRS, iz pravca Nedžarića. (*Dani*, specijalni prilog, Optužnica protiv Slobodana Miloševića, 7. decembar 2001, prilog F, primjer 2.)

U redu za humanitarnu pomoć

U Ulici oslobodilaca Sarajeva, općina Novi Grad, 4. februara 1994. ispaljene su tri granate na civile koji su čekali u redu za humanitarnu pomoć. Ubijeno je devet civila, od kojih dvoje djece: Spahić (Ibro, Hava) Selma (1984) i Baličevac (Nezir) Saida (1976). Geleri su pogodili Selminog brata Mirsada. Oboje su ubijeni.⁵⁹

U skloništu

U Humskoj ulici 339, općina Novo Sarajevo, 19. januara 1993. granatom su ubijeni brat i sestra: Ljuma (Elmija, Izeta) Đulijeta (1986) i Ljuma (Elmija, Izeta) Elvedin (1988). Zajedno s majkom, Đulijeta je sišla u podrum zbog jakog granatiranja. Majka je otišla na sprat da žednoj djeci donese vode kada je eksplodirala granata.⁶⁰

Na ulici

U Drvarskoj ulici 4, na Mejtašu, općina Centar, 11. oktobra 1992. granatom su ubijeni: Avdić (Fuad, Aiša) Damir (1978) i Kapetanović (Fajik, Izeta) Samra (1976).⁶¹

U Ulici omladinskih radnih brigada, općina Novi Grad, 27. februara 1993. granatom su ubijeni: Malešević (Duško, Olgica) Mirjana (1977) i Poljo (Meho, Fatima) Samir (1976).⁶²

U Ulici veliki mudželeti, općina Stari Grad, 12. jula 1993. granatom su ubijene: Nikšić (Muzafer, Sabina) Azra (1977) i Zubača (Džemo) Aida (1977).⁶³

---

⁵⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-750. Granate su ispaljene sa teritorije koju je držala VRS, pretpostavlja se iz pravca zapada. U: *Dani*, specijalni prilog, Optužnica protiv Slobodana Miloševića, 7. decembar 2001, Prilog F, primjer 4.

⁶⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-745, 7-746.

⁶¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1699.

⁶² AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-709. Mirjana je krenula s prijateljem Samirom do njihovog zajedničkog prijatelja. Došli su na pola puta kada je eksplodirala granata. Mirjanu su geleri pogodili u srce i Samir joj je pokušavao pomoći. Eksplodirala je i druga granata, čiji su geleri ubili Samira.

⁶³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-632. Ubijen je i jedan neidentifikovani civil.

U šetnji Ulicom Ilije Engela 5-13, općina Novi Grad, *30. jula 1993.* granatom je teško ranjena Hadžimuratović (Ramiz, Elvira) Irma (1987). Smrt je nastupila 1. aprila 1995. u Londonu, gdje je izmještena na liječenje zbog teških povreda. Istom granatom ubijena je i Irmina majka Elvira, komšinica Vera Kovačević i dječak Terović (Enver, Dževija) Jasmin (1980).⁶⁴

Na mostu Ciglane, općina Centar, *6. decembra 1993.* granatom su ubijeni: Džidić (Ismet, Emira) Admir (1976) i Zulčić (Azem, Hasena) Selma (1977).⁶⁵

U Gimnazijskoj ulici, općina Centar, *14. decembra 1993.* ubijene su: Avdić (Šefik, Rasema) Vildana (1975) i Jahić (Safet, Razija) Lejla (1977). Vraćale su se iz škole. Geleri su ubili i Vildaninog momka Dinu Šipilovića (1971).⁶⁶

U Ulici Ragiba Džinde 148, općina Novi Grad, *3. januara 1994.* ubijene su: Drakovac (Hamed, Ramiza) Alma (1988) i Imamović (Suvad) Irma (1988).⁶⁷

U dvorištu

U dvorištu kuće, Borak 21, općina Centar, *14. maja 1993.* ubijeni su: Hoti (Enver, Sadeta) Semir (1981) i Polutak (Hilmo, Jasminka) Elma (1984).⁶⁸

Ispred kuće u Ulici Šerifa Loje, općina Novi Grad, *5. jula 1993.* granatom su ubijene: Šabeta (Ahmo, Džemila) Meliha (1982) i Šišić (Nezir, Rahima) Selma (1985).⁶⁹

---

⁶⁴ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1357.

⁶⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-662. Na njih je pucano s Poljina, područja koje je držala VRS.

⁶⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1291. Istom granatom ubijeno je još 5 civila, a veći broj je ranjen.

⁶⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1337. Istom granatom ubijena su i dva starija civila: Adnan Terović i Sead Efendić. Ranjena je Irmina nana Fahrija Imamović, Irmin amidža Irhad, Irmina strina Azema, Irmin amidžić Adnan Imamović (1990) i još četiri civila.

⁶⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-569.

⁶⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1480. Istom granatom ubijen je i komšija Mehmed Jelačić, a devet civila je ranjeno. Među ranjenima su i Melihini roditelji, Ahmo i Džemila, sestra Medina i brat Semir. Zbog teških povreda od gelera granate i požara koji je izbio, Selma je trebala biti premještena u Ameriku, ali je na putu (u Njemačkoj) nastupila smrt 17. jula 1993. Tokom rata ubijeni su Selmin daidža i tetak.

U školi i ispred škole

SRK je gađao djecu u školama koje su zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom. Nisu rijetki prizori razorenih školskih učionica i zidova polivenih krvlju. Jedan takav masakr dogodio se 9. novembra 1993. u Osnovnoj školi "Prvi maj" u naselju Ali-pašino Polje. Za vrijeme školskog časa, SRK je ispalio granatu koja je eksplodirala ispred improvizovane učionice. Ubijena su tri učenika: Mujala (Selim Šefika) Adis (1984), Salkić (Edin, Šefika) Feđa (1987) i Mujkanović (Fahrudin, Dženana) Vedad (1984).⁷⁰

Narednog dana dogodio se još jedan masovni zločin na platou pokraj osnovne škole u Ulici žrtava fašizma (ulaz između br. 10 i 11), općina Novi Grad. Ubijeno je devet civila, od kojih petero djece: Geko (Selver, Diana) Elma (2 godine), Huskić (Omer, Nura) Ibrahim (6 godina), Haseta (Edin) Semir (4 godine), Hećo (Ragib, Ševala) Amina (8 godina) i Hodžić (Ibrahim, Ferida) Ajdin (9 godina).⁷¹

Na sankanju

U blizini Kulturno-sportskog centra *Skenderija*, općina Centar, 22. novembra 1993. granatom su na sankanju ubijeni: Karović (Smail, Elma) Arijana (1984) i Ratković (Dobroslav, Nada) Srđan (1981).⁷²

U Ulici Klare Cetkin 4 (Bosanska 4), općina Novi Grad, 22. januara 1994. dogodio se masovni zločin nad djecom koja su se sankala. Ispaljeno je nekoliko granata, koje su eksplodirale ispred stambene zgrade u naselju Ali-pašino Polje. Ubijeni su: sestre Brković (Dževad) Indira (1982) i Jasmina (1989), Dedović (Mehmed) Mirza (1986), Jurenić (Jeronim) Danijel (1983), Rizvanović (Ismet) Nermin (1981) i Subašić (Esed) Admir (1985).⁷³

---

⁷⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1425. Istom granatom je ubijena njihova učiteljica Fatima Gunić po kojoj škola danas nosi naziv.

⁷¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1348.

⁷² AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1392. Istom granatom ubijen je i punoljetni Dženan Sudić.

⁷³ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1700. Istom granatom ranjeno je još šestero civila. Pucano je sa teritorija pod kontrolom VRS-a u blizini Zavoda za slijepe u Nedžarićima.

**c) Masovna ubistva u periodu od 11. augusta 1994.
do 31. decembra 1995.**

Komandu SRK-a u ovom periodu preuzeo je general Dragomir Milošević. Profesionalni oficir VJ izvršavao je “zadatke na prostorima zahvaćenim borbenim dejstvima” a u svojstvu oficira VJ bio je komandant SRK. U postupku pred Haškim sudom osuđen je na 29 godina zatvora.⁷⁴ U vrijeme njegovog komandovanja počinjena su mnoga masovna ubistva protiv civilnog stanovništva Sarajeva u kojima su žrtve djeca. Naređivao je ispaljivanje i ubijanje civila i aviobombama.

Ubistvo na ulici

U Livanjskoj ulici, općina Centar, 8. novembra 1994. ubijeni su: Blekić (Ramo, Melika) Dino (1985) i Hodžić (Ramo) Lejla (1979).⁷⁵

U igri

U haustoru zgrade u Geteovoj ulici 12, općina Novi Grad, 22. juna 1995. eksplodirala je aviobomba. Ubijena su djeca: Burek (Sabahudin, Meliha) Almedina (1993) i Raonić (Ibro) Dženan (1977).⁷⁶

Na Trgu junaka socijalističkog rada, općina Novi Grad, 25. juna 1995. eksplodirala je granata ispred stambene zgrade gdje su se igrala djeca. Ubijeni su: Kržilo (Ferid) Adnan (1982) i Efica (Ahmed) Nihad (1979).⁷⁷

---

⁷⁴ Pretresno vijeće je oslobodilo Miloševića krivice za zločine vezane za granatiranje zgrade Bitas 22. augusta 1995. i tržnice Markale 28. augusta 1995. s obzirom na to da je u tom periodu hospitalizovan u Beogradu, a Čedomir Sladoje je izdavao naređenja umjesto njega. ICTY, Tužilac protiv D- Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007.

⁷⁵ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1309. Ubijeno je još dvoje punoljetnih civila. Vatra je otvorena iz pravca Poljina, sa teritorija VRS-a, u: *Dani*, specijalni prilog, Optužnica protiv S. Miloševića, 7. decembar 2001, Prilog F, primjer 7.

⁷⁶ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1318. Istom aviobombom ranjena su još tri civila.

⁷⁷ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-779. Istom granatom ranjeno je šest civila. U toku rata ubijen je Nihadov djed Muhamed Efica.

Istog dana, 25. juna 1995, dogodio se masakr u dvorištu u Dženetića čikmi 12, općina Stari Grad. Djeca su izašla da se igraju ispred zgrade. Geleri granate koja je eksplodirala na jednom šahtu u dvorištu pogodili su djecu. Ubijene su djevojčice: Zimić (Sabrija, Edina) Sidbela (1986), Pajević (Adem, Suada) Amina (1984) i Janjić (Zoran, Gordana) Ljiljana (1983).⁷⁸

Dok se igrao na košarkaškom igralištu, na Trgu nezavisnosti, općina Novi Grad, 6. jula 1995. granatom je ubijen Ahmović (Miralem, Radojka) Elvir (1977). SRK je ispalio dvije granate, jednu za drugom. Tada je ubijeno pet civila, od kojih, pored Elvira, još jedno dijete: Đorem (Božo) Magdalena (1990).⁷⁹

Na pijaci

Dana 28. augusta 1995. dogodio se masovni zločin na pijaci Markale, općina Centar. SRK je ispalio granatu na grupu ljudi. Granata je eksplodirala ispred ulaza u tržnicu. Na licu mjesta ubijena su 23 civila, a kasnije je podleglo od posljedica ranjavanja još 20 civila, što je ukupno 43 ubijenih. Ubijeno je troje djece: Dlouhi (Josip, Ana) Dario (1982), Ibrahimović (Fehrat, Habiba) Adnan (1979) i Garbo (Zijad, Maida) Rijad (1980). Istom granatom ranjena su 104 civila.⁸⁰

U kući/stanu

U Ulici partizanske staze 69 b, općina Novi Grad, 15. oktobra 1994. teško su povrijeđeni brat i sestra: Srna (Esad, Fatima) Midhat (1987) i Midheta (1990). Od teških povreda, 8. novembra 1994. na Klinici za dječiju hirurgiju u Sarajevu nastupila je smrt kod Midhata, a 12. novembra 1994. kod Midhete.⁸¹

⁷⁸ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-601. Tri djevojčice su ranjene.

⁷⁹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-652.

⁸⁰ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-1569. Granata je ispaljena sa Trebevića, teritorije VRS-a, u: *Dani*, specijalni prilog, Optužnica protiv S. Miloševića, 7. decembar 2001, Prilog F, primjer 26. U periodu kada se dogodio ovaj zločin, na čelu SRK-a privremeno je bio Čedomir Sladoje, jer je D. Milošević hospitalizovan u bolnici u Beogradu. Upravo iz ovog razloga Miloševiću je smanjena prvobitna kazna sa 33 na 29 godina zatvora. Također je oslobođen odgovornosti za granatiranje zgrade Bitas.

⁸¹ AIIZ, UDS 92-95, ISP, inv. br. 7-570.

Procesuiranje ratnih zločinaca

Sve strane u sukobu dužne su pridržavati se svojih obaveza prema međunarodnom humanitarnom pravu, a naročito Ženevskih konvencija iz 1949. i Dopunskih protokola tih konvencija, i sve osobe koje počine ili naredbe počinjenje teških povreda individualno su odgovorne.⁸² Uslovi koji su potrebni da bi se nekom sudilo po članu 3 Statuta, odnosno za kršenje zakona i običaja ratovanja, Pretresno vijeće mora utvrditi da je u vrijeme kad je zločin počinjen postojalo stanje oružanog sukoba i da je zločin bio usko povezan s tim oružanim sukobom. Za zločine u Sarajevu pod opsadom optuženi su: *Slobodan Milošević*, *Radovan Karadžić*, *Ratko Mladić*, *Stanislav Galić*, *Dragomir Milošević*, *Biljana Plavšić*, *Momčilo Krajišnik*.

Slobodan Milošević je umro u toku sudskog postupka 11. marta 2006. te je postupak protiv njega okončan 14. marta 2006. Postupak i suđenje Radovanu Karadžiću još nije završeno. *Ratko Mladić* predat je pred Haški tribunal 26. maja 2011. *Stanislava Galića* Pretresno vijeće osudilo je na 20 godina zatvora. Nakon uložene žalbe, Žalbeno vijeće izreklo je presudu 30. novembra 2006. i osudilo Galića na kaznu doživotnog zatvora. Dana 15. januara 2009. Galić je prebačen u Njemačku na izdržavanje kazne.⁸³ *Dragomiru Miloševiću* 12. novembra 2009. Žalbeno vijeće je izreklo presudu i smanjilo kaznu sa 33 na 29 godina zatvora, isključivši mu odgovornost za zločin "Markale 2" jer se u tom periodu nalazio na liječenju na Vojno-medicinskoj akademiji u Beogradu. U to vrijeme mijenjao ga je načelnik štaba SRK-a Čedomir Sladoje, koji još nije optužen za ovaj zločin. Za *Tomislava Šipčića* tužba je predata u Tužilaštvo BiH 31. januara 2011, a pokrenuo ju je Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. *Vojislav Đurđević* umro je 2004. godine i za njega nije pokrenut sudski postupak. *Biljana Plavšić* je puštena na slobodu nakon izdržane dvije trećine zatvorske kazne. *Momčilo Krajišnik* je nakon kazne koja je sa 27 smanjena na 20 godina pušten na slobodu.

---

⁸² ICTY, Presuda Pretresnog vijeća Galiću, paragraf 24.

⁸³ ICTY, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Stanislava Galića, presuda i mišljenje, Den Haag, 5. decembar 2003, paragraf 584; ICTY, Sažetak presude u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića, 5. decembar 2003, str. 2.

Zaključak

Od 1992. do 1995. godine u Sarajevu su počinjena brojna masovna ubistva djece koja prema pravilima međunarodnog humanitarnog prava uživaju zaštitu. Činjena su u vrijeme komandovanja svih generala koji su bili na čelu Sarajevsko-romanijskog korpusa. U periodu od 6. aprila 1992. do 31. decembra 1995. izvršeno je 111 masovnih ubistava u kojima su žrtve bila djeca. Ukupan broj djece ubijen u ovim ubistvima je 197. U ovom radu prikazana su najmasovnija ubistva, njih 61 u kojima je ubijeno ukupno 146 djece. Najveći broj masovnih ubistava izvršen je u vrijeme Stanislava Galića (57%), Tomislava Šipčića (30%) i Dragomira Miloševića (13%). Prema aktivnosti koju su djeca obavljala u trenutku smrti, najveći broj djece ubijen je u *igri* (37%). Prema općini izvršenja, najveći broj masovnih ubistava dogodio se na području općine Novi Grad (40%). Prema nacionalnoj pripadnosti, najveći broj djece su Bošnjaci (88,6%), zatim Srbi (3%), Hrvati (3%), ostali (2,7%), Albanci (1,8%) i Romi (0,9%).

Historijski revizionizam: negiranje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima

Sažetak

Ovim radom autor želi ukazati na stalno i plansko falsifikovanje historijskih činjenica, te negiranje agresije i zločina genocida koji su se dogodili na prostoru Republike Bosne i Hercegovine između 1991. i 1995. godine. Također će se prikazati sistemsko neprihvatanje i negiranje relevantnih pravnih i naučnih izvora. Iznošenjem navedenog, nastojat će se doći do zaključaka o razlozima negiranja agresije i zločina genocida u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, agresija, zločin genocida, negiranje

U periodu između 1991. i 1995. godine na prostoru Bosne i Hercegovine dogodili su se neki od najtežih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i najteži oblik zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava - genocid. Na međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena je oružana agresija¹, koju su izvršile Savezna

---

¹ AGRESIJA (lat. aggredi – pristupiti kome, navaliti) napad, nasrtanje, svaki oblik nasilja; neizazvan napad jedne ili nekoliko država na suverenitet ili teritorijalni integritet druge države, s ciljem teritorijalnog osvajanja ili nasilne promjene unutarnjeg uređenja, odnosno ostvarenja drugih političkih ili sličnih planova kojim se ugrožava nezavisnost i suverenitet ili teritorijalna cjelina napadnute cjeline. Najčešće je oružana i izvodi se primjenom vojne sile, ali obuhvaća i svaku akciju usmjerenu protiv teritorijalne cjeline i nezavisnosti druge države, ili protiv mira u svijetu (Izet Beridan, Ivo M. Tomić, Muharem Kreso, *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo, 2001, 19).

Prema Rezoluciji 3314 Generalne skupštine Ujedinjenih naroda utvrđena je opća definicija agresije: "Agresija je upotreba oružane sile od strane neke države protiv suverenosti, teritorijalne cjelovitosti ili političke nezavisnosti neke druge države ili upotreba oružane sile koja je na bilo koji drugi način nespojiva sa Poveljom Ujedinjenih naroda, kao što proizlazi iz definicije (Faid Hećo, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005, 9).

republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska uz pomoć domaćih kolaboracionista. Profesor Ibrahimagić smatra da je rat protiv Bosne i Hercegovine bio nešto više i po sadržaju šire nego što obuhvata teorijski pojam agresije u međunarodnom pravu. Po međunarodnom pravu okupacija određenog teritorija izvršena agresijom na jednu državu podrazumijeva odgovornost okupatora da na prostoru koji je okupirao brine o životu na okupiranoj teritoriji i stanovništvu i stvara uslove za njegovo preživljavanje. S obzirom na ciljeve agresije, može se reći da je to bio totalni rat, ne samo protiv Bosne i Hercegovine kao države već i kao geopolitičkog prostora, kao i rat protiv njegovog stanovništva, dakle genocidni rat, a ne prosta agresija.² Posebno mjesto u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu zauzima opsada i odbrana Sarajeva. Opsada Sarajeva je trajala 1479 dana i predstavlja najdužu opsadu nekog grada u historiji. Za vrijeme opsade Sarajevo je predstavljalo najveći koncentracioni logor u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, gdje je oko 340.000 njegovih stanovnika svakodnevno ubijano i podvrgavano teškim životnim uslovima. U Sarajevu je za vrijeme opsade ubijeno ili umrlo od posljedica ranjavanja i nametanja teških životnih uslova između 10.000 i 15.000 ljudi, među kojima 500 do 1600 djece. Ovi podaci su rezultati istraživanja međunarodnih i domaćih institucija, organizacija i udruženja u periodu 1995-2010, ali treba istaći da još uvijek ne postoje potpuni podaci o žrtvama Sarajeva pod opsadom, a posebno o djeci.³

Još od samog početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu kontinuirano se manipuliše činjenicama u smislu negiranja, falsifikovanja i revizije činjenica. Stalni smo svjedoci pritisaka političkih, naučnih i medijskih krugova koji imaju za cilj da agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu nazovu građanskim ratom, da se agresor izjednači sa žrtvom, te da se negira genocid, a sve to čak i pored postojanja relevantne dokumentacije koja potvrđuje i agresiju i zločin genocida.

---

² Omer Ibrahimagić, "Državnopravni i politički značaj odbrane Sarajeva", *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2008, 29.

³ Smail Čekić ... (et. al.), *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 14-15.

U nastavku rada ukazat ćemo samo na neke događaje koji i danas, 20 godina nakon što su se dogodili, predstavljaju primjere pokušaja historijskog revizionizma i politizacije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Slučaj Dobrovoljačka

Drugog i trećeg maja 1992. godine vođena je možda najznačajnija bitka u novijoj historiji Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Jedinice JNA su 2. maja 1992. godine uz žestoku artiljerijsku pripremu pokrenule opći napad na grad uz upotrebu ratnog vazduhoplovstva, s ciljem zauzimanja zgrade Predsjedništva i blokiranja rada najviše državne institucije. Jedinice Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine nakon višesatnih uličnih borbi uspjele su odbiti napad i neprijatelju nanijeti značajne gubitke.⁴ U popodnevnim satima su snage JNA na Sarajevskom aerodromu Butmir zarobile predsjednika Predsjedništva Aliju Izetbegovića i članove delegacije koji su se vraćali s mirovnih pregovora iz Lisabona. Nakon zarobljavanja na aerodromu, predsjednik Izetbegović i delegacija sprovedeni su u kasarnu u Lukavici. Ovo hapšenje je bilo smišljeni dio plana za izvođenje državnog udara koji se trebao izvršiti uz pomoć kolaboracioniste Fikreta Abdića. Krizna situacija oko hapšenja predsjednika Izetbegovića prenijela se i na naredni dan, te je okončana uz posredstvo UNPROFOR-a, razmjenom predsjednika Izetbegovića i delegacije za komandanta 2. vojne oblasti generalpukovnika Milutina Kukanjca i pripadnika komande 2. vojne oblasti koji su se nalazili u Komandi na Bistriku. Prema postignutom sporazumu predsjednik Izetbegović je sproveden u zgradu Predsjedništva, dok je general Kukanjac otišao u kasarnu u Lukavici. Još u toku razmjene na začelju kolone došlo je do sukoba između pripadnika Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine i JNA u kojem je, prema izjavi generala Kukanjca datoj novinarki *Slobodne Evrope* Novki Ilić 2002. godine, stradalo šest osoba. General Kukanjac navodi i imena stradalih. Ovaj podatak mediji u Srbiji nisu objavili.⁵ Razoručano

---

⁴ Faid Hećo, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, 220.

⁵ http://www.slobodnaevropa.org/section/Dobrovoljacka_dossier/1126.html (pristup 7.2.2012).

je u ostatku kolone oko 70 pripadnika JNA, koji su kasnije razmijenjeni.⁶ Događaji od 2. i 3. maja već dvadeset godina predstavljaju poligon za manipulaciju i politizaciju od strane zvaničnog Beograda i Banje Luke. Institucije u Beogradu i Banjoj Luci falsifikuju događaje od 2. i 3. maja želeći prikazati sve poginule pripadnike JNA kao žrtve ratnog zločina i manipulišu brojem poginulih. Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije navodi da je u dešavanjima 2. i 3. maja života lišeno 18 lica,⁷ dok direktor Republičkog centra za istraživanje ratnih zločina u Banjoj Luci, Janko Velimirović, iznosi podatak o 42 ubijena pripadnika JNA.⁸ I jedna i druga institucija žele prikazati događaje od 2. i 3. maja kao ratni zločin koji su naredile i sprovele civilne i vojne vlasti Republike Bosne i Hercegovine. Pokretanjem istrage u slučaju Dobrovoljačka i raspisivanjem međunarodne potjernice za 19 osoba, a po kojoj su bili uhapšeni i dr. Ejup Ganić u Londonu i general Jovan Divjak u Beču, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije želi skrenuti pažnju sa stvarnih krivaca za smrt pripadnika JNA i događaje od 2. i 3. maja prikazati kao napad jedinica Teritorijalne odbrane na jedinice JNA koje su bile u mirnom povlačenju iz Republike Bosne i Hercegovine.⁹ Sličnu namjeru ima i Republički centar za istraživanje ratnih zločina iz Banje Luke koji manipuliše brojem od 42 stradala pripadnika JNA prikazujući ih kao stradalu kolonu iz Dobrovoljačke 2. i 3. maja 1992. godine. Na ovaj način se direktno pokušavaju falsifikovati događaji od 2. i 3. maja, baciti mrlja na herojsku i časnu odbranu Sarajeva, a poginule pripadnike JNA prikazati kao žrtve zločina i napadnute, a ne kao napadače. Iako su ICTY i Tužilaštvo BiH prekinuli istrage o ovom slučaju, institucije entiteta Republike Srpske i Repu-

---

⁶ Faid Hećo Faid, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, 221.

⁷ http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/VESTI_SAOPSTENJA_2009/S_2009_02_26_LAT.pdf, (pristup 7.2.2012).

⁸ <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Sjecanje-na-ubijene-u-Dobrovoljackoj-i-Tuzlanskoj-kapiji-87911.html>, (pristup 7.2.2012).

⁹ Više o temi povlačenja JNA iz BiH, tj. transformacije JNA u tri srpske vojske, Vojska Jugoslavije, Vojska Republike srpske krajine i Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine, Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, KULT/B, Sarajevo, 2004, 836-931.

blike Srbije nastavljaju s istragama, a samim tim daljnjim pokušajima revizije tog događaja, ne poštivajući odluke domaćih i stranih pravosudnih organa.

Slučaj Markale

Markale predstavljaju dva primjera najtežeg oblika pojedinačnog granatiranja i ubijanja civila u Sarajevu. Prvi događaj zbio se 5. februara 1994. godine kada je minobacačka granata bačena na pijacu Markale. Od ove granate smrtno je stradalo 68 građana, a 144 je ranjeno. Drugi događaj se zbio 28. augusta 1995. godine kada je minobacačka granata od 120 mm eksplodirala u Ulici Mula Mustafe Bašeskije ispred Gradske tržnice. Od ove granate smrtno su stradala 34 građana, a 78 je ranjeno. Oba ova događaja već 18 godina nailaze na stalna negiranja od strane Banje Luke i Beograda. Negiraju se činjenice da su obje granate ispaljene s položaja Vojske Republike Srpske, odnosno Sarajevsko-romanijskog korpusa. Srpska strana je tvrdila da su granate ispaljene s položaja Armije Republike Bosne i Hercegovine ili da je čak postavljen eksploziv sa ciljem okrivljavanja srpske strane te pokretanja vojne intervencije međunarodne zajednice usmjerene protiv srpske strane. U prilog negiranju ovih zločina idu i neke izjave međunarodnih službenika koji su djelovali u Bosni i Hercegovini u periodu 1991-1995, prije svega se misli na visokog funkcionera Ujedinjenih nacija Yasushija Akashija koji je i nedavno u Crnoj Gori izjavio da je granata koja je pala na Markale mogla biti ispaljena bilo s položaja Armije Republike Bosne i Hercegovine ili Vojske Republike Srpske.¹⁰ Negiranjem ovih zločina negiraju se i pravosnažne presude ICTY-a. U presudama generalima Galiću i Miloševiću jasno se navodi da su granate ispaljene s položaja Vojske Republike Srpske, odnosno Sarajevsko-romanijskog korpusa.

U nastavku rada navest ćemo dijelove presuda koji se odnose na slučajeve Markale.

Dio iz presude generalu Stanislavu Galiću koji govori o događajima na Markalama: "Dana 5. februara 1994. na tržnici Markale, u središtu Sarajeva, eksplodirala je minobacačka granata i ubila oko 60 ljudi, a više od stotine

---

¹⁰ <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/284911/Jasusi-Akasi-Jos-nejasno-ko-je-gadjao-Markale>, (pristup 10.2.2012).

ih je ranjeno. Pretresno vijeće je čulo iscrpno svjedočenje o tom incidentu. Vijeće je proučilo istrage koje je nakon tog incidenta vodilo osoblje Ujedinjenih nacija i tamošnji istražitelji, kao i analize vještaka koje su pozvale strane u postupku. Iznijeto je niz novih podataka. Većina članova Vijeća zaključila je da je minobacačka granata koja je prouzrokovala eksploziju ispaljena s područja pod kontrolom SRK-a. Bio je to razorni napad na civilni cilj. Većina članova Vijeća se stoga uvjerila da su građani Sarajeva napadani direktno ili neselektivno s područja pod kontrolom SRK-a.”¹¹ General Stanislav Galić je pravomoćno osuđen na kaznu doživotnog zatvora.

Dio iz presude generalu Dragoslavu Miloševiću o događajima na pijaci Markale od 28. augusta 1995. godine: “Granatiranje minobacačima je također bilo svakodnevna pojava i za rezultat je imalo mnoge pogibije i ranjavanja među civilnim stanovništvom grada Sarajeva. Od svih incidenata u kampanji granatiranja jedan od najstrašnijih bio je incident na tržnici Markale 28. augusta 1995. Pretresno vijeće je zaključilo da je tržnicu Markale granatirao Sarajevsko-romanijski korpus i to minobacačem od 120 mm, uslijed čega je ubijeno 34 i ranjeno 78 civila.

Glavni argument odbrane u vezi s granatiranjem tržnice Markale bio je da je tu riječ o insceniranom događaju, odnosno o eksploziji statičnog eksploziva, a ne granate iz minobacača od 120 mm. Pretresno vijeće je odbacilo tu tvrdnju, kao i druge argumente odbrane u vezi s tim događajem.”¹²

“Žalbeno vijeće je nadalje razmotrilo Miloševićeve argumente iznesene u njegovom četvrtom osnovu žalbe, gdje je tvrdio da ga se ne može smatrati odgovornim za planiranje i naređivanje incidenata koji su se desili između 6. augusta i 10. septembra 1995, dok je bio na liječenju u Beogradu, odnosno, za granatiranje zgrade BITAS dana 22. augusta 1995. i tržnice Markale dana 28. augusta 1995. Žalbeno vijeće je podsjetilo da je osoba zadužena za komandu SRK u Sarajevu u vrijeme dok je Dragomir Milošević bio hospitaliziran u Beogradu bio njegov načelnik štaba, Čedomir Sladoje, koji je izdavao naređenja umjesto komandanta. Žalbeno vijeće

---

¹¹ ICTY, Predmet IT – 98 – 29, http://www.icty.org/x/cases/galic/cis/bcs/cis_galic_bcs.pdf, (pristup 12. 2. 2012).

¹² ICTY, Predmet IT – 98 – 29 / 01, http://www.icty.org/x/cases/dragomir_milosevic/cis/bcs/cis_milosevic_dragomir_bcs.pdf, (pristupio 13. 2. 2012).

je konstatovalo da Pretresno vijeće nije utvrdilo postojanje prethodne radnje koja je potrebna da se utvrdi *actus reus* naređivanja u odnosu na dva relevantna incidenta granatiranja. Žalbeno vijeće je dalje konstatovalo da je bilo nerazumno od Pretresnog vijeća što je zaključilo da je Milošević naredio ta dva incidenta granatiranja na osnovu toga što su ta dva incidenta slična onima koji su se desili dok je on bio prisutan, pa su prema tome dio općeg plana i Miloševićevih općih naređenja. Zbog toga Žalbeno vijeće poništava zaključke Pretresnog vijeća u tom pogledu i oslobađa Miloševića krivice za zločine vezane za granatiranje zgrade BITAS dana 22. augusta 1995. i tržnice Markale dana 28. augusta 1995. U svjetlu navedenog, Žalbeno vijeće je djelimično prihvatilo dvanaesti i četvrti osnov žalbe Miloševića i (i) Miloševićevu osudu za naređivanje granatiranja civilnog stanovništva u Sarajevu u periodu iz Optužnice, osim za granatiranje buvlje pijace na Baščaršiji 22. decembra 1994, zgrade BITAS 22. augusta 1995. i tržnice Markale 28. augusta 1995; (ii) ukinulo osudu za planiranje tih zločina; i (iii) Miloševićeve osude za planiranje i naređivanje snajperskog djelovanja po civilnom stanovništvu zamijenilo odgovarajućim osudama po članu 7(3) Statuta. Kao što je pokazano u obrazloženju presude, s obzirom na oslobađajuće presude za granatiranje zgrade BITAS 22. augusta 1995. i tržnice Markale 28. augusta 1995, nije bilo potrebe da Žalbeno vijeće razmotri Miloševićeva osporavanja u vezi sa žrtvama ovih incidenata i u vezi sa sudjelovanjem SRK u istom. U tom smislu, žalba nije promijenila relevantne zaključke Pretresnog vijeća.”¹³ General Dragoslav Milošević osuđen je na 29 godina zatvora.

Dešavanja iz perioda 1991-1995. u Republici Bosni i Hercegovini u cjelini su izložena revizionizmu, falsifikovanju i sakrivanju istine, što bi zahtijevalo sveobuhvatnu i mnogo opširniju analizu. Stoga su istaknuti samo spomenuti događaji u Sarajevu, ali ne možemo propustiti spomenuti negiranje zločina genocida u Srebrenici jula 1995. godine. U Srebrenici jula 1995. godine dogodio se najveći zločin u Evropi nakon Drugog svjetskog rata gdje je za nepunih 10 dana ubijeno preko 8000 zarobljenih Bošnjaka. Pored postojećih presuda međunarodnih i nacionalnih krivičnih sudova,

---

¹³ ICTY, Predmeta IT-98-29 / 01, http://www.icty.org/x/cases/dragomir_milosevic/cis/bcs/cis_milosevic_dragomir_bcs.pdf, (pristupio 13. 2. 2012).

rezolucija koje su usvojile Evropska unija, Sjedinjene Američke Države, Kanada i Australija i postojanja Izvještaja Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine Vlade Republike Srpske i Radne grupe za provođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine, genocid nad Bošnjacima kontinuirano se negira na način da se žrtve genocida poistovjećuju s izvršiocima genocida. Sve više se pokušava proturiti teza o ratnim zločinima na svim stranama, čime se genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava reduciraju samo na ratne zločine, što, najblaže rečeno, duboko vrijeđa istraživače ovih zločina, a pogotovo žrtve genocida. Na ovaj sasvim pogrešan način se unaprijed, bez ikakvog istraživanja, daju kvalifikacije o tako značajnom pitanju, kao što je karakter zločina, što ne odgovara činjeničnom stanju i u suprotnosti je s relevantnom dokumentacijom.¹⁴ Na osnovu relevantne dokumentacije možemo tvrditi da je u planiranju, pripremi, izvršenju i prikrivanju genocida u Srebrenici učestvovao u punom kapacitetu politički, upravni, vojni i policijski potencijal srpskih snaga. Ideološki, politički i vojni nosilac genocida bila je Savezna republika Jugoslavija, a glavni izvršioци Vojska Jugoslavije, Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srbije i kolaboracionističke formacije Vojske Republike Srpske, Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srpske i drugi organi izvršne vlasti i uprave paradržavne tvorevine Republike Srpske i strani plaćenici.¹⁵

Zaključna razmatranja

Razlozi historijskog revizionizma, koji uključuje negiranje zločina genocida i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, izjednačavanje

---

¹⁴ Smail Čekić, "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima – Specijalno izdanje, juli 2011.", U povodu obilježavanja 16. godišnjice genocida nad Bošnjacima u Sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici, jula 1995. godine, *Univerzitetski informativni glasnik Info*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 25-26.

¹⁵ Smail Čekić, "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima – Specijalno izdanje, juli 2011.", U povodu obilježavanja 16. godišnjice genocida nad Bošnjacima u Sigurnoj zoni Ujedinjenih Nacija Srebrenici, jula 1995. godine, *Univerzitetski informativni glasnik Info*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 37.

žrtve i agresora, leže u činjenici da se istina o događajima u Bosni i Hercegovini na kraju dvadesetog stoljeća želi sakriti, falsifikovati i na taj način prikriti stvarni kreatori i izvršioци zločina genocida i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, agresija se želi prikazati kao građanski rat, a zločin genocida i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava kao ratni zločini koje su činile sve zaraćene strane podjednako.

Stvarni kreator i izvršilac agresije i genocida u Bosni i Hercegovini bio je velikosrpski državni projekt, na čijem se čelu nalazio Slobodan Milošević. Ovaj projekt nije nastao krajem 80-ih godina prošlog stoljeća, dolaskom Miloševića na vlast, nego svoje početke veže za sredinu 19. stoljeća i predstavlja samo nastavak velikosrpske politike uperene protiv Bosne i Hercegovine u proteklih skoro dva stoljeća. U planiranju, pripremi i izvršenju agresije i genocida u Bosni i Hercegovini učestvovala je cjelokupni vojni, politički i naučni vrh Savezne republike Jugoslavije, uključujući i najvišu naučnu instituciju Srpsku akademiju nauka i umetnosti (SANU), koja je pružila ideološku potporu i stvorila podlogu za razvoj i realizaciju velikosrpskog državnog projekta. Pored vojnih i političkih subjekata, u agresiji i genocidu u Bosni i Hercegovini učestvovala su i kolaboracionističke formacije paradržavne tvorevine Republike Srpske, koja danas predstavlja najznačajniji instrument negiranja agresije i zločina genocida u Republici Bosni i Hercegovini od 1991. do 1995. godine.

Skupovi kao što je ovaj trebaju, kao opomena budućim generacijama, da spriječe da se istina o opsadi Sarajeva, agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i zločinima koji su se dogodili krajem dvadesetog stoljeća falsifikuje, promijeni i zaboravi, a ti događaji ponove.

LITERATURA

1. Beridan, Izet - Tomić, Ivo M. - Kreso, Muharem, *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo, 2001.

2. Čekić, Smail, "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima – Specijalno izdanje, juli 2011.", U povodu obilježavanja 16. godišnjice genocida nad Bošnjacima u Sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici, jula 1995. godine, *Univerzitetski informativni glasnik Info*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2011.

3. Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, KULT/B, Sarajevo, 2004.

4. Čekić, Smail... (et. al.), *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.

5. Hećo, Faid, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.

6. Ibrahimagić, Omer, “Državnopravni i politički značaj odbrane Sarajeva”, *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995, Zbornik radova*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

Internetski izvori:

1. <http://www.blic.rs>, (pristup 10.2.2012).
2. <http://www.icty.org>, (pristup 13.2.2012).
3. <http://www.nezavisne.com>, (pristup 7.2.2012).
4. <http://www.slobodnaevropa.org>, (pristup 7.2.2012).
5. <http://www.tuzilastvorz.org.rs>, (pristup 7.2.2012).

DRUGI DIO

BITNE HISTORIJSKE ČINJENICE O OPSADI SARAJEVA (NOVI POKUŠAJ MANIPULACIJE SRBIJE)

Opsada Sarajeva u toku agresije na BiH je po svojoj surovosti i dužini trajanja presedan u novijoj historiji. Historičari će analizirati opsadu Sarajeva i tražiti odgovor zašto je međunarodna zajednica gledala gotovo četverogodišnji proces uništenja jedne evropske prijestolnice, bez odlučnih napora da ga okonča.

Odgovornost za opsadu Sarajeva ne može biti svedena samo na nekoliko istaknutih pojedinaca iz agresorskih političkih i vojnih struktura, već mora obuhvatiti i institucije koje su oni predstavljali. Bojeći se takve historijske revizije, sadašnja rukovodstva entiteta RS i Republike Srbije sistematski pokušavaju afirmirati tvrdnju da je rat u BiH zapravo počeo u Sarajevu 3. maja 1992. godine od strane bh. snaga, napadom na kolonu JNA u Dobrovoljačkoj ulici, što je kasnije, prema ovom predanju, rezultiralo svim što je uslijedilo u ovom gradu i šire.

Pored toga, u svrhe ublažavanja činjenice (koja je generalno prihvaćena ne samo u BiH već i od strane svjetske javnosti, kao i dijela srpske opozicije i intelektualne javnosti Srbije) da je entitet RS nastao kao posljedica etničkog čišćenja i genocida nad nesrpskim stanovništvom na tom dijelu teritorije BiH, lansira se teza da su sarajevski Srbi istovremeno protjerani. Drugim riječima, promoviše se tvrdnja o “podjednakoj krivici zaraćenih strana”.

Kako su Srbi otišli iz grada?

U pojačanom propagandnom programu prekrajanja historije o raspadu Jugoslavije i ratu u Bosni i Hercegovini, Srbija opsadu Sarajeva stavlja u centar tog projekta. Prvo, nastoji podmetnuti tezu da je rat u BiH počeo 3. maja 1992. godine presijecanjem kolone JNA u Dobrovoljačkoj ulici, i drugo, da je oko 150 hiljada Srba napustilo Sarajevo kao rezultat etničkog čišćenja koje su izvele bh. vlasti. Prva tvrdnja služi da bi se prikazalo “kad je i gdje je počeo rat u BiH” i bh. vlasti direktno okrivile za početak rata. Kako vrijeme prolazi, mnogi zvaničnici iz međunarodne zajednice, koji

nisu svojevremeno detaljno pratili događanja u BiH u periodu 1992-1995, nasjedaju na takve tvrdnje. Druga tvrdnja je pokušaj relativiziranja opće-prihvaćenog stava da je entitet Republika Srpska nastao etničkim čišćenjem i genocidom protiv nesrpskog stanovništva. Nastoji se podmetnuti poruka "svi su vršili etničko čišćenje", jer je oko 150.000 Srba protjerano iz Sarajeva. Dakle, u BiH se dogodio građanski rat, a Srbija je bila samo posmatrač.

Vratimo se nakratko pitanju šta se događalo u BiH prije 3. maja 1992. Prvo, u oktobru 1991. godine jedinice JNA izvršile su napad na selo Ravno, naseljeno hrvatskim stanovništvom, spalili praktično sve privatne kuće, oskrnavili lokalnu crkvu, opustošili i razorili selo do temelja i opljačkali svu opremu pogona fabrike alata iz Trebinja koji se nalazio u ovom mjestu i koji je zapošljavao jedan broj lokalnog stanovništva. No prije nego što su prvi rezultati referendumu o nezavisnosti BiH objavljeni u večernjim satima 1. marta 1992. godine, jedinice JNA su obavljale manevre, dijelile oružje srpskom stanovništvu okupljenom oko Srpske demokratske stranke, utvrđivale položaje na strateškim lokacijama diljem BiH da bi nakon međunarodnog priznanja BiH (6. april 1992. godine) otvoreno započele agresiju na Bosnu i Hercegovinu u sadejstvu s paravojnim jedinicama iz Srbije i domaćim izdajnicima lojalnim Radovanu Karadžiću.

Tandem Abdić – Delimustafić

Već 1. aprila počinju napadi na Bijeljina, gdje su paravojne formacije iz Srbije, predvođene Željkom Ražnatovićem Arkanom, počinile stravične zločine. Generalno, JNA je osvajala teren i ključne položaje i prepuštala ih paravojnim jedinicama koje su provodile sistematsko etničko čišćenje u formi najvećih zločina nakon Drugog svjetskog rata (paljenje kuća nesrpskom stanovništvu, ubijanje civila, masovno silovanje žena, stvaranje logora, sistematsko pljačkanje lične i društvene imovine). Do 3. maja 1992. godine u istočnoj Bosni, kao i na putu sjevernog koridora Bijeljina – Banja Luka – Prijedor i južnog koridora Trebinje – Ljubinje – Mostar, ubijeno je na desetine hiljada civila. Ujedinjene nacije su do tada registrovale oko 400.000. hiljada izbjeglica mahom s ovih okupiranih prostora. Do tada je i grad Sarajevo bio potpuno okružen teškom artiljerijom oko grada usmjerenom precizno na ključne proizvodne i poslovne objekte, zgrade kulturnih, obrazovnih, medicinskih ustanova i na sve administrativne centre

u kojima su smješteni Predsjedništvo, Vlada kao i zgrade lokalne samouprave. Drugog maja, uz pomoć specijalnih jedinica JNA iz niškog garnizona obučenih za gradsku borbu, počeo je napad na zgradu Predsjedništva BiH s ciljem njenog zauzimanja i instaliranjem izdajničke vlade na čelu s tadašnjim članom Predsjedništva Fikretom Abdićem i ministrom za unutrašnje poslove Alijom Delimustafićem koji su činili jezgro te nesuđene vlade. Ona je po po instrukcijama Slobodana Miloševića trebala obznaniti da BiH ostaje suverena u okviru krnje (Miloševićeve) Jugoslavije. Nakon toga Bošnjaci bi bili regrutirani za kninsko ratište kako bi odbranili zapadnu granicu "Velike Srbije". Tog dana, u večernjim satima na Aerodromu kidnapuju predsjednika Predsjedništva BiH Aliju Izetbegovića čije je oslobođanje uslijedilo 3. maja u operaciji pod nazivom "Dobrovoljačka ulica". Svi svjetski mediji su registrirali ovaj dramatični događaj, a mnogi ga i danas nazivaju danom D za Bosnu i Hercegovinu.

Upravo od toga dana pa sve do danas Srbija nastavlja Miloševićevu politiku tvrdnjom da je tog dana, 3. maja, u Dobrovoljačkoj ulici počeo rat u BiH, zanemarujući sve što je do tada učinjeno. Bosanskohercegovačka diplomatija, naročito u posljednjih deset godina, učinila je malo ili skoro ništa da suzbije ove laži na međunarodnoj sceni, a jedina linija odbrane ovih podvala je Haški tribunal i njegove presude.

Odlazak u valovima

Manipulira se i iseljavanjem Srba iz Sarajeva. Kako, kada i zašto su odlazili iz Sarajeva u početku rata, u toku rata i neposredno poslije rata zaslužuje detaljnu analizu da bi se izbjegle špekulacije i iskrivljivanje historijskih činjenica. Taj odlazak se, uslovno rečeno, odvijao u valovima.

Prvi val je bio u proljeće 1992. godine. U danima finalne pripreme napada na Sarajevo, SDS, podjelom letaka (brošura) i drugim metodama prenošenja instrukcija, obavještava članstvo i indirektno većinu srpskog stanovništva u gradu s osnovnom porukom: "Sklonite se nedelju do dve iz grada Sarajeva, jer toliko će trajati borbe preuzimanja grada." Mnogi su tada otišli noseći sa sobom ili u osobnim automobilima najnužnije stvari što je moglo nagnati na pomisao da idu na duži vikend. Zauzimanje grada potrajalo je skoro četiri godine i nije se obistinilo. Mnogi koji su tada otišli, bilo u naselja i gradove iz kojih je već protjerano nesrpsko stanovništvo

bilo u Srbiju, uglavnom se nisu vratili jer su tamo započeli život (školovanje djece, zapošljavanje, itd.).

Gdje su pogriješili Bildt i Petritsch

Drugi (tihi val) u opkoljenom Sarajevu odvijao se od 1992. do 1995. godine kada su zbog granatiranja grada i teškog preživljavanja u opkoljenom Sarajevu mnogi njegovi građani svih nacionalnosti napuštali grad kada se to moglo (humanitarni konvoji, medicinske evakuacije, pretrčavanje aerodromske piste...), uključujući i izlazak iz grada uz novčanu nadoknadu pojedinim agresorskim grupama koje su držale obruč oko grada. Srbi su odlazili uglavnom prema Srbiji, Hrvati prema Hrvatskoj, Bošnjaci prema trećim zemljama. Obruč oko Sarajeva držali su Srbi koji su slijedili Miloševića i Karadžića. Srpsko građansko vijeće bilo je katalizator opstanka Srba u Sarajevu i politički angažirano na međunarodnoj sceni za cjelovitu i multietničku BiH. Sudbinu ostalih građana u opkoljenom Sarajevu dijelilo je između 30-40 hiljada Srba.

Prema nezvaničnim procjenama u periodu 1992-1995. više civila srpske nacionalnosti na teritoriji koje su okupirale srpske snage u BiH poginulo je u saobraćajnim nesrećama nego od metka jedinica Armije BiH pod komandom Predsjedništva RBiH.

Treći, najveći val, bio je nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma od kraja 1995. do početka 1996. godine. Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma dijelovi Sarajeva i okolnih naselja naseljenih samo srpskim stanovništvom - Grbavica, Nedžarići, Ilidža, dio Dobrinje, Rajlovac, Vogošća, Nahorevo, Ilijaš - pripali su Federaciji BiH. Ostali su u "Alijinoj državi", govorili su Karadžić i Krajišnik. "Napuštajte i prelazite u RS", bile su njihove instrukcije Srbima s ovih područja. Mjesec dana nakon mirovnog sporazuma bilo je predviđeno da se na ovim prostorima uspostavi administracija FBiH. Carl Bildt, tada visoki predstavnik međunarodne zajednice za BiH, produžio je ovaj rok za mjesec dana, a zatim i duže (valjda nesvjesno). U tom periodu i u tim naseljima, na kraju, sve je bilo uništeno i spaljeno. Od masovnih paljevina gusti oblaci dima bili su iznad svakog naselja. Karadžićeva vojska i policija je imala dovoljno vremena da primjenom prijetnje i sile istjera i posljednjeg Srbina.

Tada je desetine milijardi dolara štete učinjeno premještanjem ili spaljivanjem svih tvornica i proizvodnih pogona, potpunim devastiranjem svih javnih i zdravstvenih ustanova, škola i stambenih objekata i odnošenjem zadnjeg oluka i izbijenog prozora. Otišlo je srpsko stanovništvo, mnogi uplakani, a najveći broj njih se skrasio u regionu Sarajevskog okruga pod administracijom RS-a, odnosno u Lukavici i Palama. Ostali su produžili u Banju Luku, Bijeljину, Bratunac..., a manji broj i prema Srbiji. Ako se danas sabere broj srpskog stanovništva u Lukavici, dijelu Dobrinje, na Palama i okolnim naseljima, vidi se da je to stanovništvo u te dijelove sarajevske okoline dobrim dijelom pomjereno iz grada u trećem valu.

Rasprodaja stanova

Četvrti val uslijedio je nakon što je po potpisivanju mirovnog sporazuma počela rapidna obnova Sarajeva. Milijarde dolara pomoći od prijateljskih zemalja je uloženo da se ustakle prozori, popravi osnovna infrastruktura u gradu i poprave svi stanovi koje su granate s brda razorile. Predratni stanovnici srpske nacionalnosti su se počeli vraćati, dosta stidljivo, po jedan ili dva člana porodice, preuzeli su ključeve stanova po prijeratnoj pripadnosti stanarskog prava. Nadali smo se naglom povećanju multi-etničnosti grada. U stanu se po tadašnjim zakonima moralo provesti pet godina prije nego što se stanarsko pravo pretvori u lično vlasništvo. Nažalost, tadašnji visoki predstavnik Wolfgang Petritsch donosi odluku, temeljenu navodno na zaštiti prava i pravednosti, da je stanarsko pravo jednako vlasništvu i tada su praktično svi "srpski stanovi" preko noći oglašeni na prodaju. Kupuju ih uglavnom Bošnjaci protjerani s današnje teritorije BiH koju pokriva entitet RS-a, a koji su se vratili iz inostranstva i nešto uštedevine ili novac za kupovinu skupili, odnosno pozajmili. Bilo je tu i zamjena za ostavljene kuće u RS-u i drugih aranžmana. Cijene stanova, zbog velikog broja bošnjačkih izbjeglica i povratnika, bile su visoke za ono vrijeme. Za jedan prodan stan u Sarajevu, uslovno rečeno, "kupovala" su se dva stana: jedan u Banjoj Luci, jedan u predgrađima Beograda. Ko bi odolio takvim prilikama ako tada u Sarajevu nije bilo posla na pomolu za bilo koga, a ne samo za Srbe koji se vraćaju? Sarajevo je tada trajno ostalo bez nekoliko desetina hiljada Srba koji su tu živjeli godinama. Neki bi umjesto vala iseljavanja nazvali ovaj proces postdejtonskim "prilagođavanjima".

Sve naprijed rečeno je analiza odlaska Srba iz Sarajeva, neposredno prije opsade, u toku opsade i nakon potpisivanja mirovnog sporazuma.

Za ukupno sagledavanje procesa i posljedica opsade Sarajeva neophodno je ukazati i na sljedeće činjenice i aktivnosti.

Uloga Srpskog građanskog vijeća

Srpsko građansko Vijeće - pokret za ravnopravnost odigralo je veoma važnu ulogu u očuvanju multietničnosti Sarajeva jer je bilo stabilizator prilika u ratu. Njegovi osnivači i lideri: akademik prof. dr. Ljubomir Berberović, prof. dr. Mirko Pejanović, Dragutin Kosovac i drugi ogradili su se od tadašnjih srpskih lidera na čelu s Miloševićem, Karadžićem i drugima, naglašavajući prolaznost zla i povratak toleranciji i suživotu. Mnogi Srbi u opkoljenom Sarajevu (oko trideset-četrdeset hiljada) vidjeli su u ovom vijeću potporu u svakom pogledu. Zajedno s **Hrvatskim narodnim vijećem** bilo je važna politička potpora za odbranu cjelovitosti BiH.

Koliko je Srba poginulo u opsadi Sarajeva?

Pitanje koliko je Srba poginulo u ratu 1992-1995. u opsadi Sarajeva je izvor velikih propagandnih napora RS-a i Srbije. Preko 11.000 stanovnika Sarajeva poginulo je od granata ispaljenih s položaja Miloševićevih i Karadžićevih vojnika s okolnih brda, od toga približno 2.000 djece. Nacionalna struktura poginulih je približno proporcionalna sastavu stanovništva u toku rata u opkoljenom Sarajevu. Granate nisu birale nacionalnost. "Udri po Velušićima - tamo nema srpskog življa" bila je komanda zapovjednika agresorskih vojnika, kao jedina utjeha Srbima koji nisu napustili svoje Sarajevo.

A šta je sa 5.000 hiljada Srba civila koji su "stradali" u toku rata u Sarajevu, pitaju se propagandisti velikosrpskih ideja. Odgovor su sami dali. To je onih istih 5.000 srpskih vojnika koji su u okviru Romanijskog korpusa i drugih jedinica agresora, uključujući volontere iz Rusije i Grčke, napadali Sarajevo i poginuli na linijama opsade od vatre boraca ABiH koji su branili Sarajevo. Kako je nedavno (kraj februara 2012. godine) prikazala televizija RTRS, oko 4.000 ovih vojnika sahranjeno je na centralnom groblju na Sokocu, ruski dobrovoljci i drugi na groblju u Lukavici, Palama, a neki su vraćeni u svoja rodna mjesta u Srbiju. Dakle, to je tih 5.000 Srba koje

propaganda iz RS entiteta nastoji, lažima serviranih za neupućene, prikazati kao "civile" ubijene u Sarajevu. Nadam se da će historičari osvijetliti ove činjenice kao i metode propagande velikosrpske mašinerije.

Naše argumente je potvrdio Haag

Slične su laži o logorima u opkoljenom Sarajevu. U Sarajevu nije bilo logora jer smo poštovali zakone i propise i trudili se da ni u čemu ne ličimo ili oponašamo agresore. Multietničko Predsjedništvo BiH trudilo se da zatvori (a ne logori, kako ih velikosrpska propaganda želi preimeno-ovati), koji su postojali na teritoriji pod kontrolom ABiH, funkcioniraju u skladu sa zakonskom regulativom. Pritom, svi zapaženi propusti su sankcionirani a učinjene greške ne zastarijevaju.

Dakle, sasvim je jasno da **ne postoje tri istine o agresiji** na BiH. Postoji samo jedna. Nju znamo mi, multietničko ratno Predsjedništvo RBiH, koji smo se suprotstavili agresiji i organizirali odbranu. No, mnogi međunarodni zvaničnici i institucije izbjegavaju da znaju istinu jer ona povlači i međunarodnu odgovornost. U Bosni i Hercegovini se dogodio genocid. Nama je onemogućeno da budemo pobjednici, jer nam je i međunarodna zajednica embargom na oružje vezala ruke. Zbog toga će svi pisati svoju historiju, i mi (žrtve) i oni (agesori). Na našu sreću, ta prava istina je dijelom pokrivena haškim presudama i dokumentima i tu nam istinu, mada nepotpunu, dakle hašku istinu, ne mogu osporiti.

Zloupotreba mlade generacije

Dužnost nam je pokrenuti odgovornost institucija RS i Srbije za opsadu Sarajeva i šire. Odgovorni nisu samo pojedinci (Milošević, Karadžić, Mladić, Krajišnik, Plavšić, nekoliko generala), odgovorne su i institucije nasilne tvorevine RS-a i institucije Srbije (vojna struktura, policijske strukture, predstavnici lokalne vlasti...). Protiv ovih institucija trebaju se pokrenuti tužbe. One svoju odgovornost u kontinuitetu pokušavaju, a naročito nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, prenositi dalje i dijeliti s generacijama koje nisu ni rođene u ratu. Uče ih da skandiraju "nož - žica - Srebrenica". Primjerice radi, koji je to poslanik SDS-a u Skupštini RS-a osudio etničko čišćenje i genocid u ratnom periodu? Naprotiv, veliki

broj ljudi je u njemu indirektno učestvovao. Ratna politika ovih institucija nastavljena je i nakon rata. Ne samo da ne priznaju zločine i genocid već odgajaju mlade generacije da se njihovim djelima ponose. U suštini, oni svoju odgovornost u strahu od konačne pravde dijele i prenose na široke mase naroda - nadajući se da ćemo upasti u grešku i kolektivno optužiti jedan narod za genocid.

Mi ne optužujemo srpski narod i upravo se moramo fokusirati na te institucije koje su, pored zločina koje su organizirale i podržale, nametnule šutnju tom narodu pa on danas ne smije pogledati nijedan strani film koji direktno ili indirektno govori kako je RS stvarana. Ne žele da mlade generacije Srba vide u slici i riječi dokumenata, niti njihove verzije, o etničkom čišćenju i genocidu.

Da zaključim. BiH je priznata od međunarodne zajednice kao nezavisna država 6. aprila 1992. godine. Rat u BiH počeo je 6. aprila 1992. godine (ovo je rasprostranjeno prihvaćen datum početka rata, mada su paravojne srbijanske jedinice uz pomoć JNA već 1. aprila počele napad i masakre u Bijeljini). Od tada pa do 3. maja 1992. godine snage JNA su okupirale (zauzimanjem i prepuštanjem teritorija paravojnim jedinicama iz Srbije i dobrovoljaca SDS-a) istočnu Bosnu i napravile koridor duž rijeke Save na sjeveru i na jugu na pravcu Trebinje – Ljubinje – Mostar. Do tada je sa tih teritorija prognano blizu 400.000 nesrpskog stanovništva (uglavnom Bošnjaka) i počinjeni masovni zločini u skoro svim okupiranim mjestima. Pokušaj isturanja 3. maja kao početka rata u BiH događajem u Dobrovoljačkoj ulici, od strane rukovodstva Srbije preko njihovog “nezavisnog” tužilstva predvođenog Vladimirom Vukčevićem, zadnji je pokušaj falsificiranja datuma početka agresije na BiH.

Pohod i egzodus

Grad Sarajevo je bio u okruženju JNA i srpskih paravojnih snaga. Ovo je najduža opsada u modernoj historiji. Izvještaji UN-a i haške presude su solidna arhiva ovih događaja, kao i arhive svjetskih medija koji su svakodnevno izvještavali iz opkoljenog Sarajeva.

Odlazak srpskog stanovništva iz Sarajeva bio je u režiji agresora metodom propagande, u početku parolom “sklonite se nekoliko dana dok ne zauzmemo cijeli grad”, a kasnije, nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma,

masovnim etničkim čišćenjem naselja i predgrađa sa srpskim stanovništvom (Grbavica, Nedžarići, Ilidža, Rajlovac, Vogošća, Nahorevo, Ilijaš) u pohodu Karadžićevih snaga, a kasnije i prodajom stanova što je uslijedilo u postdejtonskom periodu, kako je naprijed elaborirano.

Opsada Sarajeva i ostali masovni zločini širom BiH bili su rezultat ne samo pojedinaca (Milošević, Karadžić, Mladić, Plavšić, Krajišnik, ...) već i institucija RS (parlament, organizaciono-administrativna struktura policije i vojske, pojedina rukovodstva lokalne samouprave) i Srbije. Ove institucije moraju snositi odgovornost, moraju pred međunarodnim sudovima odgovarati. Međunarodna zajednica, prije svega SAD i EU, odgovorna je pred historijom da istraje na ovom. Ovo je bitno da bi se izbjegla kolektivna odgovornost srpskog naroda za agresiju i genocid u BiH, koju u suštini sadašnji srpski prvaci žele indirektno nametnuti. Oni idu i korak dalje i to izgrađujući institucije u RS-u i Srbiji na fundamentima njihovog nastanka u toku agresije na BiH i uvlačenjem mlade generacije Srba rođene poslije rata, trenirajući je da veliča "haške mučenike" Miloševića, Karadžića, Mladića i ponavlja poklike „nož - žica - Srebrenica“!

Ovo sve nije ništa drugo već prenošenje njihove odgovornosti i na mlade generacije, dakle sve Srbe, da bi svoju odgovornost i odgovornost institucija koje su stvarali prenijeli na veće mase i time obuhvatili cijeli srpski narod. Srpski intelektualci ne smiju dozvoliti da ovaj trend prevlada.

OBRANA SARAJEVA - SVJETSKI SIMBOL OTPORA FAŠIZMU

Unatoč tome što je prošlo već četvrt stoljeća od javnog manifestiranja jugoslavenskog fašizma, nije znanstveno obrađen ni uzrok, niti tijek tih stravičnih događaja, a pogotovo nisu izvedeni pred lice pravde ideolozi i veliki broj izvršitelja zločina koji su po svojoj okrutnosti i brutalnosti nadmašili sve ranije viđeno u Europi. Naprotiv, agresorska strana (Srbija i Crna Gora), potpomognuta svojim pokroviteljima iz inozemstva, pokušava ne samo osloboditi se odgovornosti nego ide čak i korak dalje: izjednačavajući krivnju, te upornim lažima, dezinformacijama nastoji promijeniti karakter događanja. U tome joj pomaže i vlast u Sarajevu koja je potpuno nesposobna, te je na kraju izdala svoje branitelje i ideale za koje su ginule tisuće hrabrih Bosanaca i Hercegovaca. Poznato je da je u Jugoslaviji nakon projekta SANU, dolaska Slobodana Miloševića, ukidanja Ustava SFRJ iz 1974. godine, te otvorenim prelaskom JNA pod zapovjedništvom Veljka Kadrijevića ka projektu „velike Srbije“, otpor prema tom procesu bio samo pojedinačan. Tome su se suprotstavili Bogdan Bogdanović, Ivan Đurić, Ivan Stambolić, Aleksandar Konstatinović, Koča Popović, Jevrem Brković, Slobodan Perović... Međutim, vojna, policijska, politička, sveučilišna, a prije svega intelektualna i medijska javnost bila je apsolutno na strani zla. Činjenica da se pred Tribunalom u Den Haagu našlo kompletno srpsko političko, vojno i policijsko rukovodstvo od Knina, Banje Luke, Pala i Beograda, nije nimalo promijenilo atmosferu u toj zemlji. Dapače, i danas su glasne floskule, kao „svi su pucali“, „neka odgovaraju oni koji su počinili zločine“... Međutim, i dalje je prisutno istrajavanje na rezultatima agresije, negiranja zločina i genocida. To je zato što se srpski narod nije osvijestio, a na političkoj sceni su lideri koji se samo drugačije izražavaju, ali koji ne odustaju od projekta „svi Srbi u jednoj državi“. Vrlo je jednostavno primijetiti da nema nikakve suštinske razlike u nastupima Vojislava Šešelja, Borisa Tadića, Vojislava Koštunice, Ivica Dačića, Tomislava Nikolića, Velje Ilića... Opet u toj zemlji imamo samo pojedinačne otpore fašizmu,

kao što to čine Latinka Perović, Sonja Biserko, Čedo Jovanović, Nenad Čanak, Jovo Kapičić, Srđa Popović...

Za naše građane vrlo je važno da se upoznaju s historijskim činjenicama o nastanku ovog fašizma, njegovom djelovanju i danas preoblikovanom, sakrivenom, djestvu potpomognutim, značajnim snagama u Bosni i Hercegovini, ali isto tako namjerno rasformiranim patriotskim frontom koji je bio na čelu obrane ove zemlje. To se posebno odnosi na Sarajevo – grad heroj, koji je bio 1426 dana pod opsadom, u kojem je poginulo preko 16 tisuća građana, od kojih 1601 dijete, zatim, ranjeno preko 70 tisuća ljudi, grad u kojem su namjerno granatirani svi vitalni objekti, posebno kulturni, historijski i sakralni, kako bi se utro njegov historijski značaj svjetske metropole multinacionalnosti i običaja tolerancije, sve ono za čim se tobože zalaže moderna Europa i nastoji realizirati u Europskoj zajednici.

Agresiju JNA i srpskih paravojnih postrojba ova zemlja je dočekala nespremno. Nije bilo nijednoga organiziranog tijela koje se moglo oduprijeti tolikim razaranjima, ubijanjima i protjerivanju stanovništva. Otpor koji se uspostavio bio je više spontano reagiranje patriotskih snaga nego organizirano državno djelovanje. Agresor je za svoj pohod znatno ranije izvršio opsežne pripreme počev od ukidanja Sarajevske armijske oblasti i oduzimanja oružja Teritorijalne obrane pa do medijske kampanje urušavanja sarajevskih medija, oduzimanja odašiljača, krađe kompletne televizijske i radijske opreme koju su, zahvaljujući diverziji televizijskog rukovodstva (Dragan Kecman, Besim Cerić, Dragoljub Maslić i brojni drugi), odnijeli na Pale. Uz otvorenu izdaju kadrova SDS-a i prelazak na Pale imali smo i velikih problema s onima koji su samo deklarativno bili za suverenu BiH. Rad parlamenta bio je potpuno blokiran i, kao što je poznato, na Palama je već djelovala „Srpska skupština“ pod predsjedanjem Momčila Krajišnika. Ta skupština je već 12. svibnja 1992. godine donijela odluku o razgraničenju srpskog naroda u BiH s dvjema drugim nacionalnim zajednicama. Uz to su Radovan Karadžić i Mato Boban nekoliko dana ranije u Grazu potpisali dogovor o aktivnom sudjelovanju u razaranju države BiH. Najzad je i velik broj najviših državnih dužnosnika pobjegao iz Sarajeva. U zagrebačkom hotelu Palas sastao se čitav stožer sarajevskih dužnosnika i nitko se od njih nije kanio vratiti doma, lansiravši krilaticu kako se Sarajevu i BiH može pomoći jedino iz inozemstva, čime su delegirali i ovlastili sebe kojima je upravo to sveta zadaća.

Uzaludno je Vijeće sigurnosti već 15. svibnja 1992. godine donijelo Rezoluciju 752, kojom je tražilo da se obustavi agresija na BiH s najavom da nikakve nasilne promjene granica neće dopustiti. Naša zemlja je 22. svibnja 1992. godine, zajedno s Hrvatskom i Slovenijom, primljena u Ujedinjene narode, ali to nije zaustavilo agresora. Tih dana se zauzimaju mnogi bosanskohercegovački gradovi, ubijaju i protjeruju stanovnici, dok vlast u Sarajevu nema ni mogućnosti zaustaviti napredovanje agresora, a kamoli organizirati ozbiljniji otpor. Snage Teritorijalne obrane BiH su onesposobljene da bi njezin zapovjednik Drago Vukosavljević nakon svoje obavljene razorne zadaće pobjegao u Kalinovik, odakle je zapovijedao tenkovskom postrojbom. Ranije je razoren i MUP RBiH, odneseno je oružje, da bi polaznici škole na Vracama bili zarobljeni. Uz uhićenje Alije Izetbegovića i stravičnog razaranja Sarajeva (2. svibnja) te napada na Predsjedništvo RBiH, samo je herojska borba branitelja onemogućila srpskog agresora da uđe u grad.

Mnogi su me upozoravali još 2. svibnja 1992. godine, kada sam onako srčano branio Aliju Izetbegovića u trenutku kada je bio zarobljen u Lukavici, da pripazim, jer su tvrdili da jedino ja istinski branim Bosnu, dok drugi, prije svih Alija Izetbegović, misle drugačije.

Njihov najjači argument bio je sadržan u Izetbegovićevoj izjavi:

- Ejupe, ti me zamjenjuješ...

Naime, mi smo - formirajući Predsjedništvo - usvojili i stari komunistički poslovnik, po kojemu je striktno utvrđen nacionalni redosljed predsjedanja. Tako je posljednji predsjedajući prije prvih demokratskih izbora bio Obrad Piljak (Srbin).

Sada je izabran Alija Izetbegović kao Musliman i znalo se da će sljedeći predsjedajući biti Hrvat.

Po tom poslovniku ja sam trebao mijenjati Izetbegovića. Osobno u toj situaciji to mi nije bilo ni na kraj pameti, ali su ozbiljni ljudi i moji savjetnici to Aliji Izetbegoviću veoma zamjerali.

- Nije to privatna stvar, nego ustavna odredba! - zaključili su oni. Hrvati su bili posebno osjetljivi na taj detalj. Označili su to kao prvu javnu izdaju Bosne od predsjednika SDA.

Druga, po mom sudu još upečatljivija, ali i tragičnija, bila je 22. svibnja u New Yorku. Naime, istoga su dana BiH, Hrvatska i Slovenija (po abecednomu redu) primljene u OUN. Naše izaslanstvo je bilo u sastavu: Haris Silajdžić, Muhamed i Nedžib Šaćirbegović i Irfan Ajanović...

Kada sam prvi put sreo Harisa Silajdžića, oštro sam ga ukorio ukazujući mu na to da je takvim jednonacionalnim i jednovjerskim sastavom državne delegacije načinio veliku štetu državi BiH koja se određuje kao multinacionalna. On je na to samo odmahnuo rukom i kazao kako nema vremena za formalnosti. Istina je, međutim, sasvim drugačija: u izaslanstvu je trebao biti i Ivica Mišić, dopisnik *Oslobođenja*, koji će se kasnije profesionalno uključiti u rad našega predstavništva u New Yorku. Pravdali su se kako Ivica Mišić nije uspio na vrijeme pronaći zgradu OUN, zbog čega je izostao iz delegacije...

A upravo je Ivica Mišić jedini od njih dobro poznao New York, jer je tamo proveo četiri godine kao izvjestitelj *Oslobođenja*. O tome da je u izaslanstvu trebalo biti i barem jedan bh. Srbin, ovima nije ni padalo na pamet...

U tako teškoj situaciji okupljeni domoljubi oko preostalih članova Predsjedništva započeli su nadljudske napore da se koordinira otpor, nabavi moguća oprema i naoružanje, pribave hrana i lijekovi, te da taj dotad neviđeni patriotski naboj usmjere na očuvanje nezavisnosti i obranu Sarajeva i državnih institucija. Prvo smo reformirali Vladu Jure Pelivana, smijenili sve one ministre koji su pobjegli iz Sarajeva i uveli nekoliko novih članova, i to bez obzira na njihovu stranačku pripadnost. Za potpredsjednike Vlade imenovani su Hakija Turajlić i Zlatko Lagumdžija, ministarske su resore dobili Jusuf Pušina, Martin Raguž, Uglješa Uzelac, Izet Serdarević i dr. Mustafa Beganović, uz koje su i članovi SDS-a Miodrag Simović i Ranko Nikolić.

Svima je bilo jasno da prvenstveno treba ustrojiti jaku i motiviranu vojsku. To pitanje je bilo bolno, pogotovo jer nismo imali logistike, a Ujedinjeni su nam narodi uz to stavili embargo na uvoz oružja. Zatim je trebalo uspostaviti neku vrstu krovne organizacije koja bi okupila sve one koji su se borili protiv osvajača. Uz HVO, koji je djelovao pod zapovjedništvom Mate Bobana s verbalnom tvrdnjom da se bori za BiH - unatoč dogovoru iz Graza, u našoj su zemlji bile veoma jake (i što je najvažnije lojalne Vladi u Sarajevu) postrojbe HOS-a. Stoga smo usporedno s osnivanjem Armije, umjesto desetkovanoga TO-a, formulirali sve snage koje se bore protiv agresora - kao ORUŽANE SNAGE BiH.

Osobito se osjetio nedostatak stručnih vojnih kadrova. Većina njih (čast rijetkim iznimkama) bila je šablonski školovana u JNA. Nama je nedostajalo hrabrih i stručnih časnika koji bi imali predvodničku ulogu.

Stoga je najžurnije trebalo popuniti Predsjedništvo na osnovi izbornih rezultata. Tako su umjesto Nikole Koljevića i Biljane Plavšić kooptirani 3. i 4. sa srpske izborne liste - Nenad Kecmanović i Mirko Pejanović. S Kecmanovićem je bilo mnogo odugovlačenja, sve dok nije procijenio da će kao član Predsjedništva lakše pobjeći iz Sarajeva.

U takvoj situaciji se trebalo obratiti građanima i svim domoljubima jednom porukom – proglasom koji bi na najjasniji način sublimirao ne samo tadašnju situaciju nego otvorio prozor bosanskohercegovačke budućnosti i naglasio sve ono za što se treba boriti i što nas očekuje nakon oslobođenja. Članovi Predsjedništva su zadužili Fikreta Abdića, Nenada Kecmanovića i mene da napravimo predložak te platforme. Na posebnoj je sjednici trebalo analizirati taj dokument, te ga nakon usvajanja objaviti domaćoj i svjetskoj javnosti kao dokument koji predodređuje budućnost ove zemlje. Posebno sam uznastojao da paritet nacionalne zastupljenosti bude u svim državnim tijelima, te da Dom naroda bude jamac nacionalne ravnopravnosti svakog od konstitutivnih naroda.

Nakon nekoliko dana zamijetio sam da me Abdić i Kecmanović izbjegavaju te da nikad nemaju vremena za ovaj zadatak. Strpljivo sam čekao još nekoliko dana, a onda sam, uz konzultaciju s najbližim suradnicima, napisao jedan tekst koji je sadržavao osnovne odrednice karakteristika jedne demokratske i multinacionalne zemlje. Tekst je čak i jezično bio kombiniran, sukladno redoslijedu naroda prilikom nabrajanja. Obavio sam razgovor s Mirkom Pejanovićem i dao mu tekst da konzultira neke stručnjake pa i stare komuniste. Nakon dva dana dođe mi Pejanović s nekim manjim dopunama na temelju kojih napisasmo konačni tekst koji smo ponudili Predsjedništvu na posebnoj sjednici. Pošto je tekst ranije dostavljen članovima Predsjedništva, naš je prijedlog jednoglasno usvojen, da bi se tijekom rasprave o njemu Nenad Kecmanović stalno uključivao predlažući neke pojedinosti ne bi li se dobio dojam koliko je on tu poduzetan i konstruktivan. Platforma je jednoglasno usvojena i ovjerena potpisima Alije Izetbegovića, Fikreta Abdića, Mirka Pejanovića, Ejupa Ganića, Nenada Kecmanovića i Stjepana Kljuića. Bio sam vrlo zadovoljan ovim dokumentom. Osobno smatram da je on imao veliko političko značenje, a po svom je sadržaju i demokratskim opredjeljenjima imao avnojevsku snagu.

Druga je stvar što je većina potpisnika Platforme izdala ovaj dokument i njegove osnovne ideje. Njegov je odjek u javnosti, pak, a pogotovu među stranim diplomatskim krugovima, bio golem.

Platformu su objavile sve svjetske agencije, a posebne komplimente dobili smo od austrijskog ministra za inozemne poslove Aloisa Mocka, te neumornih i neustrašivih prijatelja Bosne u Njemačkoj Christiana Schwarza Schillinga i Tilmana Zulcha. Osobno su mi pohvalili Platformu i dva naša velika zagovornika u Hrvatskoj - Mika Tripalo i Vlado Gotovac.

Razmišljajući kako na osnovi Platforme pisati pojedinačne proglase i pojašnjenja, da bismo ovaj politički dokument što više približili našim građanima i borcima, s ministrom za obranu, hrabrim Jerkom Dokom (čiju je čak petoricu braće Mato Boban mobilizirao u Hercegovini), osnovali smo jednu vrstu agitpropa. Za voditelje smo postavili Aliju Isakovića, Anđelka Vuletića i Ivana Lovrenovića, koga sam prihvatio nakon njegova bijega s Grbavice. Vjerovao sam da će oni na najbolji način pojašnjavati ciljeve našeg otpora i borbe za demokratsku budućnost zemlje. Ministar Jerko Doko im je - u okviru tadašnjih mogućnosti - stvorio uvjete za rad. Bio sam ponosan na cijelu akciju, da bi mi jednoga dana Alija Isaković nekako rezignirano rekao:

- Svi oni tvoji pobjegoše. Ostao sam jedini...
- Pa, nisu oni moji. Ti si moj i svatko onaj tko se u ovim teškim vre-menima opredijelio za obranu domovine.

Istodobno smo poduzimali intenzivnu diplomatsku aktivnost tražeći zaštitu međunarodne zajednice, pogotovo nakon našeg prijama u UN. Samo je nekima od nas bilo jasno da se na koncu moramo osloniti na vlastite snage. Jer, pošto svjetske velesile nisu reagirale nakon agresije na Hrvatsku (nijemo promatrajući razaranje Dubrovnika i neviđena zvjerstva počinjena u Vukovaru), što smo mi mogli očekivati?

Želje za otporom i oslobađanjem naše domovine uistinu je bilo. Na desetine mladih ljudi se javljalo u najpopularnije postrojbe unatoč tomu što nisu imale nikakve vojne naobrazbe. Kao što to obično biva u takvim situacijama, mnogi se, ostavši u Sarajevu, nisu uključili u obrambene redove. Štoviše, vlast u Sarajevu je bila izložena brojnim predbacivanjima kako smo nesposobni, te zašto Slobodanu Miloševiću ne objavimo rat. Slobodan Milošević je zapravo to i želio. Jer, da smo mi objavili rat Jugoslaviji, agresor ne bi ima nikakvih ograničenja. Zato smo taktizirali, potajno se nadajući da će potresne slike iz Bosne natjerati međunarodne moćnike da nas zaštite. Stizala su nam brojna izaslanstva, od kojih smo primali „čvrsta“ obećanja, da bi se u konačnici sve završilo dolaskom vojnika UNPROFOR-a, koji

su nijemo gledali svakočasovne zločine pravdajući se da im je mandat razdvajati a nikako kažnjavati agresora.

Bio sam jedan od malobrojnih koji je tražio da se poštuje USTAV BiH. U nemogućnosti da Skupština zasjeda, Predsjedništvo je po zakonu preuzelo i njezine nadležnosti. Nakon što su Nikola Koljević i Biljana Plavšić pobjegli na Pale i otvoreno se uključili u razaranje države, slijedio ih je još veći izdajnik - Franjo Boras - potčravši u zagrljaj Mati Bobanu. U Predsjedništvu su ostali Alija Izetbegović, Fikret Abdić, Ejup Ganić i ja. U tom sastavu ne samo da sam bio ključni čovjek, budući sam osiguravao kvorum, nego sam simbolizirao multinacionalnost ovoga tijela i uopće našeg optora. Ne trebam ni naglašavati kakvom sam pritisku bio izložen pozivom iz Zagreba na konzultacije. Dobro sam znao što bi to značilo i bio sam siguran da bi učinili sve da se ne vratim u Sarajevo, koje bi od tada svi, pa i međunarodna zajednica, tretirali samo kao muslimansku stranu. Predsjedništvo RBiH tada ne samo da bi ostalo bez kvoruma nego bi bilo proglašeno muslimanskim, što su naši neprijatelji neskriveno očekivali... Bio sam svjestan toga i zato sam ostao u Sarajevu zalažući se da se što prije izvrši popuna Predsjedništva po Izbornom zakonu i Ustavu BiH. Međutim, nisam se nadao da će me Sarajevo (SDA, Alija Izetbegović) tako brzo prodati iako sam u ljeto 1992. godine dobio tajnu poruku iz Pule, preko jedne Bosanke, od mog prijatelja i jednog od osnivača HDZH Slavka Degoricije, u kojoj se kaže kako su se Franjo Tuđman i Alija Izetbegović dogovorili o mojoj političkoj eliminaciji. Unatoč tome što sam u tom razdoblju bio oprezan, nisam mogao shvatiti na koji će način oni to obaviti. Naime, moj izborni rezultat bio je takav da me nitko nije mogao udaljiti iz Predsjedništva, pogotovo što sam 19. 12. 1992. godine trebao preuzeti predsjedanje Predsjedništvom. No, vrlo brzo će se vidjeti da je Slavko Degoricija imao pravo...

Potpuno je izvjesno zašto je agresor izvršio tako obimne pripreme za osvajanje Sarajeva, jer bi to po njihovom projektu bio kraj države, a time bi bili stvoreni svi uvjeti za konačno komadanje BiH, te za realizaciju projekta "Velike Srbije", posebno što bi se tada mogao, uz pomoć kvislinških snaga unutar BiH, u potpunosti i ostvariti dogovor iz Karađorđeva postignut između Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Međutim, dokazano je da su patriotski opredjeljene snage nadjačale sve neprijatelje, te da je Sarajevo zahvaljujući otporu njegovih građana zaustavilo to zlo. U tom razdoblju Sarajevo je postalo svjetski simbol otpora fašizmu – jedna epopeja koja

je zadivila cio slobodarski svijet. Unatoč tome što je većina velikih sila, u prvom redu Velika Britanija, Francuska i Rusija, podržavala Slobodana Miloševića, solidarnost najumnijih ljudi 20. stoljeća bila je na strani Sarajeva. Najznačajniji umjetnici, posebno oni iz SAD, Francuske, Italije i Skandinavije su svojim dolaskom u opkoljeno Sarajevo davali podršku građanima glavnog grada BiH da izdrže u svojoj pravednoj borbi za slobodu i ljudsko dostojanstvo. Svi su oni bili svjedoci neviđene hrabrosti branitelja, ali i životu grada koji ni u najtežim uvjetima opsade i stradanja nije zaboravio na humanizam, vjersku i nacionalnu toleranciju. Sarajevo je plijenilo svojom borbom u kojoj i u najtežim uvjetima nisu prevladali osveta, revanšizam, mržnja...

Otpor Sarajeva, a time i BiH, nije bio samo oružani. Isto tako je značajan bio i kulturni život grada, inače, bogate historijske i duhovne tradicije.

Međutim, sramno ponašanje međunarodne zajednice i posebno određene slabosti tadašnjeg pregovaračkog tima BiH doveo je da se agresija završi nekažnjeno, te je Dejtonski sporazum, kao nikada ranije u historiji, nagradio fašizam. Ostale su trajne posljedice u kojoj su oni koji su ubijali Bosnu zadržali sada legalne metode, opstrukcije, onemogućavanja bilo kakvog napretka, u čemu im je opet pomogla međunarodna zajednica, ali i mnogi korumpirani i nezreli bosanskohercegovački političari. Tako je jedna epopeja zvanično završena pobjedom branitelja, ali su fašisti dobili najveću nagradu u mogućnosti trajnog razaranja države BiH. U tom pogledu s agresorske strane u Beogradu ništa se nije promijenilo, jer jugoslavenski fašizam niti je pobijeđen niti izliječen. Posebna nesreća ove zemlje je da su i mnogi političari, koji se zvanično zalažu "za nezavisnu i cjelovitu BiH", praktično radili na njenom razaranju, s tim što je sve više onih koji preferiraju nacionalno i religijsko spram državnog i očuvanja nezavisnosti i suvereniteta BiH.

U tom procesu najveći su propusti u Sarajevu, koje niti je dostojno obilježilo sva stradanja svojih građana niti je afirmiralo onu grandioznu vrijednost obrane grada, koji je prošao najveću golgotu u historiji moderne Europe. Stoga je veoma važno da se mlađe generacije bolje i detaljnije upoznaju s tim događajima, pogotovo što im odgojno-obrazovni sustav u ovoj zemlji to onemogućava.

Ova međunarodna konferencija ima tu posvećenu zadaću da svima približi istinske događaje, potcrta važnost borbe za Sarajevo i mlađim generacijama omogući da spoznaju istinu o herojstvu branitelja i značenju borbe

za opstojnost ove zemlje. Duboko vjerujem da će mlade generacije naših građana spoznati sve vrijednosti našeg zajedničkog života, te nadahnuti se antifašizmom, kao najvećom europskom vrijednosti, te zauvijek osloboditi ovu zemlju i otvoriti prozor njene budućnosti kako bi se i na ovim prostorima ljudi jednom radovali životu. Bosna ima tih snaga i ona to zaslužuje.

MOGUĆNOSTI POLITIČKOG DJELOVANJA U SARAJEVU POD OPSADOM

Moja tema na ovom međunarodnom znanstvenom skupu posvećenom opsadi Sarajeva odnosila se na djelovanje političkih stranaka i politički život u cjelini u blokiranom gradu. Smatrao sam to značajnim objasniti i pokazati da je Sarajevo, u najtežim okolnostima u svojoj dugoj povijesti, živjelo svoj život kao glavni grad države, kao politički, ekonomski, znanstveni i kulturni centar, bez obzira što su se u toku agresije pojavili neki novi centri, uglavnom provincijski, koji su nastojali preuzeti mu tu ulogu.

Međutim, nakon što sam čuo neka izlaganja na ovom skupu, oduštajem od toga. Naime, ovdje se pojavila teza iznijeta od uvaženih sudionika, kako je „bošnjački esencijalizam“ u BiH bio osnovni razlog agresije i blokade Sarajeva. Želim iznijeti nešto drugačiju tezu o uzrocima i razlozima agresije na BiH i uništavanja Sarajeva kao glavnog grada.

Ako se držimo dosljedno te teze, onda se ovaj etnički esencijalizam pretpostavlja kao stanje u BiH i kao osnovni uzrok agresije. Mislim da nije moguće zastupati i braniti tezu o etničkom esencijalizmu u BiH. Prvo, multietnička povijest BiH opovrgava istinitost te teze. Drugo, ta teza je politički pogrešna jer ruši temeljni princip na kome se jedino može osigurati budućnost BiH, a to je ravnopravnost njenih naroda. Upravo je ta teza bila opravdavajući faktor agresije – treba se prisjetiti da se agresija na BiH pravdala tim esencijalizmom i strahom od njegove institucionalizacije u vjersko-nacionalnoj državi (svjetska javnost se neprestano podsjećala na stvaranje muslimanske države i na potrebu stvaranja „predziđa kršćanstva“).

Moja teza je da je osnovni razlog agresije bio uništavanje BiH kao države. Ostvarenjem tog cilja postizali su se i drugi ciljevi koji nisu manje važni – uništenje bosanskohercegovačkog multietničkog društva i njegove tradicije, zajedništva i solidarnosti, demokratskih institucija nacionalne ravnopravnosti i sl. Ovim ne želim nimalo umanjiti genocid koji je izvršen nad Bošnjacima, niti zločine i patnje kroz koje su prošli drugi. Sve je to bilo u funkciji ostvarenja osnovnog cilja koji sam naglasio.

Zašto zastupam ovakvu tezu? Istina je da se agresija i rat u BiH mogu objasniti i na drugačiji način, ali mislim da ova moja teza ostavlja najmanje zatamljenih mjesta iza sebe. – Znanstvena valjanost neke teorije mjeri se po tome koliko iza sebe ostavlja neobjašnjivih stvari.

U svjetlu ove teze rat u BiH dobiva značenje agresije, a blokada i uništavanje Sarajeva jedno novo simboličko značenje a ne samo kao ratni cilj i plijen.

Rat, dakle, nije vođen da bi se BiH kao bivša jugoslavenska republika disciplinirala u procesu raspada zajedničke države i sačuvala njena cjelovitost u novoprojektiranoj krnjoj Jugoslaviji. I da je ostala u takvoj državi, izgubila bi svoju samostalnost i suverenitet. Rat je imao cilj uništiti državnost BiH, bilo njenom integracijom u krnju Jugoslaviju, bilo podjelom sa susjednom državom Hrvatskom, bilo unutarnjom podjelom po etničkoj osnovici kao uvodu u integraciju u susjedne države i konačni raspad. Uništenje države bilo je postavljeno kao politički projekt koji se onda ostvarivao ratom kao sredstvom i svim popratnim njegovim instrumentima i pomagalima. Posljedice su bile stravične, jer je BiH bila multietnička društvena zajednica koja se nasilno cijepala progonima, različitom vrstom zločina, tzv. humanim preseljenjima i konačno genocidom.

U sklopu ove teze treba promatrati blokadu i uništavanje Sarajeva i odnos agresora prema Bošnjacima kao narodu.

Sarajevo nije bilo ratni plijen koji je agresor htio sačuvati i osvojiti za sebe. Sarajevo je prije svega bilo predmet uništenja jer je imalo dvostruku funkciju i simboliku. Prvo, to je bio glavni grad države i kao takvoga je trebalo uništiti sa svim njegovim funkcijama. Prisjetimo se šta su bili prvi objekti topničkih napada: zgrada Predsjedništva države, zgrada Parlamenta i Vlade, glavna pošta, TV dom, državna biblioteka, zgrada Orijentalnog instituta, Socijalnog osiguranja, Elektroprivrede, Muzeja i sl. Sve su to institucije države i simboli države. Uostalom, sam Mladić je jasno postavio prioritete agresije u jednoj svojoj naredbi gdje zapovijeda da se pod vatrom drži „Predsedništvo“, pa tek onda „Velušići“ jer „tamo nema puno Srba“. Dakle osnovni ciljevi su simboli države, potom zastrašivanje i uništavanje naroda.

Drugo, razaranjem grada trebalo je spriječiti funkcioniranje institucija. Nije bilo dovoljno napuštanjem razoriti institucije iznutra, trebalo je fizički spriječiti bilo kakvo njihovo funkcioniranje, dolazak ljudi na posao, njihovo kretanje, sastajanje.

Treće, Sarajevo je po procentima stanovništva bilo najmultietničkiji grad u BiH, a s Vukovarom i Mostarom i u cijeloj bivšoj državi. Stoga nije slučajno da su ovi gradovi imali istu sudbinu. Njih je trebalo uništiti kao simbole multietničnosti i pokazati da takva društva nisu moguća. Radi toga je i upućen poziv Srbima i Hrvatima da napuste grad i da u njemu ostanu samo Bošnjaci; kao grad jednog naroda ne bi mogao predstavljati državu, sve institucije bi postale jednonacionalne i tako izgubile legitimitet. Kada smo na jednoj konferenciji o BiH upozorili Karadžića da svaka granata ispaljena na Sarajevo ubije i proporcionalan broj Srba, on je hladno odgovorio da oni koji su ostali u gradu nisu Srbi i da ih sve možemo pobiti ako hoćemo.

Četvrto, i u opkoljenom gradu odvijao se život, kako onaj obični, svakodnevn, na zaklonjenim mjestima, na ulicama, pijacama, mjestima gdje se dijelio kruh i uzimala voda, tako i u nekim društvenim institucijama. Naročito su bile aktivne kulturne i vjerske institucije sa svojim stalnim manifestacijama, humanitarnim i karitativnim akcijama. HKD „Napredak“ i druge nacionalne institucije neprestano su održavale svoje aktivnosti, formirale kulturne, znanstvene i profesionalne udruge koje su svojim radom pokazivale da je život u gradu neuništiv, bez obzira što se on fizički potpuno razarao. Granate su ispaljivane upravo na ta mjesta, tamo gdje su se ljudi okupljali ili gdje su se djeca igrala, tamo gdje su se odvijale kulturne aktivnosti.

Također, veoma aktivne su bile institucije civilne zaštite koje su sanirale neposredne štete, sprečavale požare, zbrinjavale ranjene, uklanjale mrtve, sklanjale građane s opasnih mjesta. Kola hitne pomoći, vatrogasna kola, kola humanitarnih organizacija, medijska prevozna sredstva, nisu bila zaštitni znak već označene mete.

Peto, Sarajevo je bilo politički centar države. Političke organizacije nastavile su svoju djelatnost u gradu bez obzira na poteškoće. Formirane su nove političke partije i čak opozicioni blok koji je insistirao na svojoj poziciji u pregovorima o BiH. (To je bila moja najavljena tema za ovaj naučni skup.) Bez obzira na pokušaje da se vlast države uništi decentralizacijama i formiranjem paradržavnih organa i njihovih prijestonica, u Sarajevu se odlučivala sudbina države i svih politika koje su bile u opticaju. Države koje su priznale BiH poslale su u Sarajevo svoje diplomatske predstavnike i nevladine organizacije, tu su došli najjači svjetski mediji kako bi pratili stanje u BiH. Agresori su koristili sva raspoloživa sredstva da unište Sarajevo kao centar svih zbivanja, da spriječe sve političke akcije

koje su dolazile iz njega. U tom kontekstu treba promatrati i blokadu grada, zauzimanje aerodroma, uništavanje telekomunikacija i svih medijskih mreža. Politički skupovi, zasjedanje Skupštine RBiH, rad Predsjedništva po pravilu su praćeni žestokim bombardiranjem i snajperskom vatrom. Osnivanje HSS kao nove političke organizacije i orijentacije među Hrvatima bilo je smješteno u Kamerni teatar kao najzaštićenije mjesto, a svi koji su došli na osnivačku skupštinu bili su izloženi smrtnoj opasnosti; dan uoči Sabora Hrvata BiH i formiranja Hrvatskog narodnog vijeća, 5.2.1994.god., bačena je granata na Markale. Politički i vjerski lideri koji su djelovali u Sarajevu bili su izvrgnuti izrugivanju i najtežim uvredama u medijima agresora, te je tako stvarana klima i za njihovu fizičku likvidaciju.

Moglo bi se nabrojati još argumenata u prilog tezi koju sam iznio. Međutim, mora se odgovoriti i na pitanje o usmjerenosti agresije i zločina na etničke skupine, posebno na Bošnjake koji su bili izloženi i genocidu. Smatram da se tezom o uništavanju države i na ovo pitanje može lakše odgovoriti i s manje dvojbi nego da se krene obrnutim putom. Naime, tom tezom možemo objasniti stradanje i druga dva naroda u BiH, osim Bošnjaka. Oni su istina stradali u mnogo manjem obimu, ali su stradali.

Mislim da je stradanje općenito bilo povezano s identifikacijom s Bosnom i Hercegovinom kao državom, i to je moja druga opća teza. U onoj mjeri u kojoj se netko, neki narod ili neka skupina, identificirao s državom BiH, u toj mjeri je bio izložen agresiji, zločinu i genocidu. Ako se držimo teze da je rat imao za cilj uništenje Bošnjaka kao „esencijalnog naroda“, koju sam na početku spomenuo, onda ne možemo objasniti jednu veoma značajnu pojavu u ovome ratu. Radi se o tome da Bošnjaci nisu stradali niti u Beogradu niti u Zagrebu iako ih je tamo živjelo hiljade. Oni nisu percipirani kao neprijatelji Srbije i Hrvatske, odnosno njihovih nacionalnih politika. Naprotiv, i Milošević i Tuđman su bili okruženi Bošnjacima i muslimanima, postavljali su ih na važne državne funkcije i imali ih za osobne prijatelje. S druge strane, smatrali su svojim neprijateljima i protivnicima njihove državne politike neke Hrvate i Srbe, čak neke njihove važne vjerske i nacionalne institucije u BiH. Zašto? Zašto je Miloševiću bio dobrodošao Bošnjak i musliman kao ministar, a za izdajnika naroda je smatrao predsjednika Skupštine RBiH u ratu ili člana Predsjedništva BiH? Ili zašto je Tuđman među Bošnjacima i muslimanima imao čak prijatelje, a mrzio neke bosanske franjevence i hrvatske političke lidere i kulturne djelatnike,

ili ih smatrao nacionalnim neprijateljima? U pitanju je samo razina njihove identifikacije s državom BiH. Oni koji su se identificirali s državom BiH na bilo koji način predstavljani su i tretirani kao neprijatelji.

Bošnjaci su bili u najtežem položaju jer je ova identifikacija za njih bila egzistencijalno pitanje. Oni su bili svjesni da bez BiH neće postojati. Obrana BiH bila je pitanje života i smrti. Neprijatelji BiH su to također znali i znali su također da BiH ne može postojati bez Bošnjaka. Radi toga je poduzet genocid kao sredstvo da se politički projekt uništenja države BiH provede. Radi toga je Sarajevo držano u blokadi, pod granatama i snajperskom vatrom preko 1400 dana.

Da zaključim: teza o uništenju naroda kao primarnog cilja agresije u BiH ne može u potpunosti objasniti sve ratne pojave i nedoumice; ona čak proizvodi frustracije i paranoju i ostavlja neizlječive pojedinačne i kolektivne posljedice. Ona teška ratna iskustva podiže do praga preko koga se ne može preći i koji narod drži u strahu i mržnji prema drugima. Ova teza nas ometa da iskustva sublimiramo i iz njih učimo.

Teza koju sam izložio, naprotiv, ostavlja manje nedoumica i unosi neki poredak u postupcima agresora i političkih protivnika BiH. Iz nje možemo nešto naučiti i to može biti smjernica u današnjem također kompliciranom bosanskohercegovačkom stanju. Država je, dakle, esencijalna, s njom se treba identificirati i po stupnju te identifikacije treba razumijevati druge i njihove postupke. Pri tome treba ukloniti zapreke toj identifikaciji a ne mržnjom udaljavati druge od nje.

Danas teza o „esencijalnom narodu“ ne zvuči samo anahrono nego i opasno jer se na njoj mogu obnoviti stereotipi koji su bili pogibeljni. Radi toga su nam važna široko zasnovana mišljenja i što je više moguća znanstvena. Ovo je moj prilog tome.

OPSADA SARAJEVA: MILOŠEVIĆEV POKUŠAJ DA PREVARI I ZAVEDE MEĐUNARODNU ZAJEDNICU

Sažetak

MKSJ je prikupio ogromnu količinu dokaza tokom istraga i suđenja. Veliki broj dokaza je prikupljen u vezi s istragom opsade Sarajeva, što je rezultiralo u nekoliko presuda, a što nam je ponudilo detaljnu rekonstrukciju događaja. Ipak, elementi koji se odnose na suđenje Miloševiću prošli su nezapaženo. Ovaj članak će se fokusirati na dokaze koji pokazuju kako je Milošević uporno varao međunarodnu zajednicu i svijet da se on protivio i da je uporno osuđivao, kako u privatnom tako i u javnom životu, kampanju terora usmjerenog protiv Sarajeva. Ovaj predmet je također osvijetlio samozavaranje međunarodne zajednice kada je odabrala vjerovati da Milošević osuđuje opsadu Sarajeva. U odluci iz juna mjeseca 2004. godine u kojoj odbijaju prijedlog Miloševića za donošenje oslobađajuće presude, sudije Pretresnog vijeća MKSJ su utvrdile da je Tužilaštvo uvelo „dovoljno dokaza da potkrijepi svaku od tačaka, koju je optuženi osporavao u tri optužnice“, uključujući da je Milošević planirao, poticao, naređivao i pomagao planiranje, pripremu i izvršenje vojne kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja na civilne dijelove Sarajeva, ubijanje i ranjavanje hiljada civila. Dok se predmet prijevremeno završio prije no što je donesena sudska odluka o ulozi Miloševića, ipak je ponudio vrijedan materijal koji može pomoći da se spriječe buduće prevare i da se dokaže, u svjetlu svih dostupnih dokaza, materijal koji optužuje Miloševića za opsadu Sarajeva, koji se dugo vremena smatrao da je „oslobađajući“ za njega.

Ključne riječi: Milošević, MKSJ, zločin, opsada, Sarajevo.

Uvod

MKSJ je prikupio ogromnu količinu dokaza tokom istraga i suđenja, što se može porediti s količinom koju je prikupio Tribunal u Nürnbergu. Veliki broj dokaza je prikupljen u vezi s istragom opsade Sarajeva, što je rezultiralo u nekoliko presuda, a što nam je ponudilo detaljnu rekonstrukciju četrdeset četiri mjeseca duge opsade. Ipak, elementi koji se odnose na suđenje

Miloševiću su prošli nezapaženo. Ovaj članak će se fokusirati na dokaze koji pokazuju kako je Milošević uporno varao međunarodnu zajednicu i svijet da se on protivio i da je uporno osuđivao, kako u privatnom tako i u javnom životu, kampanju terora usmjerenog protiv civilnog stanovništva Sarajeva. Ovaj predmet je također osvjetlio samozavaravanje međunarodne zajednice kada je odabrala vjerovati da Milošević nema teritorijalnih aspiracija prema Sarajevu i da se dugotrajna viktimizacija civilnog stanovništva nije uklapala u njegovu politiku nastojanja da održi međunarodne simpatije prema srpskom pitanju. U odluci iz juna mjeseca 2004. godine u kojoj odbijaju prijedlog Miloševića za donošenje oslobađajuće presude, sudije Pretresnog vijeća MKSJ su utvrdile da je Tužilaštvo uvelo „dovoljno dokaza da potkrijepi svaku od tačaka, koju je optuženi osporavao u tri optužnice“, uključujući da je Milošević planirao, poticao, naređivao i pomagao planiranje, pripremu i izvršenje vojne kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja na civilne dijelove Sarajeva, ubijanje i ranjavanje hiljada civila. Dok se predmet prijevremeno završio prije no što je donesena sudska odluka o ulozi Miloševića, ipak je ponudio vrijedan materijal koji može pomoći da se dokaže, u svjetlu svih dostupnih dokaza, materijal koji optužuje Miloševića za opsadu Sarajeva, koji se dugo vremena smatrao „oslobađajućim“ za njega. Nakon detaljne prezentacije dokaza koji su ukazivali na odgovornost Miloševića za opsadu Sarajeva, ovaj članak će konačno pokazati kako je suđenje Miloševiću osiguralo sredstva da se konačno stavi tačka na zavaravanje i tajnovitost, koje su koristili Milošević i njegov režim za manipuliranje domaćom i međunarodnom javnosti. Ovaj posljednji dio će također objasniti kako je varanje Miloševića utjecalo na advokate i istražitelje MKSJ i kako su oni prevazišli prepreke, te uspjeli složiti mozaik da se vidi cjelokupna slika.

I. HISTORIJSKE ČINJENICE¹

I.1. Metamorfoza JNA u VRS

Na početku rata u Bosni, dok se još uvijek nije povukla, Jugoslavenska narodna armija (JNA) je imala aktivnu ulogu u etničkom čišćenju nesrba s teritorija koje su Srbi i srpsko rukovodstvo smatrali svojim. Kada je u maju

---

¹ Prikupio autor nekoliko predmeta pred MKSJ, od 2006. godine na dalje.

1992. godine JNA bila prinuđena da se povuče iz Bosne i Hercegovine, nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti, JNA je metamorfozirala u Vojsku bosanskih Srba (VRS) i dala je svoj doprinos provedbi najvažnijih strateških ciljeva Srba u Bosni.

Već tada su bosanski Srbi objavili svoje najvažnije strateške ciljeve na 16. sjednici Skupštine „Srpske republike Bosne i Hercegovine“ održane 12.5.1992. godine. Jasno su postavili šest ciljeva koji su bili ključni za ostvarenje krajnjeg cilja – „velike Srbije“. Prvo: odvojiti srpski narod od drugih dviju nacionalnih zajednica. Drugo: uspostaviti koridor između Semberije i Krajine. Tri: uspostaviti koridor duž rijeke Drine i time ukloniti Drinu kao granicu između srpskih zemalja. Četiri: uspostaviti (zapadnu) granicu na rijekama Uni i Neretvi. Pet: podijeliti grad Sarajevo. Šest: uspostaviti prilaz moru.

Njihovih šest principa, ukoliko bi se ostvarili, omogućili bi stvaranje nezavisne republike koja bi se konačno ponovno pridružila krnjoj jugoslavenskoj državi. Radovan Karadžić je predvodio rukovodstvo bosanskih Srba u formiranju srpskog entiteta i poveo ih je u rat. Rat je bio potreban za ostvarenje srpskih geopolitičkih ciljeva radi nadjačavanja opozicije rukovodstva bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kako bi osigurao da nova država bude gotovo isključivo naseljena Srbima, a to je cilj koji slijedi iz sistematičnog načina na koji su bosanski Srbi vršili etničko čišćenje u teritorijama koje su smatrali svojim.

Etnička podjela na temelju onoga što je zahtijevao Karadžić, uz podršku srbijanskog rukovodstva, nužno je zahtijevalo protjerivanje nesrba sa zacrtanih teritorija. Uloga JNA, a ubrzo i VRS, bila je ključna u ostvarenju gore navedenih srpskih ciljeva. Bez teškog naoružanja JNA, svaki pokušaj podjele glavnog grada Sarajeva, što je bio peti strateški cilj, bio bi beskoristan.

Odvajanjem Slovenije od Socijalsitičke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) u junu 1991. godine, te kada je sve veći broj incidenata u Hrvatskoj prerastao u oružani sukob, rukovodstvo JNA, koje su uglavnom činili visokopozicionirani srpski oficiri, suprotstavilo se raspadu Jugoslavije. Više su htjeli nastavak stare Jugoslavije nego stvaranje nove srpske države. Ali, u julu 1991. godine, generali, pod pritiskom Miloševića i drugih lidera predsjedništva krnje Jugoslavije, odustali su od ideje unitarne Jugoslavije i pokrenuli su svoje snage prema budućim granicama nove srpske države duž linija koje su zacrtali u Hrvatskoj.

Kada je 1.10.1991. godine rukovodstvo Srbije i Crne Gore preuzelo predsjedništvo SFRJ i time postalo vrhovna komanda, JNA je stala uz srpsko rukovodstvo. Istog dana, rukovodstvo Crne Gore je djelovalo u saradnji s JNA i poslalo svoju specijalnu policiju da napadne Dubrovnik. Napad je započeo narednog dana. Dana 4.10.1991. godine Ratko Mladić, koji je bio na poziciji komandanta 9. korpusa JNA u Kninu od juna 1991. godine, unaprijeđen je odlukom predsjedništva u čin generalmajora.

Na osnovu potvrđenog visokog stepena koordinacije u cijelom regionu, političko i vojno rukovodstvo pod vodstvom Slobodan Miloševića i rukovodstva Srbije počelo je uz upotrebu sile zajedno raditi na ostvarenju zajedničkog cilja stvaranja jedinstvene srpske države ili unije srpskih država. Zacrtnane teritorije u Hrvatskoj, a uskoro i u Bosni i Hercegovini, bile su gotovo očišćene od nersrpskog stanovništva što je ostvareno sistematičnim i široko rasprostranjenim krivičnim djelovanjem, poznatim kao etničko čišćenje, koje je provedeno na teritorijama za koje su smatrali da ih treba zauzeti radi obezbjeđenja i uspjeha sveukupnog plana. Teritorije su bile zacrtane, jer su to bili prostori u kojima su Srbi bili većina ili su zacrtane jer je to bila teritorija koja je trebala povezati razbijenu koncentraciju Srba.

Srbi su izvršili velike pripreme za rat tokom 1991. godine, još prije otcjepljenja Bosne, dok je rat bjesnio kratko u Sloveniji a zatim u Hrvatskoj.

Već početkom 1992. godine, JNA je pružala podršku Srbima, te je transformirala jedinice JNA u vojsku bosanskih Srba, što je omogućilo jednoj od tri dominantne (i konstitutne) zajednice u Bosni i Hercegovini mogućnost da se bori i osvaja teritorije na teret drugih dviju.

Tokom zime 1991. godine, predsjedništvo krunje Jugoslavije pod kontrolom Miloševića (ili onoga što je ostalo od političkog rukovodstva Jugoslavije) razgovaralo je o budućnosti vojske u Bosni i Hercegovini u svjetlu očekivanog priznanja Bosne i Hercegovine (u zavisnosti od rezultata referenduma o nezavisnosti, koji je tražila međunarodna zajednica) nakon međunarodnog priznanja Slovenije i Hrvatske u decembru 1991. i januaru 1992. godine.

Sami vrh političkog i vojnog rukovodstva koji je podržavao Miloševićeve strateške ciljeve razgovarao je i revidirao ulogu JNA u Bosni i Hercegovini i odlučio da vojni obveznici, rođeni u Bosni i Hercegovini a koji su bili na službi u jedinicama u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, trebaju biti preraspoređeni u Bosnu i Hercegovinu. Osim toga, JNA je već prikupila oružje

koje je pripadalo lokalnoj TO i predala ga bosanskim Srbima kako bi spriječili Bosnu i Hercegovinu da ima svoju vojsku.

Od januara 1992. godine nadalje postojala je jasna veza i saradnja između komandi jedinica JNA i glavne političke stranke bosanskih Srba, Srpske demokratske stranke, u za Srbe strateški dominantnim dijelovima Bosne i Hercegovine. Naprimjer, 9.1.1992. godine, Skupština bosanskih Srba je proglasila „Srpsku republiku Bosne i Hercegovine“, dok je JNA, povlačeći svoju opremu iz Hrvatske u Bosnu, zauzela strateške pozicije širom zemlje, uključujući i one u i oko Sarajeva.

Na samom početku 1992. godine Srbi su imali veliki utjecaj na Teritorijalnu odbranu (TO) u područjima naseljenim uglavnom srpskim stanovništvom, uz pomoć jedinica JNA, te drugih snaga koje su bile pod kontrolom ili su bile vezane za Ministarstvo za unutrašnje poslove (MUP) Srbije.

Prema mađarskom generalu Ferenc Vegu, vojnom vještaku Tužilaštva na suđenju Miloševiću koji je svjedočio o sistemu rokovođenja i komandovanja, srpske vojne i paravojne jedinice u Bosni (i Hrvatskoj) nisu imale mogućnosti da samostalno rukovode svojim operacijama. Od dostave municije lokalnim snagama do koordinacije sofisticiranih ofanziva, srpske vojne i paravojne snage su zahtijevale naredbe više komande JNA, što je postalo sredstvo Srbije u ostvarenju političkih ciljeva.

Dana 24.4.1992. godine Ratko Mladić je na prijedlog Miloševića predsjedništvu krnje SFRJ unaprijeđen u čin generalpotpukovnika i sljedećeg dana je imenovan na dužnost načelnika štaba/zamjenika komandanta Druge vojne oblasti JNA u Sarajevu. Dana 10.5.1992. godine Ratko Mladić je preuzeo komandu Druge vojne oblasti JNA.

Imenovanje Mladića od strane beogradskog rukovodstva bila je jedna od ključnih odluka u transformaciji JNA u VRS, koja je formirana 12.5.1992. godine odlukom Skupštine Republike Srpske. Druga ključna odluka Beograda je također bila da JNA prebaci materijal i opremu bosanskim Srbima da formiraju VRS. Prema dokumentima koje je prikupio MKSJ, Ratko Mladić je prihvatio da VRS, formirana 12.5.1992. godine, odmah krene sa značajnim sredstvima, posebno u odnosu na borbenu opremu, municiju, gorivo i rezerve hrane. Kada je JNA odglumila kako se povukla iz Bosne i Hercegovine krajem proljeća 1992. godine, ostavila je Srbima u Bosni i Hercegovini gotovo potpuno opremljenu vojsku, opremljenu opremom JNA iz Druge vojne oblasti.

Podrška JNA je bila ključna u Bosni i Hercegovini, jer bosanski Srbi gotovo da nisu imali nikakvih mogućnosti da samostalno vode rat. Na sjednici Skupštine RS, održanoj 15-16. aprila 1995. godine, Ratko Mladić je objavio dokaz o izvoru naoružanja i vojne opreme. Rekao je: „*Od početka rata do 31.12.1994. godine ukupno je utrošeno 9.185 tona pješadijskog naoružanja. Od toga smo proizveli 1,49%, VRS je naslijedila 42,2% nakon povlačenja bivše JNA iz kasarni, VJ nam je dopremila 47,2%, a uvezli smo 4,9%.*“

I.2. Početak opsade Sarajeva

Kad su se aktivnosti prenijele u Bosnu i Hercegovinu, jedinice i oficiri JNA koji su napuštali Hrvatsku iznenada su se u ogromnom broju pojavili na ulicama Sarajeva i sa sobom su donijeli tenkove, opremu i teško naoružanje. Zauzeli su pozicije na brdima oko Sarajeva, navodno da zaštite grad i njegove stanovnike. Ubrzo su stigli Željko (Arkan) Ražnatović, Vojislav Šešelj i njihove jedinice, čime su dodatno zaoštrili ionako napetu situaciju. Radovan Karadžić nije krio da se sprema opsada koja je za cilj imala izoliranje grada kako vlada Bosne i Hercegovine ne bi mogla funkcionirati. „*Alija [Izetbegović, predsjednik BiH] nema državu dok mi držimo dio Sarajeva*“, rekao je u maju 1992. godine.

Ubrzo nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, 6.4.1992. godine, došlo je do neprijateljstava u Sarajevu, što predstavlja početak sukoba u gradu koji će trajati do novembra 1995. godine. Čak i prije izbijanja sukoba, oružane snage su zauzele strateške položaje u i oko Sarajeva. Grad je zatim blokiran, bombardiran i pokriven snajperskim djelovanjem s ovih položaja. Od maja 1992. godine snage bosanskih Srba pod komandom i kontrolom generala Ratka Mladića granatirale su i snajperski djelovale po civilnim dijelovima grada i civilnom stanovništvu i institucijama, ubijajući i ranjavajući ljude, čime su širile strah među civilnim stanovništvom.

Većina granatiranja i snajperskog djelovanja vršila se s položaja na brdima oko grada koji su gledali na Sarajevo, odakle su napadači imali punu kontrolu nad gradom, stanovništvom i institucijama. Govoreći o novom Berlinskom zidu, samo tri godine nakon što je srušen, Radovan Karadžić je predlagao izgradnju novog zida u Sarajevu.

Dana 12.5.1992. godine, na 16. sjednici Skupštine bosanskih Srba, Karadžić je objavio da je među šest „strateških ciljeva“ srpskog naroda u Bosni i Hercegovini podjela Sarajeva na srpski i muslimanski dio, te uspostava efektivne državne vlasti u oba dijela. Istog dana, Skupština bosanskih Srba je glasala za formiranje VRS, Vojske bosanskih Srba, koja će efektivno transformirati preostale jedinice JNA u Bosni i Hercegovini u jedinice VRS i imenovala je Ratka Mladića, tadašnjeg komandanta Druge vojne oblasti, za komandanta Glavnog štaba VRS. Nakon djelimičnog povlačenja snaga JNA iz Bosne i Hercegovine, Druga vojna oblast JNA je efektivno transformirana u nukleus Glavnog štaba VRS. Dana 20.5. 1992. godine u Beogradu je JNA zvanično raspuštena, a njeni ostaci su formirali Vojsku Jugoslavije (VJ), vojsku novoformirane Savezne republike Jugoslavije (SRJ koju čine Srbija i Crna Gora). Svi oficiri Glavnog štaba VRS automatski su postali pripadnici VJ, dok su komandanti korpusa VRS i većina drugih oficira VRS, gotovo 1.800 njih u komandnim strukturama, dobili činove VJ. Službeno su postali pripadnicima VJ dok su se borili u Bosni i Hercegovini pod zastavom VRS-a.

Pod kontrolom i komandom Mladića Sarajevsko-romanijski korpus (SRK) VRS-a granatirao je civilne dijelove Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog naoružanja, a uz to su snajperski djelovali po njegovom stanovništvu i institucijama, čime su ubijali i ranjavali stanovništvo te širili teror među civilnim stanovništvom.

Opsada Sarajeva, snajpersko djelovanje i granatiranje bili su sredstva provedbe ciljeva bosanskih Srba za podjelu Sarajeva na srpske i bošnjačke dijelove. Napadi na civile imali su za cilj zastrašivanje stanovništva Sarajeva, slamanje morala i duha, kao i destabilizaciju Bosne i Hercegovine, nezavisne i međunarodno priznate države.

Nakon neuspjelog pokušaja da grad podijeli napola, 2.5.1992. godine, JNA je bila prinuđena da se povuče iz centra grada. Do sredine maja 1992. godine JNA je zatvorila sve prilaze u i izvan Sarajeva, zaustavila je trgovinu, te je počela granatirati stambena naselja iz artiljerijskog naoružanja i djelovati snajperom iz svih pravaca.

Nakon prvih šest sedmica borbi 1992. godine, linije razdvajanja su se veoma malo promijenile tokom preostalog dijela sukoba. Jedinice JNA, sada transformirane u SRK VRS sa sjedištem u bivšoj kasarni JNA u Lukavici, bile su smještene oko tzv. unutrašnjeg kruga Sarajeva, koji je bio dug

nekih 55 kilometara, s dodatnim snagama SRK smještenim na vanjskom krugu sarajevskog fronta, koji je bio dug nekih 180 kilometara. A naročito, duž unutrašnjeg kruga, SRK je kontrolirala Ilidžu, Nedžariće, dio Grbavice, Vraca, Trebević i Špicastu stijenu.

Kampanja neselektivnog snajperskog djelovanja i granatiranja, beskrajno ubijanje civila, uskraćivanje vode, hrane, struje, gasa, goriva, lijekova i humanitarne pomoći imali su pogubne efekte na građane Sarajeva. Kampanja terora usmjerena protiv stanovnika Sarajeva u opsadi, povremeno prekidana nesigurnim primirjima, trajala je do novembra 1995. godine.

General Kadrijević, načelnik štaba JNA, početkom 1992. godine komentirao je u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* (1993) ulogu JNA u formiranju VRS: „Komanda i jedinice JNA su predstavljale kičmu VRS, sa cjelokupnim arsenalom oružja i vojne opreme.“

VJ, VRS i VRSK, vojska hrvatskih Srba, nisu bile samo operativno uvezane, već su predstavljale jednu vojsku koja ispunjava zajednički cilj. Tokom suđenja Miloševiću dokazi su pokazali da su različite srpske vojne orgnaizacije, JNA/VJ, VRS, Vojska Republike srpske krajine (VRSK), lokalne TO i policijske jedinice, paravojne formacije i MUP Srbije, možda koristile različita imena, ali su one ipak predstavljale jedan jedinstven, koordiniran aparat. Nisu svi elementi u isto vrijeme učestvovali u istim operacijama, ali su imali isti cilj i pravac koji se sastojao od stvaranja etnički čistih teritorija, koje će se jednog dana uvezati u jednu cjelinu. U svojoj presudi iz 2011. godine Momčilu Perišiću, načelniku štaba VJ između 1993. i 1998. godine, MKSJ je potvrdio da je komandna struktura VRS-a, od glavnog štaba VRS do komandanata korpusa VRS, bila popunjena iz redova VJ koji su bili *de jure* podređeni Generalštabu VJ, koji je održavao redovne koordinacione sastanke u Beogradu o funkcioniranju i djelovanju VRS u Bosni i Hercegovini. Perišić je jasno rekao pred kamerama na snimku „Raspad JNA – srpska verzija sloma“, koji je prikazan tokom suđenja: „Gotovo nijedna odluka nije donesena u Republici Srpskoj u to vrijeme bez saglasnosti državnog rukovodstva SRJ. S tim u vezi, vojska je imala bliske veze a za to je postajalo nekoliko razloga: prvo, to je bila jedna vojska, drugo, imala je pripadnike u svim tim područjima, i treće, imala je opremu koja je dobivala logističku podršku uglavnom iz SRJ.“

Iako MKSJ nije bio uvjeren da je načelnik štaba VJ imao efektivnu kontrolu nad VRS-om u smislu da su Mladić i drugi oficiri VJ-a na službi

u VRS-u primali ili dobivali direktna naređenja iz Beograda, Vijeće je utvrdilo da je rukovodstvo VJ, a samim tim političko rukovodstvo iz Beograda, trebalo samo da iskoristi svoj utjecaj kada se vojni i politički ciljevi VJ ili Vrhovnog savjeta odbrane nisu poklapali sa ciljevima VRS.

Planiranje na najvišem nivou vojnog i političkog rukovodstva u Beogradu omogućilo je bosanskim Srbima da strateški i metodološki odaberu mete za svoje vojne operacije. Bez značajne vojne podrške rukovodstva iz Beograda, bosanski Srbi ne bi mogli voditi rat. Rat za koji je Beograd znao da sadrži i sistematične zločine protiv nesrpskih civila.

II. ULOGA I OVLASTI MILOŠEVIĆA

Svi pripadnici rukovodstva bosanskih Srba, hrvatskih Srba i Srbije koji su učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) imali su za cilj „veliku Srbiju“, ali nisu koristili isti jezik. Slobodan Milošević je insistirao da Srbi ostanu u jednoj državi, ali je rekao da podjela Jugoslavije na nekoliko država koja bi podijelila srpski narod i natjerala ih da žive u odvojenim suverenim zemljama ne dolazi u obzir. Zvanično, Milošević se pretvarao da se zalaže za staru Jugoslaviju tokom 1991. godine, iako se 16.3.1991. godine pojavio pred Skupštinom Srbije i rekao pred kamerama da Jugoslavija više ne funkcioniše, da Srbija ne prihvata odluke predsjedništva SFRJ te da Srbija treba da ima svoju vojsku: „Naredio sam stvaranje novih jedinica koje će štiti interese Republike Srbije i srpskog naroda“, rekao je javno gradonačelnicima Srbije i objasnio im da misli „na Srbe koji žive izvan Srbije“. Koristio je druge učesnike u UZP da jasnije govore o zajedničkom cilju - Radovana Karadžića u Bosni i Hercegovini ili desničarskog radikala Vojislava Šešelja u i izvan Srbije. Za Šešelja je ova savezna država bila samo prelazno rješenje u borbi za „veliku Srbiju“ koja se trebala ostvariti, kako je javno govorio, te uvezivanjem srpskog stanovništva koje je razdvojeno političkim granicama. Karadžić se jasno izjasnio u svom govoru 15.10.1991. godine pred Narodnom skupštinom Bosne i Hercegovine kada je rekao da bi, ako budu insistirali na jedinstvenoj državi Bosni i Hercegovini, bosanski Muslimani mogli nestati.

Ipak, do 1991. godine Milošević i predstavnici Srbije i Crne Gore u predsjedništvu krmje SFRJ tajno su zagovarali stvaranje nove srpske države i plan podjele Bosne i Hercegovine. Tokom kritičnog perioda između

augusta 1991. i februara 1992. godine, Radovan Karadžić i Jovica Stanišić su tajno razgovarali o političkim i praktičnim pitanjima provedbe plana udruženog zločinačkog poduhvata i provedbe šest vezanih strateških ciljeva bosanskih Srba, koji su objavljeni u maju 1992. godine. Knjige Veljka Kadrijevića i Borisava Jovića također pružaju dokaze o učešću Miloševića u decembru 1991. godine u planiranju reorganiziranja JNA, kako bi rukovodstvo bosanskih Srba imalo jaku srpsku vojsku da vodi rat.

Ovo „krmje predsjedništvo“ je bez ikakvog otpora provodilo politiku Slobodana Miloševića. Savezno predsjedništvo je imalo efektivnu kontrolu nad JNA i njenim „vrhovnim komandatom“ i drugim jedinicama pod nadzorom JNA. Slobodan Milošević je imao efektivnu kontrolu nad četiri člana „srpskog bloka“ u predsjedništvu SFRJ. Dana 27.4.1992. godine formiran je Vrhovni savjet odbrane, kao tijelo koje donosi odluke i u kojem se formuliraju državne politike i razgovara o važnim političkim i vojnim pitanjima. Tokom cijelog rata, Slobodan Milošević je bio član VSO i imao je značajan utjecaj i kontrolu nad ostalim članovima Savjeta, koji je zajedno s predsjednikom SRJ imao *de jure* kontrolu nad JNA, kasnije VJ. Osim *de jure* ovlasti, Slobodan Milošević je imao *de facto* kontrolu nad JNA i VJ putem kontrole nad visoko rangiranim oficirima ovih vojski. I konačno, Slobodan Milošević je imao efektivnu kontrolu nad agentima MUP-a Srbije, uključujući DB (Državna bezbjednost), koji su usmjeravali i podržavali akcije specijalnih snaga i srpskih paravojnih grupa koje su djelovale u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

Pod komandom i kontrolom VSO i vojnim rukovodstvom SRJ, VJ je pružala značajnu logističku podršku VRS-u koja je uključivala ogromne količine pješadijske i artiljerijske municije, goriva, rezervnih dijelova, obuku i tehničku pomoć. Tokom rata Generalštab VJ je bio u bliskom i redovnom kontaktu s komandantom VRS-a Ratkom Mladićem. Samo tokom 1994. godine, Glavni štab VRS-a napravio je procjenu da je od VJ dobio preko 25 miliona metaka za pješadijsko naoružanje i preko 7.500 granata, pored ostale municije. Prema podacima UNPROFOR-a, granatiranjem tokom opsade Sarajeva potrošeno je više od dva miliona granata. Preko 10.000 Bošnjaka, Srba i Hrvata koji su živjeli u Sarajevu ubijeno je tokom 44 mjeseca opsade grada.

Dok je od juna 1992. godine međunarodna zajednica raspoređivala svoje snage da nadgledaju granice između SRJ i Bosne i Hercegovine u vezi s dostavom oružja, srpske vlasti su znale kako zaobići kontrolu. Sankcije

međunarodne zajednice nametnute SRJ krajem maja 1992. godine zbog propusta da potpuno povuče sve strane snage iz Bosne i Hercegovine, uključujući JNA, te da zaustavi „sve oblike miješanja izvan Bosne i Hercegovine“ nisu spriječile da VRS tokom cijelog rata redovno dobija značajne količine naoružanja iz Srbije, niti neprestano učešće VJ i drugih snaga iz Srbije u Bosni i Hercegovini.

Tokom 1993. godine, po naređenju VSO, formirani su „kadrovski centri“ u okviru VJ da reguliraju status oficira na službi u Bosni i Hercegovini ili Hrvatskoj, te da im omoguće da ostanu „legalno“ u sastavu VJ. Oficiri VRS-a su zadržali svoje plaće i beneficije kao pripadnici VJ kroz ono što je poznato kao 30. kadrovski centar (a oficir VRSK kroz 40. kadrovski centar). Sistem kadrovskih centara dizajniran je i da legalizira raspoređivanje dodatnog osoblja u ove vojske. U decembru 1993. godine tadašnji komandant Generalštaba VJ, general Momčilo Perišić, izjavio je da je preko 7.000 oficira VJ služilo u VRS i VRSK preko kadrovskih centara. Dok je veliki broj oficira dobrovoljno pristao na transfer, rukovodstvo VJ je jasno reklo da će oni koji odbiju premještaj u VRS ili VRSK biti otpušteni iz VJ. Stvarna funkcija kadrovskih centara čuvana je u tajnosti kako bi se izbjegle dalje kritike ili sankcije međunarodne zajednice. Ovi centri su po svojoj strukturi i namjeni bili elaborat prevare čime je Beograd nastojao prikriti da pruža pomoć i plaća ove oficire u VRS i VRSK.

Kao ključni član VSO, tijela formiranog krajem aprila 1992. godine, koje je održalo svoju prvu sjednicu 30.6.1992. godine, Slobodan Milošević je pomno pratio događaje u Bosni i pomoć koju je VJ pružala VRS-u. Prema generalu Rupertu Smitu, komandantu UNPROFOR-a 1995. godine, koji je svjedočio na suđenju Miloševiću o tome kako je Milošević kontrolirao i imao utjecaj nad VRS: „Nisam vidio direktne naredbe snagama bosanskih Srba. Ali sam vidio njegov utjecaj i njegovu kontrolu i dajem primjere [oslobađanje talaca, nakon Srebrenice i Dejtona].“

VRS je logistički snažno zavisila od logističke i kadrovske pomoći Beograda za vođenje svojih operacija u Sarajevu. Beograd je preko VJ slao municiju, gorivo, rezervne dijelove i druge potrepštine za opremu koju je JNA po direktivi iz Beograda ostavila u Bosni i Hercegovini. Logistička pomoć VJ je bila ključna za operacije VRS, uključujući i operacije SRK, jer su njihovi resursi bili ograničeni, finansijska situacija skromna, a rezerve municije koje su naslijedili od JNA su se topile kako je rat napredovao.

Radovan Karadžić je priznao na Skupštini RS-a, održanoj 10-11. maja 1994. godine, da „ništa ne bi bilo moguće bez Srbije. Mi nemamo te resurse i ne bismo se mogli boriti“. Slično, general Mladić je priznao da „ne bismo mogli živjeti“ ako bi došlo do prekida pomoći. Iz Generalštaba VJ od 1993. godine, general Perišić lično je rekao nekoliko puta da bi VRS imala mnogo veće probleme ako bi se obustavila vojna pomoć. Slobodan Milošević je također primijetio da „sve što se tamo uradilo je urađeno zahvaljujući Srbiji i vojsci“.

Plan – kodnog imena *Izvor* – za dostavu pomoći bosanskim Srbima iz Beograda dogovoren je krajem ljeta 1992. godine između Generalštaba VJ i Glavnog štaba VRS, prema dokazima koji su uloženi u spis na suđenju Miloševiću u Haagu. Izvedeni su različiti dokumenti, poput „Analize borbene spremnosti VRS za 1992. godinu“, koji su pokazali da je Glavni štab VRS izjavio da su dobili 7.451 tonu municije iz SRJ putem plana *Izvor*.

Osim generala Mladića, drugi visoko rangirani oficiri, pripadnici 30. kadrovske centra, bili su odgovorni za zločine u Sarajevu: Stanislav Galić i Dragomir Milošević. I pored teških zločina protiv čovječnosti ovi oficiri su i dalje primali plaće kao redovni pripadnici VJ. Nadalje, zadržali su sva svoja prava i beneficije kao pripadnici VJ, dobijali su naknade za službu u teškim okolnostima, odvojeni smještaj, penziono, zdravstveno osiguranje, te pogodnosti za sebe i svoje porodice.

Preko obavještajnih i organa bezbjednosti VJ, rukovodstvo SRJ a naročito Slobodan Milošević, pratili su poglede međunarodne zajednice i međunarodnih medija na sukob u Bosni i Hercegovini. Generalštab VJ je također dobivao diplomatske izvještaje o postupcima u Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih nacija po pitanju teških povreda prava civila u Sarajevu i drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Milošević i rukovodstvo SRJ su dobivali upozorenje da je VRS provodila kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civila tokom opsade Sarajeva. Ovi redovni napadi bili su dokumentovani i o njima je napisan veliki broj izvještaja tokom ovog perioda od tri godine.

U odluci iz 2004. godine kojom se odbija prijedlog Miloševića za donošenje oslobađajuće presude, sudije MKSJ koje su vodile predmet protiv Miloševića utvrdile su da je Tužilaštvo uvelo „dovoljno dokaza da potkrijepi svaku od tačaka iz tri optužnice“, uključujući da je Milošević planirao, poticao, naređivao i pomagao planiranje, pripremu i izvođenje vojne kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnih područja Sarajeva, ubijanje i ranjavanje hiljada civila.

Sudije su navele dokaze o vodećoj ulozi Miloševića među srpskim narodom, uključujući i bosanskim Srbima, njegovom zagovaranju i podršci konceptu „velike Srbije“, logističkoj i finansijskoj podršci koju je Srbija davala bosanskim Srbima tokom rata, a što je sud navelo na zaključak da je to sve bilo moguće uz Miloševićevu saglasnost, autoritet, utjecaj i bliske veze s rukovodstvom bosanskih Srba, kao i njegovom insistiranju da bude obaviješten o svemu i da zna šta se događa. Sud je utvrdio postojanje dovoljne količine dokaza za zaključak da je Milošević imao komandnu odgovornost nad pripadnicima onih formacija koje su učestvovala u granatiranju i snajperskom djelovanju protiv civila u Sarajevu. Među ovim dokazima je njegova *de facto* kontrola nad JNA, finansijama i imeno-vanjima lojalnih oficira JNA, njegova *de jure* i *de facto* kontrola nad MUP-om Srbije i DB, njegova kontrola nad paravojnim grupama kao što su Tigrovi Željka (Arkan) Ražnatovića koji su se borili u Sarajevu u nekoliko situacija, njegovo zastupanje svih snaga koje su djelovale u Bosni tokom međunarodnih pregovora i njegovo znanje o svim događanjima i zločinima na tlu Sarajeva kao i cijeloj Bosni.

III. MILOŠEVIĆEVO ZAVARAVANJE MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Uprkos nesporne kontrole i utjecaja na situaciju u Bosni i Hercegovini, Slobodan Milošević je nekoliko puta pokušao zavarati međunarodnu zajednicu. Htio je uvjeriti zapadne lidere i svijet da Srbija ne učestvuje u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te da on nema stvarni utjecaj na događaje. Svrha ovog suđenja, kao i suđenja drugim zvaničnicima Srbije, kao što su načelnik štaba VJ od 1993. godine Momčilo Perišić, Jovica Stanišić i Franko Simatović, rukovodioci DB-A, ili Vojislav Šešelj, jeste da se digne veo s Miloševićevih prevara.

Kada je MKSJ pokrenuo istragu da se utvrdi krivica Miloševića za opsadu Sarajeva, bilo je potrebno ustanoviti ko je organizirao i kontrolirao kampanju širenja straha, ko je organizirao snajpersko djelovanje i granatiranje, ko koordinira i izdaje naređenja visoko pozicioniranim oficirima u lancu komandovanja. Istraga protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, komandanata SRK-a, prvi od septembra 1992. do augusta 1994, a drugi od augusta 1994. do novembra 1995. godine, već je ponudila neke odgovore, ali dokaze je trebalo provjeriti na suđenju Galiću, prvom suđenju

pred MKSJ-om za opsadu Sarajeva, koje je počelo u decembru 2001. godine, samo nekoliko sedmica prije početka suđenja Miloševiću.

MKSJ istražitelji su odabrali visokoprofilirane međunarodne svjedoke, kao što su general Adrianus van Bal, načelnik štaba UNPROFOR-a ili major Fransis Roj Tomas, tadašnji viši vojni posmatrač UN-a, koji su mogli reći da su snajpersko djelovanje ili granatiranje odobrili najviši nivoi vlasti VRS-a, što znači oficiri 30. kadrovske centra VJ, *de jure* podređeni VJ i vrhovnoj komandi u Beogradu, sa Slobodanom Miloševićem koji je imao ključnu ulogu.

Ali, dok je MKSJ prikupljao dokaze koji povezuju Miloševića sa zločinima koje je počinio SRK u Sarajevu i pokazivao da je, po vlastitom priznanju Miloševića i priznanju bosanskih lidera, on osiguravao finansijska sredstva za održavanje opsade, drugi dokumenti, u to vrijeme oslobađajući, gomilali su se na stolovima istražitelja.

Problem se pojavio tokom istrage u formi pitanja da li bi se ovi dokumenti mogli shvatiti kao oslobađajući, kako su to vjerovali mnogi predstavnici međunarodne zajednice u to vrijeme, u svjetlu svih dostupnih dokaza koji bi se mogli tumačiti kao osuđujući. Osuđujući materijali se dostavljaju optuženom prilikom hapšenja i prebacivanja u MKSJ kako bi on mogao pripremiti svoju odbranu za navode iz optužnice. Pravila MKSJ također zahtijevaju od Tužilaštva da preda sve dokaze koji idu u prilog optuženom. Advokati Tužilaštva su se pitali kako će Milošević koristiti ove dokumente da inicira razumnju sumnju koja će u sudnici ići u prilog optuženom.

Mogući oslobađajući dokumenti - a čega su se plašili tužitelji - koji su mogli potkopati njihov predmet bili su oni koji se vežu za postojanje legitimnog vojnog cilja u Sarajevu, što bi moglo opravdati neke od vojnih akcija SRK-a. Ali, činjenica da sjedište Armije BiH, mobilni minobacači koji su mijenjali položaje i mjesta za proizvodnju municije u Sarajevu prihvaćeni su u svim suđenjima koji su se bavili opsadom Sarajeva, naročito u predmetu Galić. Takvi dokazi ipak nisu spriječili sudije MKSJ da utvrde, na temelju svih dokaza koje je uložilo tužilaštvo ili odbrana, da je postojala kampanja širenja straha među civilnim stanovništvom Sarajeva, da je granatiranje i snajpersko djelovanje SRK-a po Sarajevu bilo nedozvoljeno, prvenstveno zato što je bilo usmjereno protiv civila, što je bilo neselektivno ili zato što je imalo nesrazmjernu učinak na civile u situacijama kada je SRK odgovarao vatrom na specifične napade ili opću paljbu snaga Armije

BiH u i oko Sarajeva. (Presuda u predmetu Galić donesena je u decembru 2003. godine, dok je tužilaštvo izvodilo svoje dokaze o Bosni i Hercegovini na suđenju Miloševiću.)

Drugi mogući oslobađajući dokazi predstavljali su niz dokumenata i međunarodnih svjedoka koji su svjedočili javnom protivljenju Miloševića granatiranja civila u Sarajevu, dok nije postojao nijedan pisani dokument koji bi jasno ukazao na njegovu podršku planu da Sarajevo drži pod opsadom, a njegovo stanovništvo neprekidnoj kampanji širenja straha, što je nanosilo ogromne štete položaju Srbije u očima svjetske javnosti i na međunarodnom nivou. Ali, Milošević ne samo da je negirao bilo kakvu ulogu u patnji stotina hiljada Sarajlija već je poricao bilo kakvu vezu sa zločinima koje su počinili njegovi saveznici u Bosni i Hercegovini. Miloševićevi javni istupi i izjave nikada nisu mogle biti uzete za ozbiljno, ali su zabilježene u javnim dokumentima kao i sjećanju njegovih sagovornika, te su kao takve razmatrane kao dokaz. One će također biti dostupne istraživačima i historičarima koji imaju ključnu ulogu u razotkrivanju istine, sprečavanju revizionizma i kreiranju zajedničkog historijskog shvatanja događaja iz 1990-ih u regionu za buduće generacije. One se stoga moraju pažljivo analizirati. Bože, zar zaista ljudi mogu biti ovoliko bezobzirni?!

Suđenje Miloševiću odagnalo je nesigurnost koja je okruživala dekadu zločina kako bi obznanilo ključnu ulogu Miloševića i Srbije u dolijevanju ulja na vatru tokom ratova na Balkanu. To je bilo prvo suđenje koje je sveobuhvatno analiziralo ulogu Beograda u najstrašnijim zločinima koji su počinjeni tokom ratova. Iako se pretpostavljalo, potpuna slika podrške Srbije i mehanizama koji su omogućavali ovu podršku nisu bili dostupni javnosti do suđenja Miloševiću. Učešće Beograda u sukobima držano je u tajnosti, dokaza krivičnog ponašanja koje nikada ne bi ugledalo svjetlo dana da nije bilo suđenja. Njegovo suđenje je pomoglo da se digne veo s Miloševićeve sofisticirane prevare. Činjenica da je Milošević imao priliku da testira dokaze tužilaštva tokom unakrsnog ispitivanja i tokom izvođenja svoje odbrane, što se završilo nekih 40 sati prije zavšetka predmeta odbrane, osnažila je vrijednost ogromne količine dokumenata, videozapisa, snimljenih telefonskih razgovora, zapisnika sa sastanaka i svjedočenja kao historijskog zapisa.

Činjenica da se suđenje završilo bez presude neće spriječiti istinu da ispliva na površinu. Ali ni ogromna količina dokaza prikupljena tokom suđenja, bez obzira koliko značajni bili, neće staviti tačku na kontroverzu

o bivšoj Jugoslaviji ili na nekom drugom mjestu. Milošević je manipulirao sudom i publikom na isti način kako je manipulirao tokom rata svoje domaće i međunarodne sagovornike, svoje javno mnijenje i svoje žrtve. Podignut je veo s Miloševićeve prevare u sudu, ali da bi njegova prevara prestala da funkcionira potrebno je uložiti mnogo napora i istinski prikupiti dokaze, s obzirom na činjenicu da do sada prikupljeni dokazi nisu uspjeli da razbiju poricanje.

Iako se ne može izvući zaključak o krajnjoj odluci suda na osnovu odluke iz juna 2004. godine da se odbije zahtjev Miloševića za oslobađajućom presudom, ovaj ključni dokument osigurava preliminarnu indikatore kako su sudije ocijenile dokaze izvedene tokom suđenja. Velika količina dokumentacije, kao i detaljna rekonstrukcija događaja, o komandnoj strukturi i prirodi utjecaja koji su povezivali ključne igrače u planu podjele Bosne i Hercegovine i podjele glavnog grada na dva dijela pružaju dovoljno elemenata da pokažu glavnu ulogu Miloševića u davanju podrške i zagovaranju rata, uključujući i 44 mjeseca dugu strašnu opsadu Sarajeva. Ali prije okončanja sveobuhvatne istrage o ulozi Miloševića u Bosni i Hercegovini, naročito u odnosu na kampanju neprestanog snajperskog djelovanja i granatiranja Sarajeva, veliki broj predstavnika međunarodne zajednice, uključujući i neke u MKSJ, zaista su vjerovali da je opsada Sarajeva bila izvan ruku Miloševića.

Zaista postoji veliki broj dokaza kako se Milošević javno protivio opsadi Sarajeva, a to su uglavnom izjave s međunarodnim predstavnicima kako on poduzima sve što je u njegovoj moći da izvrši utjecaj na Mladića da prekine s granatiranjem Sarajeva. Shvatanje ovih dokaza zavisi od toga da li se dokazi analiziraju u svjetlu svih drugih materijalnih dokaza koji ukazuju da je Milošević tokom cijelog rata pružao pomoć Srbima da provode svoju strašnu kampanju protiv Sarajeva, iako je stalno dobivao upozorenja o neprekidnom granatiranju bosanskog glavnog grada, dok je njegova uloga u omogućavanju transformacije Druge vojne oblasti JNA u VRS onog dana kada je Skupština bosanskih Srba objavila svojih šest strateških ciljeva ukazivala na zaključak da on podržava ili u najmanju ruku da se slaže s njom, uključujući i nasilnu podjelu grada Sarajeva na srpski i bošnjački dio kako bi se efektivne državne vlasti mogle formirati u oba dijela.

No, dokazi su pokazali da je na svim međunarodnim sastancima Milošević insistirao kako Beograd osuđuje granatiranje i poziva na kažnjavanje počinitelaca, govoreći kako je Sarajevo „*muslimanski grad*“ koji Srbi ne bi trebali kontrolirati. A uvijek kad je Milošević kritiziran i kada

mu je međunarodna zajednica prijetila da ne koristi svoj utjecaj da zaustavi zločine i opsadu Sarajeva, on bi se obično žalio kako ga ne sluša rukovodstvo bosanskih Srba. Nekoliko Srba, njegovih saradnika, uključujući pripadnike VJ, izjavilo je da „Karadžić nije imao potpunu kontrolu nad generalom Mladićem koji je bio poznat kao tvrdoglava osoba, te da često nije prihvatao naređenja od Karadžića. Samo je Milošević, kao vrhovni komandant, imao takav utjecaj, a čak ni njegova naređenja nije uvijek spremno prihvatao. Što se tiče direktnih naređenja generalu Mladiću, nekad ih je izdavao Karadžić, nekad Milošević“.

Tokom istrage pojavili su se suprotstavljeni dokazi koji su zbunjivali tim tužilaca koji je radio na optužnici protiv Miloševića. Prije početka suđenja Miloševiću, advokati MKSJ i istražitelji su se složili da su prikupili „dobre dokaze koji ukazuju na veze“, posebno u odnosu na jedinice specijalne policije i paravojne jedinice iz Srbije koje su učestvovala u etničkom čišćenju sarajevskih predgrađa kao i nekim vojnim operacijama vezanim za opsadu. Ali, mjesecima je veliki broj članova tima vjerovao da nema dovoljno jake dokaze da poveže granatiranje s Miloševićem i insistirao je da treba povući crtu između određenog događaja (osnov za zločin) i Miloševića kako bi se pokazalo da je učestvovao u planu za Sarajevo. Dokazi su pokazali da je Milošević imao utjecaj na JNA i VRS, a da je Srbija, čiji je bio predsjednik, pružala finansijsku i logističku pomoć za opsadu, te da je „u isto vrijeme bilo prepreka“ da se dobije predmet, navodeći činjenicu da je „veliki broj međunarodnih predstavnika ukazivao kako je uloga Miloševića išla njemu u prilog“, te da je bilo „mnogo javnih istupa u kojima se Milošević distancirao od onoga što se dešavalo u Sarajevu“. Ovo je dovelo do zaključka tužilačkog tima u predmetu Milošević da odustane od navoda o Sarajevu u optužnici.

I zaista, u odluci iz juna 2004. godine u kojoj su odbili zahtjev Miloševića da donesu oslobađajuću presudu, sudije MKSJ su utvrdile da tužilaštvo nije ponudilo dokaze sudu koji ukazuju na vezu između Miloševića i većine slučajeva snajperskog djelovanja i granatiranja. Rezultat je da su sudije odlučile da tokom iznošenja svoje odbrane Milošević treba da odgovori samo na navode koji se tiču jednog od 44 slučajeva snajperskog djelovanja i samo jednog od 26 pojedinačnih slučajeva granatiranja, za koje se tereti u optužnici.

Ovakav ishod nije bio iznenađenje za tužilački tim MKSJ. Tokom pripreme predmeta tim je naglašavao da nastojanja da se Milošević poveže s nizom snajperskih i slučajeva granatiranja oduzima jako puno vremena,

te da ne bi bili dovoljno ubjedljivi da uvjere vijeće izvan svake razumne sumnje. U isto vrijeme, tim se plašio da će izvođenje dokaza o 44 mjeseca dugoj opsadi i osnovu za zločin, ili drugim riječima, nezakonitosti VRS napada na Sarajevo, rezultirati zakonski nepotkrijepljenim predmetom. U odsustvu žalbenih presuda u to vrijeme (ni u predmetu Galić ni u drugim predmetima) o opsadi Sarajeva, tužilaštvo se nije moglo pozvati na utvrđene činjenice u drugim predmetima. U mjesecima pred početak suđenja Miloševiću, dio tima je stoga predlagao da se smanji predmet na jedan ili dva reprezentativna događaja granatiranja, te da na taj način pokažu teoriju odgovornosti fokusirajući se na činjenicu da je VJ plaćala komandante SRK, da su vojne aktivnosti SRK zavisile od dostave pomoći iz Beograda i da je Milošević imao kontrolu i utjecaj na VRS i rukovodstvo bosanskih Srba. Strategija tužilaštva u odnosu na tačke iz optužnice vezane za Sarajevo isplivala je na površinu tokom suđenja i predstavljala je mješavinu gore navedenih izbora.

Kako opsada Sarajeva nije bila izvorno dio istrage o zločinima u Bosni za koje je Milošević bio odgovoran, metoda ugrađivanja optužbi za Sarajevo u optužnicu, kada je tužilaštvo odlučilo da tereti Miloševića za opsadu Sarajeva u optužnici o Bosni, značila je obuhvatiti određene događaje snajperskog djelovanja i granatiranja za koje su se teretili i Stanislav Galić i Dragomir Milošević koji će iziskivati manje pretpretresnih priprema. Kao rezultat toga, tužilački tim je odustao od ideje da smanji predmet na jedan ili dva reprezentativna događaja snajperskog djelovanja ili granatiranja, te je umjesto toga uveo 44 događaja snajperskog djelovanja i 26 granatiranja, koji su navedeni u dva priloga (E i F) optužnice o Bosni, a koji su direktno „preneseni“ iz optužnica protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, bez obzira na činjenicu da je i pored odluke Vijeća da dozvoli ograničen broj svjedoka i ograničeno vrijeme, tužilaštvo teško moglo dokazati ove tvrdnje ili dokazati „povezanost“ izvan svake razumne sumnje da je Slobodan Milošević odgovoran za događaje u Sarajevu. Na kraju, Sudsko vijeće u predmetu protiv Miloševića prihvatilo je samo jedan od ovih događaja u svojoj odluci iz juna 2004. godine.

Još je jedan razlog zašto tužilački tim nije odlučio da nastavi s jednim reprezentativnim događajem snajperskog djelovanja i granatiranja kako bi se usmjerio na „teoriju odgovornosti i UZP“ za koju su ga teretili u optužnici o Bosni. Dio tužilačkog tima je bio uvjeren da nije bilo dokaza ili barem

nije bilo dovoljno dokaza da se Milošević oglasi odgovornim za Mladića i Karadžića u vezi sa zločinima u Sarajevu, te da dokazi o prisustvu jedinica MUP-a Srbije ili specijalnih snaga VJ u području Sarajeva, kao i Šešeljevih jedinica, nisu omogućavali jasnu vezu između ovih snaga i specifičnih događaja granatiranja i snajperskog djelovanja na Sarajevo, koji su navedeni u optužnici.

Nekoliko članova tima je čak mislilo da nema dovoljno dokaza da je Milošević dijelio plan s rukovodstvom bosanskih Srba da Sarajevo ne treba samo napadati već konstantno granatirati njegove građane tokom perioda od gotovo četiri godine. Stoga su odlučili da se dokazi ne poklapaju sa teorijom kako je Sarajevo dio UZP u vezi s ostatkom predmeta. Sa viđenjem da „Milošević nije imao teritorijalnih aspiracija prema Sarajevu“ te da se dugotrajna viktimizacija civilnog stanovništva ne uklapa u politiku nastojanja očuvanja međunarodnih simpatija prema srpskom pitanju, ti članovi tužilačkog tima u predmetu Milošević kao da su se slagali s općim mišljenjem međunarodnih zvaničnika da on ne podržava opsadu Sarajeva. Ova manjina je zagovarala odustajanje od navoda o Sarajevu, tvrdeći da „povezivanje“, na kojem je insistiralo Pretresno vijeće, oduzima puno vremena a da nema garancija za uspjeh. Ni ostali dijelovi predmeta nisu bili mnogo bolji niti su jasnije povezivali Miloševića, ali su oni smatrali da bi moglo biti pogubno za cijeli predmet ako se preusmjere resursi iz drugih dijelova optužnice za dokazivanje tačaka vezanih za Sarajevo.

Napori da se odustane od svih tačaka zasnovanih na opsadi Sarajeva nisu izbljedjeli ni početkom suđenja. Kad je tokom izvođenja dokaza tužilaštva Pretresno vijeće naložilo da se smanji izmijenjena optužnica, dio tima je ponovio da „s obzirom na stanje spisa“ te „obima i složenosti predmeta“, treba odustati od tačaka vezanih za Sarajevo, naročito zbog, kako oni kažu, „čak i ako se dobije osuđujuća presuda za tačke vezane za Sarajevo, ona neće više utjecati, ako uopće bude utjecala, na kaznu koju će Milošević dobiti po osnovu ostalih tačaka“.

Miloševićevi pogledi na Sarajevo sastojali su se od međunarodnih izjava i zapisnika i skraćenih izvještaja sa sastanaka s međunarodnim zvaničnicima koji govore o protivljenju Miloševića, a ponekad i osudi neprekidnih napada na civilne ciljeve u Sarajevu, povremeno to opisujući kao „kriminalno“ a ponekad kao da je Armija BiH za to odgovorna. Često je govorio o svojim naporima da privoli Mladića da prekine s granatiranjem i složio se sa zahtjevom međunarodnih predstavnika da posreduje kod

Mladića, naglašavajući svaki put kako nema moć da kontroliše Mladića i druge bosanske Srbe. Povremeno je Milošević poduzimao javne i nejavne mjere da zaustavi granatiranje Sarajeva. Ali to je uvijek bio njegov odgovor na međunarodni pritisak. Veliki broj međunarodnih zvaničnika je vjerovao u Miloševićevo protivljenje opsadi.

U šifriranom UN telegramu od 30. maja 1992. godine upućenom Maraku Guldingu, šefu UN mirovnih operacija u sjedištu UN u New Yorku, Satiš Nambiar, prvi komandant UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji, naveo je da je tokom sastanka s generalom Morillonom i generalom McKenzijem, Milošević izrazio svoje neslaganje s Mladićevim granatiranjem Sarajeva, navodeći kako je bio neuspješan u pokušaju da izvrši utjecaj na Mladića, koji je, prema riječima Miloševića, „potpuno lud“, ali i da će pokušati izvršiti utjecaj na Karadžića da zaustavi ono što je Milošević nazivao pred međunarodnim sagovornicima „krvavo, kriminalno granatiranje“.

I pored svoje „ludosti“ i neprekidnog granatiranja Sarajeva i zvjerstava koje je VRS počinila širom Bosne i Hercegovine, Beograd je unaprijedio Mladića u junu 1994. godine u čin generalpukovnika VJ, a on se zatim sastao s Miloševićem u Beogradu da razgovara o situaciji u Bosni i potrebama VRS tokom rata. Milošević je nastavio sa svojim prevarama međunarodne zajednice. U oktobru 1995. godine, naprimjer, na sastanku sa Johnom Almsstromom, specijalnim savjetnikom Yasushija Akashija u UN, Milošević je bio izuzetno kritičan prema Karadžiću i Mladiću koji su mu se, prema riječima Miloševića, smijali u lice kada ih je upozorio da će NATO izvršiti udare ako ne pronađu i uhapsu krivce za granatiranje Sarajeva i ako ne objave primirje, te povuku teško naoružanje oko grada. Almsstrom je doživio Miloševića kao iskrenog čovjeka dok je ovo govorio, te je izjavio pred sudijama MKSJ da on nije imao razloga da misli kako je Miloševićeva osuda opsade Sarajeva u suprotnosti s njegovim ponašanjem iza scene. Akashi je također vjerovao kako se Milošević istinski trudio da uvjeri rukovodstvo bosanskih Srba da zaustavi granatiranje stanovništva Sarajeva. A po riječima bivšeg glavnog pregovarača EU, Carla Bildta, odluka Miloševića tokom Dejtonskih mirovnih pregovora da preda dio grada i predgrađa koja su bila pod kontrolom VRS je bio jak dokaz kako se Milošević protivi opsadi Sarajeva.

Da li se moglo vjerovati izjavama Miloševića i da li su one i danas jak dokaz kako se Milošević protivio kampanji širenja straha među stanovnicima Sarajeva? Milošević je često pokazivao interes za osudu „velikih

grešaka“ i kampanja koje su njemu ili javnom ugledu Srbije nanosile štetu, kao što je Sarajevo, Dubrovnik ili kasnije Srebrenica, što je sve ipak dio plana kojim je on rukovodio ili se slagao s njim. Svaki put kada je bio kritiziran od domaće ili međunarodne javnosti, Milošević se uporno prikazivao kao očito neiskrena osoba ili osoba koja stalno nešto negira, bez obzira da li se radi o unutrašnjoj politici, ulozi srbijanskih paravojskih formacija, učesću Srbije u ratu, njegovoj težnji za multietničkom Jugoslavijom ili mirovnim pregovorima. Osim toga, zapisnici s najtajnovitijih sastanaka koji su održani tokom njegovog režima, a koje je razotkrio MKSJ, pokazali su da je izuzetno vodio računa da ga drugi ne mogu citirati kao osobu koja podržava zločine u Sarajevu, Srebrenici i na drugim mjestima, kada je znao da se razgovor s podređenima ili saveznicima vodio pod oznakom „strogo povjerljivo“ ili „državna tajna“.

Kao rezultat toga, dokumenti VSO, uvedeni tokom njegovog ili drugih suđenja, poput suđenja načelniku štaba VJ u periodu između 1993. i 1998. godine, Momčilu Perišiću (tokom kojeg je objelodanjena većina VSO arhiva), ne sadrže izjave Miloševića koje bi bile eksplicitno u suprotnosti s njegovim protivljenjem opsade Sarajeva, koje je tako mnogo puta iznio pred međunarodnim predstavnicima. Tužilaštvo je shvatilo tokom istrage njegovih najbolje čuvanih tajni da nedostatak mogućih dokaza ne znači da Milošević nema krivične odgovornosti za opsadu Sarajeva ili za druga mjesta u Bosni i Hercegovini. Na suđenju bivšem načelniku Generalštaba VJ, Momčilu Perišiću, u odnosu na navode za osiguranje ljudstva, materijalne i logističke podrške VRS prilikom granatiranja Sarajeva i masakra u Srebrenici, tužilac MKSJ Mark Harmon je opisao u svojoj uvodnoj riječi „srž složenog pokušaja prevare“ Slobodana Miloševića koji je omogućio uspostavu razrađenih struktura, formiranih ne samo da prikriju činjenicu da je Srbija uključena u sukob i zločine počinjene u svrhu stvaranja jedinstvene srpske zemlje i njegov dominantni autoritet u svim događajima već i stvaranje privida duboko decentraliziranog sistema po kojem Beograd navodno nije imao kontrolu ili utjecaj. U kontekstu razrađene prevare, uloga Miloševića i beogradskog rukovodstva trebaju se analizirati na osnovu njihovog djelovanja iza scene i aktivnosti onih nad kojim su imali kontrolu ili utjecaj umjesto da se oslanja na javne ili privatne izjave.

Kad je počelo suđenje Miloševiću, MKSJ nije imao nijednog svjedoka koji bi mogao reći da je Milošević privatno rekao kako podržava ili ohrabruje

opsadu Sarajeva. Najbolji dokazi tužilaštva su ustvari bile posredne izjave Radovana Karadžića koji je tvrdio da Milošević podržava opsadu Sarajeva, kao što je u decembru 1993. godine na sjednici Skupštine RS izjavio da je „razgovarao sa Miloševićem i da će 12 miliona Srba podržati Srpsko Sarajevo“. Ali tužilaštvo je raspolagalo s obiljem jakih dokaza koji su ukazivali u mnoštvu situacija da Milošević javno govori o uspostavi mira, dok u stvarnosti zagovara rat.

Ipak, svi međunarodni predstavnici nisu vjerovali Miloševiću. Tokom suđenja Miloševiću, međunarodni svjedoci i visoki zvaničnici UNPROFOR-a priznali su da imaju dokaze o direktnoj intervenciji Miloševića i drugih predstavnika beogradskog rukovodstva kod VRS, ali u vezi s nekolicinom ključnih pitanja u to vrijeme, najviše u vezi s operacijom na planini Igman i području Bjelašnice. Stoga je činjenica da ništa nije urađeno da se obuzda VRS oko Sarajeva shvaćena među ovim svjedocima kao njegovo pristajanje ili podrška ovim aktivnostima.

Na sudu general Philippe Morillon je svjedočio kako je shvatao VRS kao „saveznu vojsku“. U maju 1992. godine – gotovo preko noći – savezna vojska, po naređenju generala Kukanjca (prethodnik Mladića, kojeg je Beograd povukao nakon što je izvukao snage iz Sarajeva 3. maja 1992. godine), bila je „prefarbana“ i postala je VRS: činili su je isti oficiri i oprema, te sva municija, gorivo, logistika, a oružje je došlo od savezne vojske, koje je uvijek dostavljano predsjedniku. Pomoć VRS je bila „svima očita“, rekao je Morillon. I pored zvaničnih izvještaja u kojim se osporavalo kako Beograd nema kontrolu nad VRS, general Morillon je bio apsolutno uvjeren da u je stvarnosti Beograd nastavio da kontrolira Ratka Mladića. Čak je i David Owen, prvi evropski predstavnik i kopredsjedavajući Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji na početku rata, vjerovao kako Milošević „istinski želi da se zaustavi sukob“, ali da je pod pritiskom bosanskih Srba popustio, te je pred sudom izjavio da je Milošević pružao podršku bosanskim Srbima, što mu je osiguralo „polugu“ kojom se mogao suprotstaviti njihovoj uskogrudosti.

Uprkos nastojanju manjeg dijela tužilačkog tima u predmetu Milošević da krene putem samozavaravanja i vjerovanju da je Milošević poduzimao posebne korake da osudi opsadu Sarajeva pred međunarodnim sago-vornicima, što je predstavljalo njegovo stvarno suprotstavljanje granatiranju građana Sarajeva, tužilački tim je nastavio s istragom i došao je do vrijednog

materijala, te je uspio uvesti „teoriju odgovornosti“, usmjerivši se na komandnu vlast Miloševića i njegov utjecaj na komandne strukture VRS (koju je činilo 1.800 preraspoređenih oficira VJ) i vojni aparat koji je osiguravao, uz njegovu eksplicitnu dozvolu, stalnu pomoć VRS. Tokom suđenja, tužilački dokazi koji su povezivali Miloševića s opsadom Sarajeva izašli su iz okvira njegove direktne odgovornosti za pojedinačne događaje snajperskog djelovanja i granatiranja. Tužilaštvo je uspjelo obuhvatiti dokaze o periodu koji nije bio obuhvaćen optužnicom protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, prvenstveno između aprila i 10. septembra 1992. godine, pred imenovanje Galića na mjesto komandanta SRK, kao i značajne dokaze o vlasti Slobodana Miloševića ili njegovom utjecaju na one koji su bili povezani s nedozvoljenom kampanjom širenja straha u Sarajevu, te u vezi s činjenicom da je on dio srpskog UZP.

Tužilaštvo je tokom suđenja tvrdilo da se krivična odgovornost Slobodana Miloševića veže za njegovu *de facto* kontrolu nad JNA putem utjecaja na (1) predsjedništvo SFRJ; (2) načelnike Generalštaba (Veljkom Kadijevićem, Blagojem Adžićem i Životom Panićem); (3) finansije JNA; i (4) imenovanja lojalnih JNA oficira. VRS i VJ su formirane od JNA, a tokom rata je VRS dobivala logističku podršku od VJ, finansiranje VRS i VJ je potjecalo iz jednog finansijskog budžeta nad kojim je Milošević imao punu vlast. Nadalje, Milošević je imao i *de jure* i *de facto* kontrolu nad srbijanskim MUP-om i Službom državne bezbjednosti (DB) čije snage su bile prisutne u i oko Sarajeva. U svojoj odluci iz juna 2004. godine o prijedlogu odbrane za donošenje oslobađajuće presude, sudije su zaključile da su dokazi tužilaštva pružili dovoljno osnove „da se Pretresno vijeće uvjeri izvan svake razumne sumnje“ da bi Milošević mogao biti osuđen za zločine protiv čovječnosti u Sarajevu, jer su dokazi koje je tužilaštvo izvelo tokom suđenja pokazali da je bio pripadnik udruženog zločinačkog poduhvata počinjenog između aprila 1992. i novembra 1995. godine, planiranja, pripreme i izvođenja četrdeset četiri mjeseca duge ekstenzivne vojne kampanje granatiranja Sarajeva iz artiljerijskog oružja i minobacača i snajperskog djelovanja, izvedenih uglavnom s položaja na brdima oko grada koji su imali direktan pogled na Sarajevo, tokom kojih su civili bili ili namjerno gađani ili su bili predmetom nasumične paljbe po područjima gdje su bili civili. Milošević je stoga morao ponuditi odbranu za svoju ulogu u opsadi Sarajeva.

Činjenica da Miloševiću možda nije bilo lahko s opsadom koja je u međunarodnoj javnosti simbolizirala barbarsku prirodu rata koji su vodile srpske snage, te dovele do reakcije NATO- saveza, nisu ni na koji način utjecale na njegovu odluku da odobri dalju dostavu pomoći za VRS, uključujući SRK, te da ima pod svojom *de jure* kontrolom snage koje učestvuju u etničkom čišćenju sarajevskih predgrađa ili koje pomažu SRK da podijeli grad na dva dijela. Sve u svemu, Milošević je bio pragmatičar, a opsada Sarajeva je imala „snagu“ da pruži mogućnost Srbima da izoliraju bh. vlasti i da drže 40.000 do 50.000 vojnika Armije BiH daleko od drugih frontova, a tako stjerana u Sarajevu bez teške artiljerije, takva vojska nije predstavljala nikakvu opasnost po Srbe.

Ogromna većina dokaza pokazala je da su napori Miloševića da zavara međunarodnu zajednicu bili u suprotnosti s njegovom efektivnom, mada tajnom podrškom Mladiću i VRS. Miloševićeva strategija je bila da laže međunarodnu zajednicu, kako je to Milan Babić, nekada vođa hrvatskih Srba i Miloševićev saveznik, demonstrirao na suđenju kroz brojne primjere. Ali, ponekad je na Miloševićevu strategiju da vara međunarodnu javnost utjecala njegova pozicija kod kuće. Godine 1996, samo nekoliko mjeseci nakon kraja rata u Bosni i Hercegovini, Milošević je, povezujući riječi s djelima, priznao na Trećem kongresu svoje Socijalističke partije Srbije (SPS) da su materijalna pomoć koju je SPS pružila „Srbima izvan Srbije“ uključivala „one koje su zahvaćeni ratom i gdje se vodio rat“. Kasnije, 2. aprila 2001. godine, kad je uhapšen i pritvoren u Beogradu, čekajući izručenje Haagu, Milošević je poželio da bude upamćen kao nacionalni vođa ili „heroj“. Rekao je pred Okružnim sudom o Beogradu: „[Š]to se tiče resursa potrošenih na oružje, municiju i druge potrebe VRS i VRSK (vojska Republike srpske krajine), ovi troškovi su predstavljali državnu tajnu, a zbog državnih interesa, oni nisu mogli biti navedeni u Zakonu o budžetu, koji je javni dokument. Isto se odnosi na troškove nabavke opreme ... za snage sigurnosti i naročito za specijalne antiterorističke snage ... a to nije bilo javno zato što je državna tajna, kao i sve ostalo što je dostavljeno VRS.“

U svom svjedočenju protiv Miloševića u Haagu, francuski TV reporter Michel Rivier je opisao snimak koji je napravio u julu 1992. godine, koji je prikazan u sudnici, na kom se vidi da se srbijanske Crvene beretke na Palama, jakom uporištu bosanskih Srba izvan Sarajeva, spremaju za raspoređivanje oko opkoljenog grada. Tužilaštvo je uspjelo identificirati sve pojedince

na snimku kao pripadnike Jedinice za specijalne operacije, elitnu specijalnu jedinicu srbijanske Državne bezbednosti, uključujući i komandira jedinica koji se predstavio Rivieri na snimku kao Marko, rekavši da većina Crvenih beretki dolazi iz Srbije „*da spasi ugroženo srpsko stanovništvo i da se bori protiv invazije islama*“. Dokazi u formi snimljenih telefonskih razgovora pokazali su da su vodeći oficiri Tigrova, jedinice Željka (Arkana) Ražnatovića na Ilidži i da s Mladićem pokušavaju koordinirati napade na Sarajevo. Dokumenti su potvrdili da je VJ direktno pomogla VRS u vojnim operacijama oko Sarajeva i drugim dijelovima Bosne i Hercegovine (duž rijeke Drine, Bihać, itd.), a da je u nekoliko slučajeva učešće VJ u ovim operacijama dogovoreno između Miloševića i načelnika Generalštaba VJ, a da drugi članovi VSO nisu konsultirani. Jedna od ovih borbenih operacija poznata pod imenom „Pancir“ vođena je oko Sarajeva od oktobra 1993. do septembra 1994. godine. U jednom od naređenja od 15. decembra 1993. godine, komanda VRS je navela da je cilj operacije zauzimanje nekolicine sarajevskih naselja (Žuč, Orlić, Hum i Mojmilo) i „*stvaranje povoljnijih uslova za podjelu Sarajeva na dva dijela*“. Jedinice koje su učestvovala, prema tom naređenju, brojale su „*do 120 vojnika i helikopterski vod VJ*“.

Vještak tužilaštva za finansije je pred sudom uveo dokumente kojim se dokazuje kako je SRK zavisio od finansijske pomoći SRJ. Pismo komande SRK od 5. maja 1994. godine navodi kako je Narodna banka Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), pod kontrolom Slobodana Miloševića, dostavila novac potreban za isplatu plaća vojnim obveznicima SRK, a to su rekli i drugi njegovi saradnici uključujući i Milana Babića.

Bez finansijske, vojne, političke i moralne podrške iz Srbije, kako je to rekao David Harland, tadašnji službenik UN za civilna i politička pitanja u Sarajevu, na suđenju Miloševiću, bosanski Srbi bi izgubili svoju vojnu prednost i bili bi „*prinudeni da prihvate uslove koji bi onemogućili preseljenje stanovništva koje su oni provodili*“. Da je Srbija ozbiljno ograničila podršku VRS „*opsada bi se završila (...) bosanski Srbi su se u potpunosti oslonili na Srbiju u vojnoj pomoći kao i na ljudstvo*“, rekao je Harland pred sudom.

Bosanski Srbi i njihove snage mogle su pokrenuti ili zaustaviti kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja, te zaustaviti gubitak civilnih života u zavisnosti od količine pritiska Evropljana, NATO-saveza ili UN na SRJ ili njih same, ili njihovu vlastitu želju za ustupcima. Na suđenju

Miloševiću izvjestan broj svjedoka tužilaštva je izjavio da su bosanski Srbi modulirali intenzitet snajperskog djelovanja i granatiranja, te da su držali visok stepen straha dok su nastojali spriječiti bilo kakav dramatičan događaj koji bi mogao izazvati iznenadnu međunarodnu intervenciju. Srbijansko rukovodstvo i Slobodan Milošević dostavljali su pomoć bosanskim Srbima kako bi izborili određene ishode u Bosni i Hercegovini, a obuzdavali su bosanske Srbe tamo gdje Milošević smatra da to ide njemu u prilog.

Činjenica da je Milošević mogao koristiti kontrolu ili utjecaj da upravlja bosanskim Srbima u Sarajevu i drugim mjestima znači da je to mogao činiti i da spriječi ubijanje civila i uništavanje glavnog grada Bosne i Hercegovine. Ali, Milošević nikada nije namjeravao zaustaviti dopremu vojne pomoći i zaustaviti masovno nasilje, čak i kada se pretvarao 1994. godine da je uveo embargo na dostavu oružja bosanskim Srbima. Njegovi uspješni naponi da spriječi u nekim situacijama granatiranje Sarajeva samo pokazuju da su bosanski Srbi bili poslušni u odnosu na njegove zahtjeve i da su njegovi kontrola i utjecaj bili efektivni. To još znači da je pristajao na zločine počinjene protiv civilnog stanovništva Sarajeva tokom preostalog dijela 44 mjeseca duge opsade glavnog grada.

Tokom rata u Bosni i Hercegovini Milošević je često pred predstavnicima međunarodne zajednice preispitivao da li je Sarajevo uopće bilo pod opsadom i tvrdio je da su civili imali dovoljno pristupa osnovnim potrebama poput gasa i struje tokom cijelog rata. Stvarnost se pokazala sasvim drugačijom i svega je nekoliko predstavnika međunarodne zajednice vjerovalo da Milošević prije da ne zna nego da manipulira takvim tvrdnjama. Miloševića su i domaći i međunarodni svjedoci prikazivali kao dobro obaviještenog čovjeka o vojnoj i političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini. Navedeni su dokazi koji pokazuju da je Milošević bio ne samo dobro obaviješten o situaciji već također da ga je vojno i političko rukovodstvo bosanskih Srba uvijek konsultiralo te da su prihvatili njegov savjet kao najviši autoritet. Dokazi koji ukazuju da je Milošević primao dnevne borbene izvještaje VRS s informacijama o materijalnoj pomoći koja je dostavljena bosanskim Srbima ukazala je da je Milošević bio daleko od nepoznavaoa ogromnog aparata VRS/VJ te da je ustvari bio izuzetno utjecajan u donošenju odluka.

Ipak, većina međunarodnih diplomata smatrala je Miloševića ključnim za mir u bivšoj Jugoslaviji i ovlastili su ga da intervenira kod Mladića da zaustavi napade. Vjerovali su da je surov u svojoj moći, ali i da je prag-

matičan, te je stoga bio poželjniji partner u pregovorima od pravih nacionalista s Pala. Milošević, iako predsjednik Srbije, bio je glavni pregovarač za Srbe, gdje god da žive. Veliki broj međunarodnih predstavnika je poricao tokom rata ili su odbijali da prihvate njegovu ključnu ulogu u događajima, dok u isto vrijeme nisu bili previše iznenađeni da predsjednik jedne zemlje može garantirati pristanak druge zemlje na nešto, kao što je naprimjer slučaj kad je Milošević bio uporan da pripremi primirje ili mirovni sporazum koji će bosanski Srbi potpisati. Međunarodni lideri su ga smatrali najutjecajnijim čovjekom na Balkanu, a u isto vrijeme su odbijali prihvatiti cjelokupnu lepezu Miloševićeve podrške i učešća u zločinima.

Tokom izvođenja svoje odbrane, Milošević je tvrdio da je ubijanje i ranjavanje civila bio rezultat ratovanja u gradu između dvije suprotstavljene strane i njihovih oružanih snaga, a da su se u Sarajevu, kao i u bilo kom drugom gradu u kom se vodio rat, mogle očekivati značajne kolateralne štete. Također je insistirao da su bosanska armija i kriminalne grupe koje su učestvovala u odbrani Sarajeva namjerno provocirale vatru VRS na civile tako što su pucali sa civilnih zgrada i bolnica. Tvrdio je da su ove bosanske snage bile odgovorne za sve zločine počinjene protiv građana Sarajeva, te da je bosanska armija granatirala svoje građane i za to krivila bosanske Srbe kako bi pridobili svjetske simpatije i međunarodnu intervenciju.

Nekoliko međunarodnih svjedoka koji su svjedočili kao svjedoci odbrane pred MKSJ u predmetima protiv Stanislava Galića ili Dragomira Miloševića imali su slične tvrdnje. John Hamill, David Fraser i Pajers Traker, koji su radili za UNPROFOR, nisu ponudili nikakve dokaze da to potkrijepe. Oni su uglavnom iznijeli svoje mišljenje zasnovano na ličnim opažanjima i u suštini rekli da su Srbi vatrom odgovarali na pješadijske napade bosanske Armije, mada su ti napadi bili nesumnjivo neproporcionalni i neselektivno usmjereni prema gradu, što je moglo biti shvaćeno kao legitimna artiljerijska vatra na pokretne mete, jer je bosanska Armija instalirala minobacače na kamione, te ih odmah premještala na drugu lokaciju nakon izvršene paljbe. U junu 1992. godine, general UNPROFOR-a Louis McKenzie je napisao u šifriranom telegramu svom nadređenom generalu Nambiaru da je „situacija u Sarajevu toliko zbunjujuća da je u stvari tako lako reći da se ne zna ko je pucao na nas ili ko je počeo sa razmjenom vatre“. McKenziejevo mišljenje je bilo poprilično tipično za način kako je izvjestan broj međunarodnih posmatrača vidio situaciju u to vrijeme. Ali, sudije MKSJ su ipak navele da nisu spremne prihvatiti takve uopćene izjave za utvrđivanje činjenica.

Slobodan Milošević je koristio ambivalentnost međunarodne zajednice tokom opsade Sarajeva, naročito da osporava granatiranje tržnice na Markalama. I ovdje je imao podršku visoko rangiranih međunarodnih zvaničnika koji su o tome pisali, kao što je bivši komandant UNPROFOR-a britanski general Michael Rose pisao u svojim memoarima. Po njegovom mišljenju snage BiH izvršile su drugo granatiranje tržnice na Markalama u augustu 1995. godine. Dokazi prikupljeni tokom sudskih postupaka u MKSJ su ipak pokazali da su oba granatiranja tržnice na Markalama počinile snage VRS. Zapisnik sa sastanka između hrvatskog premijera Hrvoja Šarinića i Slobodana Miloševića, koji je uložen u spis tokom suđenja, pokazao je da je sam Milošević priznao da su bosanski Srbi 28. augusta 1995. godine granatirali Markale. Generalno govoreći, dokazi ne nude osnovu za utisak koji je izrazio manji broj međunarodnih svjedoka da su „muslimanske snage snajperski djelovale ili granatirale svoje građane u Sarajevu“ ili su provocirale paljbu po civilnim područjima grada tako što su iz njih pucali da bi pridobili međunarodne simpatije. Ipak, njihov utisak koji nije imao težinu na sudu se i dalje navodi u knjigama i člancima koji se pišu o opsadi Sarajeva.

Miloševićeva prevara međunarodnih predstavnika pokazala se vrlo uspješnom tokom rata, pogotovo onih koji su smatrali da je sukob veoma složen, te da je neutralnost u obliku sljepila najbolji pristup za postizanje miroljubivog rješenja. Često se radilo o naivnosti međunarodnih predstavnika. Sada već poznata opaska američkog potpredsjednika Al Gorea, upućena predstavniku EU Carlu Bildtu u augustu 1995. godine, otkriva na najbolji način obim na koji je Miloševićovo varanje utjecalo na sposobnost međunarodne zajednice da procijeni s kim ima posla. Iznerviran Bildtovim mišljenjem da je Milošević najbolji saveznik Zapada na Balkanu, Gore je izjavio „*Milošević nije prijatelj Zapada*“ nakon što je diplomati EU pročitao jedan snimljeni telefonski razgovor u kom se vidi veza između Miloševića i masakra u Srebrenici, koji su samo nekoliko sedmica ranije počinile snage srbijanskih i bosanskih Srba. Prevara Miloševića je djelovala i na osoblje MKSJ, iako je MKSJ u to vrijeme bio jedino mjesto na svijetu gdje su stotine posvećenih uposlenika radili na rasvjetljavanju ogromne količine dokaza o sukobu u bivšoj Jugoslaviji, koji se po svom obimu mogu porediti s onim prikupljenim na Tribunalu u Njimegu. Ovo osoblje otklanjalo je nesigurnost koja je okruživala zvjerske zločine, te su pokazali kako je Beograd omogućio vođenje rata, a i dalje su bili pod utjecajem dokumenata koji nisu

mogli nanijeti štetu Miloševićevim lažima. Ali, njihovo samozavaravanje nije trajalo dugo. Advokati, istražitelji i analitičari MKSJ su vrijedno radili na sklapanju mozaika koji će u sudnici pokazati cjelokupnu sliku cijelom svijetu. Suđenje Miloševiću je pokazalo način da se zaustavi prevara i tajnovitost koje su koristili Milošević i njegov režim za manipuliranje domaćom i međunarodnom javnosti. Istina, mrva po mrva, isplivava na površinu, ali će možda potrajati prije nego je ljudi prihvate.

(De)mobilizatorski posjeti nekih najvažnijih predstavnika međunarodne zajednice Sarajevu u opsadi (1992-1995)

Glavni i odgovorni urednik najcjedenijeg francuskog dnevnika *Le Monda* Remy Ourdan (Remi Urđan) napuštajući Sarajevo, nakon višekratnog i dugotrajnog boravka u glavnom gradu Bosne i Hercegovine pod opsadom, na upit svog sarajevskog kolege Senada Pećanina kako ga se doimao život kroz protekle godine u i oko grada iz kojeg odlazi, ukratko je odgovorio da je u Sarajevu živio životom koji se „kao nebo i zemlja” razlikovao od života SVIH građana: „Holiday Innu”, u civiliziranim uvjetima, imajući SVE čega su Sarajlije bile lišene, hranu, vodu, grijanje etc.

O tom životu bez minimalnih egzistencijalnih uvjeta tijekom svih tih 1425 dana neviđene opsade, četiri proljeća, četiri ljeta, četiri jeseni, četiri zime mogu govoriti, svjedočiti SAMO oni koji su sve vrijeme boravili u njemu.

Dva su me motiva ponukala da se odazovem pozivu organizatora da nešto napišem za ovu međunarodnu znanstvenu konferenciju: PRVI: već dugotrajni, česti, a u posljednje vrijeme i ofanzivno drski, bezgranično perverzni pokušaji relativiziranja mnogih događaja koji se u crno-bijeloj viziji vezuju ne samo za Sarajevo nego za cijelu BiH i sve žrtve, posebno, kako se u ratu često govorilo, muslimane, ergo Bošnjake (negiranje genocida). Više nego je evidentna POLITIZACIJA onog što se DOGODILO, iskrivljavanje ISTINE i logično „izvlačenje” neodrživih zaključaka koji se bezočno stavljaju, kako je i u pozivu navedeno, u „funkciju aktuelne politike” dodao bih nepodnošljive „naciokratske“ politike partijskih lidera.

Tijekom, u modernoj historiji nedoživljene opsade jednog grada, i to u srcu Europe koja je trajala nepojamno dugo, Sarajevo je posjetilo mnogo najistaknutijih predstavnika međunarodne zajednice, od kojih su neki zbog svoje državničke pozicije imali ogroman, neki presudan, utjecaj na sveopća zbivanja u regionu, Bosni i Hercegovini, Sarajevu – posebno. Motivi njihovih odnosa i posjeta bili su apsolutno različiti. Oficijelno Sarajevo, u kome su djelovali ratno Predsjedništvo i Vlada Republike BiH, njegovi stanovnici imali su samo jednu želju i jedan cilj: od *leadera*, moćnika međunarodne zajednice imati minimum razumijevanja za njihovu

STVARNU, REALNU poziciju (od početka do kraja OPSADE). Gostima iz brojnih društvenih oblasti – prvenstveno politike, potom vojske, vjera, kulture – predočiti ISTINU što se, s jedne strane, događa se međunarodno priznatom državom Bosnom i Hercegovinom u uvjetima agresije na dvije trećine njenog stanovništva, a, s druge strane, upoznati ih s razmjerama svakodnevnog egzistencijalne ugroženosti.

Očekivanja SVIH, i zvaničnih dužnosnika i „običnih” građana, bila su ogromna kao i povjerenje, nade polagane i u SVE dobrodošle goste.

Od brojne skupine gostiju, npr. iz raznih oblasti KULTURE npr. građani Sarajeva su doživjeli ispunjenje želja i nadanja koja su apsolutno prevazilazila očekivanja. Većina, među njima maksimalno je doprinijela POTICANJU (dolaskom i aktivnostima), a nakon odlaska PROMICANJU onog što se u žargonu nazivalo „duhovni otpor”. I najneinformiraniji koji su (bez oglašavanja, poziva) punili njima poznate dvorane (prije svih *Kamerni teatar*) bili su oduševljeni nastupima svjetski poznatih ličnosti. Dovoljno je navesti samo neke: Suzan Zontag, Zubina Mehtu, Hoze Karerasa, Bibi Anderson, Eni Lajbovic, Džoan Baez, Barbaru Hendriks, VACLAVA HAVELA, Tomislava Durbešića...

Najbrojniji su bili *les hommes des politiques* – političari. Veći dio iz okruženja, Europe i svijeta dolazio je kao osvjedočeni prijatelj, u namjeri da olakša, pomogne, promjeni što je moguće više na bolje. No, bilo je onih, i to najutjecajnijih, od kojih se očekivalo najviše, ali su uradili malo, premalo, gotovo NIŠTA. Neki, koliko im je pozicija, s obzirom na provenijenciju, pripadnost velikim silama – državama, na funkcijama dozvoljavala mogli su učiniti MNOGO, a efekt njihovih posjeta bio je, nažalost, minoran, ništavan, a po posljedicama za BiH, Sarajevo – porazan, obrnuto proporcionalan mogućnostima, očekivanjima.

Tri su mi se ličnosti među takvim nametnule samo po sebi u pokušaju da barem na marginama njihovih posjeta pratim odnos prema događajima u Bosni i Hercegovini i Sarajevu: Fransoa Miteran (Francois Mitterrand), Daglas Herd (Douglas Hurd) i Butros Butros Gali, generalni sekretar najrepresentativnije svjetske organizacije – Ujedinjenih nacija (OUN-a). Ovaj izbor je krajnje pragmatičan i paradigmatičan. Suzio je REGISTRIRANJE brojnih političara na egzemplarnost, a pristup temi i njena kratka elaboracija ovako uslovljena dobrano pruža mogućnost da se ocijeni (de)mobilizatorski efekt ne samo njihovih posjeta nego i ODNOSA međunarodne zajednice.

Fransoa Miteran, francuski šef države, posjetio je i za sve dobro upućene, krajnje iznenadno Sarajevo pod opsadom „na jednu čudnu godišnjicu”.¹

Pravi Miteranovi motivi bili su malo kome poznati. U Bosni je posjeta doživljena kao iznenađenje, u međunarodnoj zajednici izazvala je „kako čuđenje tako i odobravanje”.

On osobno pred let u „nepoznato” – tj. Sarajevo u Lisabonu (na summetu) izjavio je (valjda opravdavajući se pred savješću), da se „mogu preskočiti uobičajene norme diplomatskog ponašanja kada to zahtijevaju moralni razlozi”.²

S obzirom na tijek posjete, koji je poznat u detalje³, ostaje pitanje koji su za njega bili „moralni razlozi”. Ishod je ne samo za Sarajlije nego i za sve koji su se našli pod udarom agresora bio poražavajući. Kratkotrajan, šestsatni boravak francuskog predsjednika bio je nepredvidiv (sastao se, iako nije namjeravao, s Karadžićem, Krajišnikom i Mladićem), dinamičan i na kraju se evidentno potvrdilo s ciljem da se otvori Sarajevski aerodrom. Taj dan, pokazat će SLIJED događaja, za Europsku zajednicu izuzetno je značajan jer su najodgovorniji u njoj željeli „povjerovati da se cjelokupni bosanski debakl može riješiti dostavom humanitarne pomoći iz zraka”.⁴

Ostavlajući za trenutak po strani koji su to bili stvarni MORALNI razlozi Miteranove sarajevske avanture, u *Mundu* se moglo pročitati da ona „svakako odudara od konvencionalnog diplomatskog djelovanja, pogotovo ako se ima u vidu da je riječ i o europskoj diplomaciji čija je PRVA OBVEZA usaglašavanje mišljenja i akcija”.⁵

Na kraju krajeva, Miteran je poslao svijetu poruku „da aerodrom može funkcionirati i da avioni mogu slijetati na njega”. Ključni moment

---

¹ “Upravo toga 28. lipnja (1992), točno prije 78 godina (1914), u gradu na Miljacki, pisao je pariski *Le Monde*, ubijen je austrijski prijestolonasljednik nadvojvoda Ferdinand Habsburški.” Dominique de Guilledoux, “La visite de M. Mitterand a Sarajevo – Six heures dans la capitale bosniaque” – *Le Monde*, Paris, 30. 6. 1992.

² Claire Treau, “La visite de M. Mitterrand à Sarajevo „Hors diplomatie”” – *Le Monde*, Paris, 30. 6. 1992.

³ Vidi: Carol Off, *Lav, lisica, orao. Priča o generalima i pravdi u Jugoslaviji i Ruandi*, Sarajevo, Armis Print, 2010, 156-161.

⁴ *Ibid.*, 156.

⁵ Clair Tréan, *Le Monde*, Paris, 30. 6. 1992.

da se francuski predsjednik uvjeri da donese takvu odluku nastupio je kada ga je u to uvjerio kontroverzni komandant sektora u Sarajevu Luis Mekenzi (Lewis MacKenzi). Treba imati na umu da se ovaj kanadski generalmajor nalazio na čelu humanitarne misije čiji je zadatak bio da preuzme kontrolu nad aerodromom i drži ga otvorenim za dotur humanitarne pomoći.

Da li je vrijeme za Miterana bilo prekratko da spozna prave činjenice ili ga one kao takve nisu ni interesirale ostaje u sferi pretpostavki za koje povjesničari *in ultima linea* ne bi trebalo da mare. Da su Evropska zajednica i Ujedinjeni narodi dobili pravu sliku šta se dešava u Sarajevu i šire od martovskih dana 1992, pa posebno 2. svibnja kada se tzv. Jugoslavenska NARODNA armija stavila u funkciju agresora i kada je *nota bene* odbranjeno ne samo Sarajevo nego i Bosna i Hercegovina, scenarij događanja bi bio usmjeren za novi pregovarački ciklus i pronalaženje nove strategije ne samo za opkoljeno i svakodnevno granatirano Sarajevo nego i za cijelo područje. Jedan od učesnika pregovora o otvaranju Aerodroma Džon Vilson (John Wilson) bio je mišljenja da nije postojala politička volja da se uradi nešto drugo. Ostvareni dogovor o otvaranju Aerodroma imao je nesagledive katastrofalne posljedice. Umjesto da se pregovorima zaustavi RAT, on je kroz humanitarnu pomoć NASTAVLJEN. Miteranovom posjetom Sarajevu oživjela je iluzija da je ukinuto opsadno stanje u gradu, a ono je ustvari za njegove žitelje do kraj rata poprimalo kataklizmične razmjere. Sasvim je dovoljno podsjetiti na milione svakodnevno bačenih granata i – 10541 (deset tisuća četiri stotine pedeset jedan – registrirani) izgubljeni život!?

Epizoda oko Miteranovog dolaska u Sarajevo samo je jedan eklantantan primjer – slučaj katastrofalne uloge Francuske u razaranju Bosne. Britanski povjesničar Brendan Simms, po mišljenju prof. Ive Banca, „raskrinkao je svu bijedu britanske politike u Bosni i na Balkanu 1990-tih godina”.⁶

Neprevaziđeni korifej te politike bio je ministar vanjskih poslova Daglas Herd (Douglas Hurd) koji je svojim odnosom prema BiH neprevaziđeno doprinio ocjeni da je sveukupna vanjska politika Britanije u razaranju Bosne bila poraznija od francuske.

---

⁶ Iz recenzije knjige Brendana Simsa, *Najsramniji trenutak Britanije i uništavanje Bosne*, vice verna zadnjih korica knjige.

Daglas Herd je svoju funkciju obnašao u vrijeme jugoslavenske krize. Trenutak odlaska s političke scene ljeta 1995. označen je kao najne-slavniji za njega i sveukupnu britansku vanjsku politiku od 1938. g. „Željezna lady M. Tačer je Herdu otvoreno rekla da je kapitulantski Nevil Čemberlen (Nevill Chamberlain), simbol nedjelotvornosti te politike uoči Drugog svjetskog rata, naspram njega – Herda – izgledao vrlo ratoborno”.⁷ Prevedeno to je značilo da je Herdova politika prema sadržajima bosanske tragedije bila krajnje neučinkovita, mada je, što paradoksalno zvuči Britanija bila „zaokupljena JEDINSTVOM u međunarodnoj politici prema Bosni”.⁸ Herd nije krio načela svoje politike naspram Bosne. Po njemu „Bosna za Britance nije bila toliko važna”, pa u Vajtholu (Whitehallu) – Ministarstvu za vanjske poslove nitko ne bi izabrao Bosnu da u nju pošalje britanske trupe ili usmjeri ekonomsku pomoć, jer to, jednostavno nije u interesu Britanije”. Konkretno to je značilo da nemiješanje podrazumijeva toleriranje agresije, etničkog čišćenja, nepoduzimanje zračnih udara, nepodržavanje npr. evakuacije djece⁹, slanje humanitarne pomoći, etc.

Britanija je preko Herda do svršetka rata uspjela sabotirati sve inicijative u prilog vlade u Sarajevu. Mogla bi se navesti paleta respektabilnih ličnosti svjetske politike koji su do kraja razotkrili ulogu Britanije kao najveće prepreke zajedničkoj akciji u Bosni.¹⁰

Ni posjeta D. Herda Sarajevu, koju je bez osobitih razloga odgađao od srpnja 1992. do siječnja 1994, nije mogla donijeti ništa drugo do potvrdu vođene (neučinkovite) politike prema BiH i Sarajevu. Vrhunac i licemjerja političkog sljepila bile su njegove izjave o „tipičnim građanskim ratovima koji haraju u Sudanu, Angoli, Liberiji, Gruziji, Ruandi, Somaliji, Tadžikistanu, Azerbejdžanu” i – BOSNI!

---

⁷ Ibid., 40

⁸ Ibid., 11.

⁹ Dok su slike stradanja djece u Bosni i Sarajevu obilazile svijet, Herd je svoje stavove o ovome definirao riječima da ona u načelu „često nanosi više štete no koristi, posebno djeci”. “Trauma odvajanja od obitelji često je gora od traume ostajanja s obitelji u području pogođenom sukobom”. Ibid., 30.

¹⁰ Tadeusz Mazowiecki je u svibnju 1993. izjavio da „kad god bi bila na vidiku neka djelotvorna akcija, između ostalih tu bi bio i Herd koji bi intervenirao da je spriječi”.

Jedna logična poveznica, nažalost po Bosnu i Hercegovinu i Sarajevo pod opsadom, postojala je između Herda i prvog čovjeka OUN – Butrosa Butrosa Galija (Boutros Boutros Ghali). Tešku i političku i vojnu krizu s naglašeno specifičnim povijesnim konotacijama na prostorima ex Jugoslavije, Bosne i Hercegovine, posebno, koja se evidentno odvijala u srcu Europe, apsolutno neprimjereno su obojica izjednačavali sa, priznati je teškim i kompliciranim, sukobima u pobrojanim zemljama Afrike i Azije. Generalni sekretar OUN je, došavši u Sarajevo (u listopadu 1994), pokušao napraviti paralelu između, u modernoj povijesti, bez presedana, opkoljenog grada i nevoljâ u desetini drugih gradova. Neuvjerljivo, pa i neistinito ukazivao je na „kontrast između međunarodnog humanitarnog i mirotvornog angažmana u Bosni”, svojevrsni „rat bijelaca” s izostankom akcije na Kavkazu i u Somaliji. Umjesto razumijevanja i podrške Sarajlije su dobile svojevrsni šamar, a B. B. Gali podsmijeh i porugu. Za Galija se veže još jedna „biser” izjava da je čista izmišljotina da Srbi imaju prednost u oružju jer mu je poznato da Bosanci dobivaju tajne isporuke oružja od islamskih zemalja.

Umjesto zaključka ovdje *en passant* praćene takve ličnosti međunarodne zajednice od kojih su prva dvojica (Miteran i Herd) personifikacija francusko britanskog *entente* (saveza) skovanog 1992-1995. g., a B. B. Gali, ni manje ni više, prvi čovjek OUN samo su svojevrsni dokazi „lica i naličja” politike prema BiH i Sarajevu u periodu agresije, upozorenje i opomena da bez još dubljih kritičkih i objektivnih analiza postoji opasnost da se zlo u nekom drugom obliku ponovi. Ostaje također osjećaj da se od stranog faktora, velikih, moćnih, koji su raspolučeni vlastitim interesima, međusobo divergentnim nije moglo niti može u nekim drugim prilikama očekivati prava i pravovremena pomoć.

Dosadašnji naponi osvjetljavanja povijesnih događaja i dosegnute povijesne istine o zbivanjima u Bosni i Hercegovini, odnosno Sarajevu od 1992. do 1995. godine, pa i ovaj skromni prilog zacijelo pomažu da se dekonstruiru svojevrsna „politika savršenog zaborava”, ali i svjedoče da će i dalje suočavanje s povijesnom istinom za neke biti bolno, a katarza neminovna.

ZNAČAJ PRESUDE ICTY-a PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA²

Sažetak

Dana 6. septembra 2011. godine general Momčilo Perišić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije (NGŠVJ) od 26. augusta 1993. do 24. novembra 1998. godine, osuđen je na 27 godina zatvora pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ, Tribunal) za učesće u zločinima počinjenim tokom rata u Bosni i Hercegovini (BiH) i Hrvatskoj. Dokazi uvedeni tokom suđenja utvrdili su krivičnu odgovornost Perišića i razotkrili su učesće Vojske Jugoslavije (VJ) i Savezne republike Jugoslavije (SRJ) u ratovima u BiH i Hrvatskoj. Na osuđujuću presudu, donosenu odlukom većine 2-1, na koju je sudija Moloto uložio Izdvojeno mišljenje, uložena je žalba. Svrha ovog rada je da rezimira prirodu predmeta protiv Perišića i neke ključne nalaze Pretresnog vijeća u ovom važnom predmetu.³

Optužnica

Perišić je prvobitno optužen 24. februara 2005. Optužnica je kasnije izmijenjena i Perišiću se sudilo prema Izmijenjenoj optužnici sa 13 tačaka zbog kršenja zakona i običaja ratovanja i zločina protiv čovječnosti iz člana 3. i 5. Statuta Tribunala (Statut) za zločine počinjene u Sarajevu, Srebrenici i Zagrebu.

---

¹ Autor je napustio MKSJ, Ured tužilaštva, te ovaj rad predstavlja njegovo lično viđenje i nije zvanično stajalište MKSJ.

² Predmet IT-04-81-T.

³ Svrha ovog rada nije sveobuhvatna analiza Presude Pretresnog vijeća (Presuda), ali mu je svrha da odredi i razgovara o njenim odabranim dijelovima.

Zločini u Sarajevu

Perišić se u 4 odvojene tačke tereti za zločine počinjene u Sarajevu, i po članu 7.1 i članu 7.3 Statuta: dvije tačke za ubistvo kao kršenja zakona i običaja ratovanja i zločin protiv čovječnosti; jedna tačka za nečovječno postupanje (ozljeđivanje i ranjavanje civila) kao zločin protiv čovječnosti te napadi na civile kao zločin protiv čovječnosti.

Zločini u Srebrenici

U pet odvojenih tačaka Perišić se tereti za zločine počinjene u Srebrenici, iz člana 7.1 i iz člana 7.3 Statuta: dvije tačke za ubistvo kao kršenja zakona i običaja ratovanja i zločin protiv čovječnosti; jedna tačka za nečovječno postupanje (nanošenje teških ozljeda, ranjavanje, prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti; jedna tačka za progon na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti; jedna tačka za istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti.

Zločini u Zagrebu

U četiri tačke vezane za napad raketama orkan na središnji dio Zagreba dana 2. i 3. maja 1995, Perišić se tereti na osnovu člana 7.3: dvije tačke ubistva kao kršenje zakona i običaja ratovanja i zločin protiv čovječnosti; jedna tačka za nečovječno postupanje (povređivanje i ranjavanje civila) kao zločin protiv čovječnosti i jedna tačka za napad na civile kao zločin protiv čovječnosti.

Suđenja

Suđenja su postupci koji se odvijaju isključivo na osnovu dokaza strana u postupku, onih zakonitih, i koji se ulože u sudski spis tokom suđenja. Na osnovu tih dokaza, i samo dokaza, sudije će donijeti osuđujuću ili oslobađajuću presudu protiv optuženog lica. Dokazi mogu imati razne oblike, uključujući materijalne (naprimjer, kopije naredbi i direktiva, radijskih i elektronskih poruka, filmskih zapisa, videozapisa, novinskih članaka, kopija tekstova, zakona i propisa, stenograma sa zvaničnih sastanaka vlade); usmene iskaze svjedoka i vještaka, uključujući pismene nalaze i mišljenja

vještaka⁴; pismene izjave umjesto usmenog iskaza⁵; odluke o formalnom primanju na znanje općepoznatih činjenica i činjenica o kojima je presuđeno u ranijim postupcima pred Tribunalom⁶. Ukoliko postupajući sudija zaključi da uloženi dokazi u odnosu na neku tačku optuženja pružaju dovoljno osnova da se zaključi izvan svake razumne sumnje da je optuženi kriv po toj tački, onda sudija mora donijeti osuđujuću presudu protiv tog optuženog po toj tački. Ukoliko sudija nije uvjeren da uloženi dokazi tužilaštva pružaju dovoljne osnove da potkrijepe tačku optuženja, sudija mora donijeti oslobađajuću presudu po toj tački. Perišić je oglašen krivim za 12 od 13 tačaka iz optužnice, odlukom većine, 2-1, gdje su sudije Michèle Picard i Pedro David glasali za osuđujuću (većina), a sudija Bakone Justice Moloto za oslobađajuću presudu (Izdvojeno mišljenje Molota).

Dokazi u prvostepenom postupku

Tužilaštvo je uvelo u sudski spis sve relevantne dokaze koje je imalo u posjedu. Tužilaštvo je počelo s izvođenjem dokaza 2. oktobra 2008. i završilo sa svojim predmetom 25. januara 2010. godine. Tužilaštvo je saslušalo 108 svjedoka i u spis uvelo 2.945 materijalnih dokaza. Odbrana je počela s izvođenjem svojih dokaza 22. februara 2010. i završila je 11. januara 2011. godine, te je saslušala 28 svjedoka i u spis uvela 849 materijalnih dokaza. Sudsko vijeće je izvelo i u spis uvelo 3 materijalna dokaza. Sudski spis je sadržavao izjave velikog broja žrtava; izjave vojnog osoblja VJ, VRS i Vojske Republike srpske krajine (VRSK), uključujući obimnu izjavu Perišića koju je dao istražiteljima Ureda tužilaštva; snimljenu komunikaciju VJ, VRS i VRSK; slike iz zraka mjesta na kojima su počinjeni zločini; pismene naredbe i izvještaje VJ, VRS i VRSK; lični dnevnik generala Ratka Mladića; osjetljive i interne dokumente SRJ i VJ, uključujući i stenograme i zapisnike sa sjednica Vrhovnog savjeta odbrane SRJ (VSO), te dokumente i zapisnike sa mjesečnih koordinacionih sastanaka između visoko rangiranih oficira VJ, VRS i VRSK.

---

⁴ Pravilo 94bis Pravila o postupku i dokazima (Pravilnik) Tribunala.

⁵ Pravila 92bis, 92ter, 92quater.

⁶ Pravilo 94.

Član 7.1 Krivična odgovornost

Optužnica tereti Perišića za individualnu odgovornost iz člana 7.1 Statuta za pomaganje VRS u počinjenju zločina u Sarajevu i Srebrenici.

Da bi dobilo osuđujuću presudu protiv Perišića za pomaganje u izvršavanju zločina za koje se tereti u optužnici, Tužilaštvo je moralo izvan razumne sumnje dokazati da je pružio praktičnu pomoć, da je ohrabrivao ili pružao moralnu podršku glavnim počiniocima zločina, te da je, u vrijeme dok je pružao podršku, Perišić bio svjestan mogućnosti da će zločini biti počinjeni, te da će njegovi postupci pomoći u izvršenju tih zločina.

Tužilaštvo je teretilo Perišića da je pomagao u izvršenju zločina na sljedeći način:

- praktična pomoć i moralna podrška obezbjeđenjem osoblja za VRS;
- pružanje značajne materijalne i logističke pomoći VRS;
- stvaranje okruženja nekažnjavanja propuštanjem da spriječi zločine i da kazni svoje podređene za njihovo počinjenje; i
- uz to, u vezi s opsadom Sarajeva, raspoređivanje redovnih snaga VJ radi pružanja pomoći VRS tokom opsade.

Pretno vijeće je analiziralo dokaze vezane za ove navodne oblike pomoći i, uz izuzetak stvaranja okruženja nekažnjavanja, utvrdilo činjenice. Sljedi diskusija o ovim zaključcima.

Obezbjeđenje osoblja za VRS

Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić pomagao VRS da poćini zločine u Sarajevu i Srebrenici time što mu je pružao praktičnu pomoć i moralnu podršku kroz obezbjeđenje osoblja za VRS. Zaključili su da je Perišić stvorio uslove koji su omogućili oficirima VRS da neometano služe u redovima VRS dok su u isto vrijeme uživali sva prava koja pripadaju pripadnicima VJ⁷, te da je stalno izvršavao premještanje osoblja VJ u VRS. Time je Vijeće odlukom većine utvrdilo da je pružao praktičnu pomoć VRS⁸.

Za razumijevanje ovih tvdnji važno je razumjeti kontekst u kojem je došlo do obezbjeđenja osoblja. Dokazi su pokazali da nakon što se JNA

⁷ Presuda, stav 1609 (nadalje u tekstu samo će se koristiti broj stava iz presude).

⁸ Stav 1611.

povukla s teritorije BiH i Hrvatske, izvjestan broj osoblja JNA je ostao u ratom zahvaćenim područjima i nastavili su da služe u novoformiranim vojskama, VRS i VRSK. Nakon formiranja VJ, osoblje VJ je i dalje upućivano da služi u okviru VRS i VRSK. Ipak, kako su ovi transferi osoblja iz VJ u VRS i VRSK bili isključivo „privremene“ otkomande prema Zakonu o VJ, VRS i VRSK komandanti nisu mogli pouzdano računati na održavanje kritične mase ljudstva, jer su mnogi pripadnici VRS/VRSK odlučili da se vrate u redove VJ bez traženja prethodne saglasnosti svojih komandanata iz VRS/VRSK. Ovo je rezultiralo velikim praktičnim problemom za vojske u povelju i natjerale Mladića da pokrene ovo pitanje s generalom Panićem, Perišićevim prethodnikom na poziciji NGŠVJ. U pismu Paniću 31. marta 1993. godine Mladić je rekao da Glavni štab VRS smatra da su „... VRSK, VRS i VJ samo odvojene komponente jedne borbene formacije unutar iste vojske. Smatramo da ova pretpostavka predstavlja pravni osnov za obavezni angažman pripadnika (VJ) bez obzira na njihovo izvorno mjesto u jedinicama (VRS) i borbenim operacijama, te angažman onih čije porijeklo iz (RS) predstavlja moralni i patriotski čin i obavezu“.⁹ S tim u vezi molio je Panića da poduzme praktične korake da ispravi ovaj problem, te da donese Uredbu po kojoj će se sve aktivno vojno osoblje, porijeklom iz BiH, pridružiti VRS, ukoliko to zahtijeva VRS. Ukoliko odbiju, Mladić je predložio da se oni otpuste iz VJ. Također je tražio iste naknade i beneficije za bivše pripadnike JNA ili VJ koji su na službi u VRS. Nema dokaza koji bi pokazali da je Panić poduzeo afirmativne korake da ispuni Mladićeve zahtjeve.¹⁰ Ali, situacija se promijenila kada je Perišić došao na mjesto NGŠVJ.

Po preuzimanju funkcije NGŠVJ, Perišić je tražio način da zaustavi osipanje ljudskog potencijala u VRS i VRSK, na šta je ukazao Mladić. To je učinio svojom ključnom ulogom u stvaranju dviju novih struktura, 30. i 40. kadrovske centra Generalštaba VJ, koji su direktno bili podređeni načelniku uprave Generalštaba VJ u Beogradu. Oba kadrovska centra bila su smještena u sjedištu Generalštaba VJ u Beogradu.

Kadrovske centri bili su potemkine vojnih jedinica VJ. Trideseti kadrovski centar bio je zadužen za bivše oficire JNA i VJ na službi u VRS,

---

⁹ Dokaz Tužilaštva 1529.

¹⁰ Stav 762.

a 40. kadrovski centar je imao istu funkciju ali za službu u VRSK.¹¹ Osoblje VJ raspoređeno u kadrovske centre i dalje su bili pripadnici VJ¹², dobivali su svoje plaće, smještaj, zdravstvenu njegu, obrazovanje i druge beneficije kao i ono osoblje VJ koje je radilo u SRJ.¹³ Dok su se kadrovski centri bavili statusom bivših pripadnika JNA koji su ostali na službi u VRS/VRSK nakon povlačenja JNA, oni su imali i drugu nemoralnu svrhu: da prikriju direktni transfer i podršku vitalne snage VJ na službi u VRS/VRSK. Prevara kadrovskih centara VJ je funkcionirala na sljedeći način: pod okriljem formalnog imenovanja pripadnika VJ u kadrovske centre u Beogradu, pripadnici VJ su direktno upućivani u VRS i VRSK.¹⁴ Kako je bila pod sankcijama, političkom rukovodstvu SRJ je bilo jasno da bi objelodanjivanje stvarne prirode kadrovskih centara bilo pogubno. Kada mu je pokazana kopija Perišićevog prijedloga za kadrovske centre tokom sjednice VSO, Momir Bulatović, član savjeta, rekao je: „...ako ovo padne u bilo čije ruke, deset godina će nas držati pod sankcijama.“¹⁵ Iz tog razloga su uloženi ogromni naponi da ova prevara ostane tajna.¹⁶

Pretržno vijeće je utvrdilo da je veliki broj oficira VJ dobrovoljno pristao na službu u VRS i VRSK ili su se složili s transferom u jednu od ovih dviju vojski, kao i da je veliki broj pripadnika VJ bio neodlučan u pogledu premještaja ili su odbili da služe u VRS i VRSK. Oni koji su odbili ili su bili neodlučni bili su prinuđeni da to učine pod prijetnjom prijevremenog penzionisanja ili prekida službe.¹⁷

Pretržno vijeće je utvrdilo da su glavni počionici zločina u Sarajevu i Srebrenici bili pripadnici kadrovskih centara u vrijeme počinjenja zločina.¹⁸ Nadalje, dokazi su pokazali da je na hiljade pripadnika VJ služilo u 30. i 40. kadrovskom centru, uključujući i glavne počinioce zločina u Sarajevu

---

¹¹ Stav 772.

¹² Stav 832.

¹³ Stav 833.

¹⁴ Stav 787.

¹⁵ Dokaz Tužilaštva 709, str. 36.

¹⁶ Stav 787.

¹⁷ Stav 809.

¹⁸ Stav 1659, 1660, 1663.

i Srebrenici. Pripadnici 30. kadrovskeg centra su bili i najodgovorniji oficiri VRS: Mladić, Radislav Krstić, Dragomir Milošević i Stanislav Galić. Pripadnici 40. kadrovskeg centra bili su najodgovorniji oficiri VRSK: Mile Novaković, Milan Čeleketić i Dušan Lončar.¹⁹

Vijeće je utvrdilo većinom glasova da stvaranjem kadrovskeg centara, „mehanizma kojim se obezbjeđuje da ovi pripadnici nastave primati plaće i uživati sve beneficije u VJ, da im je Perišić omogućio da nastave svoje djelovanje u VRS bez gotovo ikakve brige za svoje materijalne i potrebe svojih porodica“. Nadalje, vijeće je utvrdilo da je „Perišić osigurao podršku za VRS i stvorio uslove da VRS provodi ratnu strategiju koja je uključivala počinjenje zločina protiv čovječnosti“.²⁰ Vijeće je zaključilo većinom glasova da je ovim oblikom pomoći Perišić pomagao VRS u počinjenju zločina u Sarajevu i Srebrenici.

Pružanje logističke pomoći

Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić pomagao u počinjenju zločina u Sarajevu i Srebrenici stalnom provedbom politike VSO u dostavi ogromnih količina naoružanja, municije, materijala i druge logističke podrške neophodne VRS za vođenje rata, te da je ta pomoć imala značajan efekt na počinjenje zločina u Sarajevu i Srebrenici.²¹ Osim ogromnih količina oružja i municije, pomoć je uključivala i široku lepezu druge pomoći, kao što je održavanje i opravka opreme VRS, obuka, medicinska podrška, podrška u komunikacijama, dostava goriva, aviobombi i avioraketa.

Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je pružanje logističke pomoći VRS postalo „institucionalnije i sa više reda tokom mandata Perišića na mjestu načelnika Generalštaba“.²² Perišić je stvorio sistem autorizacija radi sprečavanja neovlašćenih transfera materijala VJ. Kako se vidi u dokumentu koji potpisuje Perišić, sistem je zahtijevao da svi zahtjevi VRS i VRSK upućeni VJ za materijalnu podršku mogu ići samo „preko (GŠ)VJ do specijalističkih

---

¹⁹ Stav 793-796.

²⁰ Stav 1623.

²¹ Stav 1602.

²² Stav 948.

organa i predstavnika, sa potpisom komandanata Generalštabova (VRSK) i VRS, a ja ću lično odobravati prijedloge mojih pomoćnika. Drugi zahtjevi se neće uzeti u razmatranje“.²³

Dokazi Tužilaštva su pokazali da su se, kako je rat napredovao, materijalne rezerve VRS trošile, te da je mogućnost VRS da nastavi rat zavisila od SRJ i VJ i njihove logističke pomoći. Da bi dokazali kako je VJ dostavljala ovu od životne važnosti bitnu podršku VRS, Tužilaštvo je izvelo znatan broj dokumenata kojim se pokazalo da je VJ dopremala VRS značajne količine municije, granata, oružja i drugih oblika vojne logističke pomoći. Ovi dokazi su uključivali narudžbenice vojnog materijala, fakture, dokumentaciju i izvještaje VJ i VRS o količinama dopremljene materijalne pomoći, te iskaze svjedoka koji su služili u VRS i VRSK, a koji su imali saznanja o količinama i vrstama dostavljene materijalne pomoći.

Perišić, SRJ i lideri RS naglasili su ovisnost VRS o logističkoj podršci VJ: Predsjednik Republike Srpske Radovan Karadžić priznao je na 40. sjednici Narodne skupštine RS (1. i 11. maj 1994) da „ništa ne bi bilo moguće bez Srbije. Mi nemamo potrebne resurse i ne bismo se mogli boriti“.²⁴ Perišić je obavijestio VSO da VRS ne bi mogla voditi rat ukoliko se povuče vojna pomoć.²⁵ Na kraju rata, Mladić, u pismu Slobodanu Miloševiću (kopija dostavljena Perišiću) priznaje: „Bilo bi teško zamisliti tok događaja da nije bilo ove pomoći. Bila je sveobuhvatna i u osnovi blagovremena... To svi znaju, naročito u (VRS) koja će zauvijek biti zahvalna.“²⁶

Nakon iscrpne analize dokaza Tužilaštva vezanih za logističku podršku VRS-u, Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je VRS strahovito ovisila o pomoći SRJ i VJ kako bi funkcionirala kao vojska i kako bi mogla voditi rat.²⁷ „Momčilo Perišić, načelnik Generalštaba VJ, nadzirao je sistem pružanja svestrane vojne pomoći VRS, učestvovao u donošenju odluka VSO za pružanje te pomoći. Generalštab VJ direktno je dostavljao značajne količine naoružanja, što je predstavljalo ogroman dio potreba VRS za municijom.“²⁸ Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je značajna logistička i

²³ Stav 949, dokaz Tužilaštva 1258.

²⁴ Stav 1598, dokaz Tužilaštva 2822.

²⁵ Stav 1599, dokaz Tužilaštva 791 (17. sjednica VSO, 10.1.1994).

²⁶ Dokaz Tužilaštva 2710 (17.12.1995. godine, telegram).

²⁷ Stav 1602.

²⁸ Stav 1234.

tehnička podrška pružena jedinicama koje su učestvovala u izvršenju zločina za koje se tereti, Drinskom korpusu (zločini u Srebrenici) i Sarajevsko-romanijskom korpusu (zločini u Sarajevu).²⁹

Vijeće je također utvrdilo većinom glasova da zločini za koje se tereti u optužnici predstavljaju sastavni dio ratne strategije VRS³⁰ i da je Perišić, koji je bio svjestan „strateških ciljeva“ rukovodstva bosanskih Srba i diskriminatorne namjere VRS i krivičnog djelovanja u BiH,³¹ u to vrijeme pružao vitalnu logističku podršku VRS te omogućio počinjenje ovih zločina.³² Stoga je vijeće utvrdilo da je Perišić pružanjem značajne materijalne i logističke podrške pomagao u počinjenju zločina u Sarajevu i Srebrenici.

Stvaranje okruženja nekažnjavanja

Optužnica tereti Perišića da je imao profesionalnu vojnu obavezu da osigura održavanje discipline među svojim podređenim u VRS i VRSK, te da je imao obavezu poduzeti sve potrebne mjere da spriječi ili kazni svoje podređene u 30. i 40. kadrovskom centru za počinjenje zločina. Nadalje se navodi da je njegov uporan i produžen obrazac propuštanja da spriječi, istraži i kazni kršenje međunarodnog krivičnog zakona koje počine pripadnici VJ na službi u VRS i VRSK stvorio okruženje nekažnjavanja u kojem su njegovi podređeni vjerovali da mogu počiniti zločin bez straha od sankcija.³³

Pretno vijeće nije uvelo u spis dokaze o tome da li je stvoreno okruženje nekažnjavanja i kakav je imalo učinak na počinjenje zločina. To je uradilo iz razloga što je zaključilo da specifične tvrdnje zavise od utvrđenja da su glavni počinioci zločina podređeni Perišiću, te je, o čemu će kasnije biti riječ, Pretno vijeće jednoglasno utvrdilo da nije postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i VRS, uključujući i oficira koji su služili u 30. kadrovskom centru.³⁴

---

²⁹ Stav 1237, 1594.

³⁰ Stav 1602.

³¹ Stav 1486.

³² Stav 1602.

³³ Optužnica: stav 29-31.

³⁴ Stav 1586.

Raspoređivanje snaga VJ iz SRJ na teritoriji BiH

Optužnica tereti Perišića da je pomagao počinjenje zločina u Sarajevu na način da je slao redovne snage VJ iz SRJ u BiH, naročito da pomogne VRS tokom operacije Pancir-2 koja je vođena u Vogošći krajem 1993. i početkom 1994. godine. Tužilaštvo je izvelo svjedoke i materijalne dokaze pred Pretresnim vijećem o prirodi operacije Pancir-2 i ulozi VJ u toj operaciji. Dokazi su uključivali iskaze pripadnika VJ koji su učestvovali u operaciji, te znatnom broju dokumenata VRS i VJ o tome.

Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić rasporedio pripadnike Korpusa specijalnih snaga VJ iz 72. specijalne brigade, gardijske brigade, motorizovane brigade i 63. padobranske brigade u Sarajevu kako bi pomogli „Mladiću i VRS i njihovim naporima u vođenju kampanje protiv Sarajeva, u vrijeme kada je već znao za krivičnu namjeru VRS u provedbi ratne strategije“.³⁵ Vijeće je također utvrdilo većinom glasova da pripadnici tih jedinica, koji su već bili raspoređeni u Sarajevu, nisu bili dobrovoljci³⁶, a da su VJ i VRS nastojale sačuvati učešće pripadnika VJ u tajnosti.³⁷

Član 7.3 Krivična odgovornost

Kao poseban osnov krivične odgovornosti Tužilaštvo tereti Perišića po krivičnoj odgovornosti iz člana 7.3 Statuta za zločine počinjene u Sarajevu, Srebrenici i Zagrebu. Ovaj oblik krivične odgovornosti je također poznat kao „komandna odgovornost“, a da bi se ona uspostavila, Tužilaštvo je moralo dokazati:

- postojanje odnosa nadređeni-podređeni (što znači da je Perišić bio nadređen oficirima VRS i VRSK koji su počinili zločine). Da bi uspostavili odnos nadređeni-podređeni, Tužilaštvo je moralo dokazati da je Perišić imao efektivnu kontrolu nad svojim podređenim u VRS i VRSK. Efektivna kontrola je definirana kao materijalna mogućnost nadređenog da spriječi ili kazni za djela njegovih podređenih;

---

³⁵ Stav 1620.

³⁶ Stav 1345.

³⁷ Stav 1342.

- nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će zločini biti ili su već počinjeni i
- nadređeni je propustio da poduzme potrebne i razumne mjere da spriječi počinjenje krivičnih djela ili da kazni počiniocima krivičnih djela.

U zaključku izvođenja dokaza na suđenju, Tužilaštvo je odustalo od dokazivanja da je Perišić propustio da *spriječi* zločine u Zagrebu, jer je zaključilo da nema dovoljno dokaza za osuđujuću presudu po tom osnovu. Umjesto toga, tražilo je osuđujuću presudu po ostalim elementima iz člana 7.3 Statuta, odnosno da je Perišić propustio da *kazni* svoje podređene u VRSK za počinjenje ovih zločina.

Perišićevi navodni podređeni

Optužnicom se Perišić tereti da je kao NGŠVJ bio nadređen svim pripadnicima VJ koji su bili raspoređeni ili dodijeljeni VRS/VRSK preko 30. i 40. kadrovske centra (i bivšim pripadnicima JNA koji su se pridružili novoformiranim VRSK i VRS, a koji su postali pripadnici 30. i 40. kadrovske centra); svim pripadnicima VJ na službi u redovnim jedinicama VJ koji su poslani izvan SRJ ili su bili angažirani u SRJ u okviru podrške VRSK i VRS; i svim pripadnicima VRS/VRSK koji su započeli svoju službu u tim vojskama nakon što su prošli obuku i dobili činove u VJ, koji su nakon toga nastavili primati naknade i unapređenja u okviru VJ, a čiji status je reguliran u 30. i 40. kadrovskom centru.

Pretresno vijeće je detaljno analiziralo dokaze u vezi s pitanjem da li je postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i pripadnika VJ na službi u VRS i VRSK. Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić imao komandnu odgovornost nad svim pripadnicima VJ na službi u 40. kadrovskom centru (VRSK), jer je utvrdilo da je postojao odnos nadređeni-podređeni. Ipak, Pretresno vijeće je jednoglasno zaključilo da nije postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i pripadnika 30. kadrovske centra (VRS). Za bolje razumijevanje ovih različitih zaključaka, slijedi diskusija.

Odnos nadređeni-podređeni

Pretresno vijeće je prvo analiziralo pitanje da li su glavni počinioci zločina u Sarajevu, Srebrenici i Zagrebu bili *de jure* podređeni Perišiću.

Dokazi o *de jure* ovlasti mogu ukazati na odnos nadređeni-podređeni.³⁸ Vijeće je zaključilo na osnovu činjenice da je Perišić bio NGŠVJ, a da su 30. i 40. kadrovski centri bili formacije VJ, da je on *de jure* bio nadređen svim pripadnicima VJ na službi u tim formacijama.³⁹ Ipak, prema praksi Tribunala, zadovoljavanje ovog kriterija nije samo po sebi dovoljno za osuđujuću presudu po osnovu komandne odgovornosti. To je samo „jedan dokaz“ odnosa nadređeni-podređeni.⁴⁰

Pretno vijeće je zatim analiziralo ključno pitanje da li je *de facto* postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i pripadnika 30. i 40. kadrovskog centra kako bi utvrdilo da li je imao „efektivnu kontrolu“ nad počiniocima zločina. Efektivna kontrola znači materijalnu mogućnost za sprečavanje zločina za koje se tereti u optužnici, odnosno da kazni počinioca tih zločina. Saradnja, sama po sebi, odnosno sama mogućnost utjecaja na podređene nije dovoljna za utvrđenje efektivne kontrole.⁴¹ Prema praksi Tribunala, „(I)ndikator efektivne kontrole su više pitanje dokaza nego materijalnog prava, a ti indikator su ograničeni na pokazivanje da optuženi ima moć da spriječi, kazni ili pokrene mjere koje dovode do postupka protiv navodnih počinitelja, gdje je to moguće.“⁴² Među indikatorima koje je analiziralo Pretno vijeće bili su sljedeći:

- Perišićeve radnje u vezi sa sveobuhvatnom pomoći VRS i VRSK;
- Perišićeva mogućnost da unaprijedi ili prekine službu pripadnicima 30. i 40. kadrovskog centra;
- Perišićeva mogućnost da disciplinski kazni ili kazni pripadnike 30. i 40. kadrovskog centra i
- Perišićeve ovlasti da izda obavezujuće naredbe pripadnicima 30. i 40. kadrovskog centra.

Diskusija o ovima indikatorima i utvrđenjima Pretnog vijeća slijedi za svaki od njih.

---

³⁸ Presuda Žalbenog vijeća u Predmetu *Hadžihasanović*, stav 21.

³⁹ Stav 1667.

⁴⁰ Presuda Žalbenog vijeća u Predmetu *Orić*, stav 92; Presuda Žalbenog vijeća u Predmetu *Čelebići*, stav 197.

⁴¹ Stav 147.

⁴² Presuda Žalbenog vijeća u Predmetu *Blaškić*, stav 69.

Perišićeve radnje u vezi sa sveobuhvatnom pomoći VRS i VRSK

Dokazi su pokazali da je Perišić nadgledao sistem koji je osiguravao sveobuhvatnu pomoć VRS i VRSK, a koji je omogućavao VRS i VRSK da vodi rat. Utjecajem koji je imao da zaustavi davanje saglasnosti ili da insistira kod VSO da prekine pružanje materijalne pomoći VRS i VRSK, Vijeće je većinom glasova utvrdilo da je Perišić mogao izvršiti određeni stepen pritiska na počiniocze zločina. Ipak, centralno pitanje za Pretresno vijeće je bilo da li su takve radnje mogle u materijalnom smislu spriječiti ili kazniti počinjenje zločina. Vijeće, većinom glasova, nije bilo uvjereno izvan razumne sumnje da su „ove radnje u materijalnom smislu mogle spriječiti počiniocze ovih zločina“.⁴³

Perišićeva mogućnost da unaprijedi ili prekine službu pripadnicima 30. i 40. kadrovsog centra

Pretresno vijeće je utvrdilo da je u odnosu i na 30. i na 40. kadrovski centar Perišić zadržao ovlasti za unapređenje pripadnika kadrovsog centra do čina pukovnika, uključujući i njega, te da je imao ovlasti da predloži predsjedniku SRJ vanredno unapređenje u čin generala. Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić imao mogućnost da samostalno preporučiti potvrđivanje unapređenja u činove VJ za pripadnike kadrovsog centra na službi u VRS i VRSK. Ovaj faktor je išao u prilog tvrdnje da je Perišić imao efektivnu kontrolu.⁴⁴

Vijeće je također utvrdilo većinom glasova da je Perišić imao ovlasti da prekine profesionalnu službu pripadnicima VJ u 40. kadrovskom centru, a ovaj faktor je išao u prilog tome da je imao efektivnu kontrolu.⁴⁵

---

⁴³ Stav 1773.

⁴⁴ Stav 1768.

⁴⁵ Stav 1768.

Perišićeva mogućnost da disciplinski kazni ili kazni pripadnike 30. i 40. kadrovsog centra

Prema Pretresnom vijeću koncept efektivne kontrole se treba razumjeti „u smislu materijalne ovlasti da spriječi ili kazni“.⁴⁶ U slučaju VRSK, vijeće je većinom glasova utvrdilo da su radnje Perišića da pokrene disciplinski postupak protiv glavnih pripadnika 40. kadrovsog centra bile „naročito relevantne za pokazivanje efektivne kontrole“.⁴⁷ Zaključili su da su dokazi „jasno ukazali da je Perišić mogao pokrenuti disciplinski postupak, odnosno krivični postupak protiv oficira VRSK“, ali „...samo zahvaljujući politici VSO da sačuva tajnim angažman VJ u ratu u Hrvatskoj – politici koju je zastupao Perišić – ti postupci nisu pokretani“. Umjesto toga, oficiri koji su počinili neku povredu sankcionisani su prekidom službe. Ipak, Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je nakon pada Republike srpske krajine, u novembru 1995. godine, Perišić kaznio pripadnike VRSK zbog njihovih navodnih propusta u izvršavanju službe u ovom vojnom debaklu. Vijeće je većinom glasova utvrdilo da ovlasti Perišića da pokrene disciplinski odnosno krivični postupak protiv pripadnika 40. kadrovsog centra „snažno idu u prilog da je imao efektivnu kontrolu“.⁴⁸

Ipak, tvrdnja Pretresnog vijeća o mogućnosti Perišića da disciplinski kazni i kazni pripadnike 30. kadrovsog centra se razlikovala. Pretresno vijeće je primijetilo da se u spisu nije našao nijedan dokaz po kojem je Perišić pokrenuo *ex officio* disciplinski odnosno krivični postupak protiv pripadnika 30. kadrovsog centra. Svi disciplinski postupci koji su u VJ pokrenuti protiv pripadnika 30. kadrovsog centra „...bili su uslovljeni odlukom nadređenog oficira 30. kadrovsog centra u VRS, koji bi ili proslijedio VJ presudu vojnog disciplinskog suda VRS ili bi odobrio istragu protiv takvog pripadnika 30. kadrovsog centra. U tom procesu, Perišić je imao posrednu ulogu“.⁴⁹ Iz tog razloga je Pretresno vijeće utvrdilo da ovaj dokaz ne ide u prilog tvrdnji da je Perišić imao efektivnu kontrolu nad pripadnicima VJ u 30. kadrovsom centru.

---

⁴⁶ Stav 1758.

⁴⁷ Stav 1758.

⁴⁸ Stav 1760.

⁴⁹ Stav 1711.

Perišićeve ovlasti da izda obavezujuće naredbe pripadnicima 30. i 40. kadrovske centra

Pretno vijeće je prihvatilo dokaze koji su pokazali da je VJ mogla izdati dvije vrste naredbi: administrativnu naredbu koja je definirala odgovornosti, prava i obaveze pojedinca poput naredbe o premještanju pripadnika VJ s jedne pozicije na drugu (naredba) i operativnu komandu (naređenje) koje kao takvo predstavlja dio lanca komandovanja.⁵⁰

Pretno vijeće je zaključilo da su Perišić i Uprava za personalna pitanja VJ mogli izdati naredbe o premještanju pripadnika VJ u 30. i 40. kadrovske centar te da su se poštivale ove naredbe.⁵¹ Perišić je također mogao izdati naredbu o premještanju pripadnika VJ na službi u 30. i 40. kadrovske centru nazad u VJ, ali poštivanje takvih naredbi je zahtijevalo odobrenje VRS i VRSK.⁵² Stoga je Pretno vijeće dalo ograničenu težinu izdavanju takvih naredbi prilikom odlučivanja o efektivnoj kontroli.

Ključna i važna razlika u spisu je bila da li je Perišić izdavao komandne naredbe (naređenja) pripadnicima VJ na službi u VRS i VRSK. Vijeće je većinom glasova utvrdilo da je u slučaju pripadnika VJ na službi u VRSK izdavao naređenja, a da „... čak iako su ta naređenja bila rijetka, njihovo postojanje i činjenica da ih je VRSK poštivala pokazuje da je (Perišić) imao mogućnost da izda takva naređenja. To nam ukazuje da je sistem komande i kontrole u VRSK imao dva lanca komandovanja: jedan pod kontrolom Milana Martića, vrhovnog komandanta VRSK, a drugi pod kontrolom Perišića i drugih pripadnika rukovodstva SRJ, uključujući Miloševića“.⁵³

Potpuno suprotno, sudski spis nije sadržavao nijednu komandnu naredbu (naređenje) Perišića pripadnicima 30. kadrovske centra u VRS.⁵⁴ Pretno vijeće je zbog nedostatka takvih naređenja zaključilo, te iz drugih dokaza (kao što je nemogućnost Perišića da privoli Mladića da prihvati Mirovni plan Kontakt-grupe) da Perišić nije imao mogućnost izdavanja komandnih naredbi Mladiću i drugim pripadnicima 30. kadrovske centra.

---

⁵⁰ Stav 1701-1703.

⁵¹ Stav 1706.

⁵² Stav 1707.

⁵³ Stav 1763.

⁵⁴ Stav 1772.

Ovi materijalni dokazi su išli u prilog tvrdnji da je Perišić imao efektivnu kontrolu u slučaju 40. kadrovsog centra te utvrđenja da nije imao efektivnu kontrolu u slučaju pripadnika 30. kadrovsog centra.

Na osnovu iscrpne analize dokaza i ocjene težine faktora, uključujući gore navedenih, Vijeće je većinom glasova utvrdilo da je postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i pripadnika 40. kadrovsog centra u VRSK koji su 2. i 3. maja 1995. godine izvršili napade na Zagreb raketama orkan, te su ga stoga oglasili krivim za ove zločine po članu 7.3 Statuta.⁵⁵

Pretno vijeće je došlo do drugačijeg zaključka kod pitanja da li je Perišić imao odnos nadređeni-podređeni nad pripadnicima 30. kadrovsog centra u VRS. Iako je utvrdilo da je Perišić mogao „utjecati“ na ponašanje pripadnika 30. kadrovsog centra, nije moglo izvan svake razumne sumnje utvrditi da je imao efektivnu kontrolu nad počiniocima zločina u Sarajevu i Srebrenici te da je između njih postojao odnos nadređeni-podređeni.⁵⁶ Po ocjeni Pretnog vijeća, Perišićeva „mogućnost da efektivno kontrolira djelovanje pripadnika 30. kadrovsog centra je dovedena u pitanje njegovom nemogućnosti da im izda obavezujuća naređenja. Njegova materijalna nemogućnost da ih spriječi ili kazni je također djelimično dovedena u pitanje njegovom sekundarnom ulogom u procesu određivanja disciplinskih sankcija zbog njihovog djelovanja u VRS“.⁵⁷ Stoga je Pretno vijeće jednoglasnom odlukom utvrdilo da Perišić nije kriv po krivičnoj odgovornosti nadređenog iz člana 7.3 Statuta za zločine počinjene u Sarajevu i Srebrenici.⁵⁸

---

⁵⁵ Stav 1769.

⁵⁶ Stav 1777, 1778.

⁵⁷ Stav 1777.

⁵⁸ Dva dodatna elementa morala su biti dokazana radi dobivanja osuđujuće presude protiv Perišića po članu 7.3 Statuta: da je znao ili imao razloga da zna da su se njegovi podređeni spremali da počine krivično djelo ili su ga već počinili, te da je propustio da poduzme potrebne i razumne mjere da spriječi počinjenje krivičnih djela ili je propustio da kazni počiniocima tih krivičnih djela. Vezano za Perišićevo znanje o zločinima u Zagrebu, Vijeće je većinom glasova utvrdilo da je Perišić znao da su zločini počinjeni u roku od nekoliko sati nakon počinjenja (stav 1780) i da je propustio da poduzme razumne i potrebne korake da kazni svoje podređene u 40. kadrovskom centru za te zločine (stav 1783). Kako je Vijeće utvrdilo većinom glasova da nije postojao odnos nadređeni-podređeni između Perišića i pripadnika 30. kadrovsog centra koji su počinili zločine u Sarajevu i Srebrenici, nisu analizirali dva dodatna elementa potrebna prema članu 7.3 Statuta (stav 1779).

Činjenične tvrdnje vezane za Srebrenicu

Još jedan važan aspekt presude veže se za zločine u Srebrenici. Perišić se u pet odvojenih tačaka tereti za zločine u Srebrenici. Oglašen je krivim po četiri tačke, ali ga je Pretresno vijeće oslobodilo za istrebljenje, zločin protiv čovječnosti.

U zaključku analize tačaka vezanih za Srebrenicu, Pretresno vijeće je jednoglasno utvrdilo da su pripadnici VRS odnosno MUP-a ubili hiljade bosanskih muslimana, muškaraca i dječaka, nakon što je VRS zauzeo enklavu i prisilno preselio hiljade drugih.

Pretresno vijeće je zatim razmatralo da li su dokazi pokazali da je Perišić posjedovao dovoljno *mens rea* za donošenje osuđujuće presude za pomaganje u ubijanju i prisilnom preseljenju u Srebrenici. Analiziralo je da li je Perišić znao za namjere VRS da nasilno raseli i ubije bosanske muslimane nakon zauzimanja teritorije. Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić, i prije i nakon imenovanja na poziciju NGŠVJ, bio u potpunosti svjestan „diskriminatorne namjere i krivičnog djelovanja VRS na cijeloj teritoriji BiH“ i da je „znao da postoji velika vjerovatnoća da će doći do počinjenja zločina protiv stanovništva zbog napada VRS na Srebrenicu“.⁵⁹ Pretresno vijeće (uz Izdvojeno mišljenje sudije Molota) utvrdilo je da je Perišić znao da će zauzimanje enklave od strane VRS vjerovatno pratiti počinjenje velikog broja zločina usmjerenih protiv stanovništva bosanskih muslimana.⁶⁰ (Također je zaključilo da je u to vrijeme imao znanje o navodima da je VRS počinila zločine u Srebrenici.)

Na osnovu gore navedenih činjeničnih tvrdnji, Vijeće je utvrdilo većinom glasova da je Perišić imao vitalna saznanja tokom pružanja značajne pomoći u ljudstvu i logistici VRS, te da je pomoć koju je pružao imala značajan učinak na zločine počinjene u Srebrenici. Pretresno vijeće (uz Izdvojeno mišljenje Molota) oglasilo je Perišića krivim za pomaganje iz člana 7.1 u četiri od pet tačaka vezanih za Srebrenicu za koje se tereti.

---

⁵⁹ Stav 1541.

⁶⁰ Stav 1579.

U vezi s tačkom istrebljenja, Pretresno vijeće je zaključilo da se istrebljenje desilo u Srebrenici.⁶¹ Ipak, Pretresno vijeće je jednoglasnom odlukom oslobodilo Perišića po ovoj tački.

Odlučno činjenično pitanje za Pretresno vijeće po ovoj tački je bilo da li je Perišić znao, u vrijeme kada je pružao pomoć VRS, da će doći do mogućeg ubijanja hiljada bosanskih muslimana.⁶² U vezi s ovim ključnim pitanjem da li se mogao predvidjeti masakr civila, izjave svjedoka su bile konfliktne. Neki svjedoci su tvrdili da se mogao predvidjeti masakr civila nakon zauzimanja enklave, dok su drugi svjedoci tvrdili da dok se moglo predvidjeti ubijanje civila, nije se mogao predvidjeti *opseg* ubijanja. Zbog konfliktnih dokaza o ovoj temi, Pretresno vijeće nije moglo izvan svake razumne sumnje utvrditi da je Perišić znao u vrijeme pružanja pomoći „da će se vjerovatno desiti sistematično ubijanje hiljada bosanskih muslimana. Stoga nije utvrdilo da je Perišić znao da će njegova pomoć VRS omogućiti počinjenje zločina istrebljenja“.⁶³ Kako umišljajni element pomaganja nije dokazan za tačku istrebljenja, Perišić je oslobođen po ovoj tački iz optužnice.⁶⁴

Presuda Pretresnog vijeća

Perišić je oglašen krivim u 12 od 13 tačaka za koje mu se sudilo. Pretresno vijeće (uz Izdvojeno mišljenje Molota) oglasilo je Perišića krivim za pomaganje iz člana 7.1 Statuta za zločine u Sarajevu (ubistvo, nečovječno postupanje i napade na civile) i u Srebrenici (ubistvo, nečovječno postupanje i progon) i oglasilo je Perišića krivim po komandnoj odgovornosti iz člana 7.3 Statuta za propust da kazni podređene za zločine počinjene u Zagrebu.

Pretresno vijeće je jednoglasnom odlukom oslobodilo Perišića po tački istrebljenja kao zločina protiv čovječnosti (Srebrenica) i po komandnoj odgovornosti iz člana 7.3 Statuta za propust da spriječi ili kazni podređene za zločine počinjene u Sarajevu i Srebrenici.

---

⁶¹ Stav 758.

⁶² Stav 1647.

⁶³ Stav 1647.

⁶⁴ Stav 1648.

Kazna

Osvrnuvši se na zločine za koje je imalo dokaze, Pretresno vijeće je primijetilo da „bi bilo teško pretjerati u ocjeni stepena zločina u Sarajevu“, te je uzelo na znanje ogroman broj žrtava dugotrajnog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila u Sarajevu. Vijeće je zaključilo da „su naročito civili u Sarajevu bili izloženi redovnom granatiranju i snajperskom djelovanju tokom mandata Perišića na dužnosti NGŠVJ, što predstavlja jedan duži vremenski okvir“.⁶⁵ Vijeće je zaključilo da je granatiranje Zagreba „izvršeno uz bezosjećajnost prema civilima“ te da je ono rezultiralo velikim brojem žrtava.⁶⁶ Pretresno vijeće je naglasilo da se „srebrenička tragedija ističe kao najtamnije poglavlje u evropskoj historiji nakon Drugog svjetskog rata“ i primijetilo da su počinjena zlodjela „uništila porodice i iza sebe ostavila ogroman broj uništenih domova“.⁶⁷

Pretresno vijeće (uz Izdvojeno mišljenje Molota) osudilo je Perišića na jedinstvenu zatvorsku kaznu od 27 godina.

Zaključak

Ogromnim brojem dokaza koji su predloženi Pretresnom vijeću i u kotlu sudnice, Tužilaštvo je van svake razumne sumnje dokazalo individualnu krivičnu odgovornost Perišića, jedne od centralnih ličnosti ratova u BiH i Hrvatskoj. Na poziciji NGŠVJ vodio je ratove za radnim stolom u Beogradu, ratnik iz sjene koji je tiho i efikasno izvršavao svoje ovlasti, u skladu s politikama i ograničenjima koja je odredio VSO, pružanja ključne podrške VRS i VRSK bez koje ne bi mogli efektivno voditi rat. Također ne bi mogli počinuti zločine koji su tragično karakteristični za ove ratove.

---

⁶⁵ Stav 1816.

⁶⁶ Stav 1819.

⁶⁷ Stav 1821.

Akademik, prof. dr. Ljubomir Berberović

SRPSKO KONSULTACIONO VIJEĆE I PREDSTAVNICI MEĐUNARODNE ZAJEDNICE U SARAJEVU U OPSADI 1993-1994. GODINE

Multinacionalna struktura sarajevskog otpora agresiji predstavljala je bitan element ratnog napora grada i cijele zemlje. Manifestacije takvog karaktera odbrane Sarajeva imale su neprocjenjiv značaj za sliku i značenje ukupnog karaktera rata u Bosni i Hercegovini. Kako piše Mirko Pejanović u studiji „Uloga Sarajeva u odbrani multietničnosti i državnosti BiH“, koja se nalazi u zborniku njegovih radova objavljenih pod zajedničkim naslovom *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*: „U svom socijalnom i urbanom razvoju Sarajevo je imalo jednu istorijsku posebnost. Ova posebnost se ispoljava u tome što je demografska struktura Sarajeva kroz više vjekova oblikovana kao višenacionalna. Zapravo, grad Sarajevo se u svom demografskom i socijalnom razvoju afirmisao kao multietnička, multikulturalna i multireligijska zajednica.“¹

Iz ovog aspekta, aktivnosti sarajevskih Srba zauzimaju u istoriji rata 1992–1995. sasvim originalno i specifično mjesto. Na samom početku, početkom ljeta 1992. godine, sastao se Forum građana srpske nacionalnosti koji je javno osudio oružanu agresiju, beligerentnu politiku SDS i njene segregacionističke projekte.² Duh tog foruma sjajno je anticipiran člankom Brace Kosovca u *Oslobođenju* od maja 1992, u kojem stoji: „Agresivna politika SDS-a, a poslije Bijeljine, Foče, Višegrada, Zvornika, Mostara i Sarajeva možemo slobodno reći zločinačka, duboko je suprotna interesima srpskog naroda u BiH.“³

---

¹ Mirko Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2012, 61.

² Veljko Droca, „Opredijeljeni za jedinstvenu i suverenu BiH – Institucionalno organizovanje Srba u vrijeme posljednjeg rata“, *Glas antifašista*, Sarajevo, januar 2005, god. VIII, broj 33-34, 32-34.

³ D. Kosovac, „Genocid nad Srbima“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 2. maj 1992, 2.

U punom kontinuitetu s ovim nastupima i stavovima, kao i s Platformom Predsjedništva BiH od 26. juna 1992, 8. aprila 1993. osnovano je Srpsko konsultaciono vijeće. To je bio epilog „ideje koju je oblikovala grupa intelektualaca u Sarajevu“, kako piše Mirko Pejanović u predgovoru za ediciju „Bosno, i mi smo tvoj narod“.⁴ SKV nastaje kao odgovor na jasno ukazanu potrebu za kontinuiranom formom djelovanja u aktuelnim teškim prilikama kakve su vladale u gradu i u zemlji.⁵ O prirodi Vijeća najbolje govori sam pridjev „konsultaciono“. Radilo se o okupljanju ljudi s imenima i prezimenima, koji hoće da raspravljaju između sebe i sa svakim drugim zainteresovanim, radi donošenja stavova i zaključaka o aktuelnim pitanjima društvene situacije. Osnivačkom sastanku prisustvovali su većinom nosioci funkcija u različitim društvenim, političkim, profesionalnim, kulturnim i sportskim organizacijama sa sjedištem u Sarajevu. Prema zabilješci s osnivačkog skupa,⁶ među osnivačima su bili: novinar Rajko Živković, prof. dr. Nikola Kovač, historičar dr. Drago Borovčanin, akademik Ljubomir Berberović, dr. Đorđe Zarić, Dragutin Kosovac, protojerej Krstan Bijeljac, bivši gradonačelnik Sarajeva i predsjednik Gradskog odbora SUBNOR Vaso Radić, književnik Dragan Janjić, književnik Gavrilo Grahovac, predsjednik Advokatske komore BiH Žarko Bulić, predsjednik Narodne tehnike BiH Zdravko Petrović, poslanik Skupštine RBiH Boro Bjelobrk, ekonomista Radenko Bogdanović, direktor Stranke reformista Ljubiša Marković, član Predsjedništva LBO dr. Omiljen Slijepčević, prvak teatra Dragan Jovičić, mr. ing. Milan Stević, Krsto Stjepanović, član Olimpijskog komiteta BiH profesor Dako Radošević, pjesnik Goran Simić. Zaključeno je da će se Vijeće sastajati jednom sedmično (što je u skladu s objektivnim prilikama i ostvarivano). Manji broj članova Vijeća izabran je u takozvani Izvršni dio SKV, sa zadatkom češćeg, po mogućnosti redovnog sastajanja.⁷ Osnivački skup je donio kratku listu opštih ciljeva i načelni radni program. Desetak godina kasnije će o učesnicima prvog

---

⁴ M. Pejanović, „Predgovor“, *Zbornik Bosno i mi smo tvoj narod* (urednik Miloš Božić), Srpsko građansko vijeće Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2004.

⁵ Š. Hodžić, „M. Pejanović: Godine borbe za multietničku Bosnu“, u: *Sve je moguće – Susreti i razgovori*, DES doo, Sarajevo, 2010, 338-342.

⁶ Lj. Berberović, *Srpsko konsultaciono vijeće u Sarajevu 1993-1994*, Srpsko građansko vijeće – Pokret za ravnopravnost u BiH, Sarajevo, 2008, 92.

⁷ Isto.

sastanka SKV biti rečeno da predstavljaju „najuglednije građane srpskog naroda“, koji se „javno i odlučno distanciraju od politike SDS“.⁸ SKV je pred predstavnicima međunarodne zajednice često podvlačilo neophodnost da se u tekuće pregovore o budućnosti BiH uključe „glas i volja onih Srba koji se izjašnjavaju za zajedničku državu“,⁹ a pretežno žive na područjima pod kontrolom legalne vlade RBiH. Nažalost, strani faktor se bavio prvenstveno zaustavljanjem rata, a to je značilo – potcjenjivanje svakog „nenaoružanog argumenta“, o čemu opširno govori jedan letak inostranog porijekla¹⁰ o karakteru i djelovanju SKV.

*

Od samog svog osnutka SKV uspostavlja kontakte s mnogim istaknutim stranim akterima u pregovaračkim procesima oko suzbijanja oružanih sukoba. Predstavnici SKV učestvovali su u razgovorima vođenim s izaslanicima međunarodne zajednice o problemima uspostavljanja mira u BiH. Kontakti SKV imaju posebno mjesto u nastojanjima da svijet stekne što tačniju sliku aktuelnog stanja i aktuelnih problema u Bosni i Hercegovini.

Grupa od desetak zapadnoevropskih i američkih novinara došla je već na dan 12. aprila 1993. u prostoriju gdje se upravo završavala prva redovna sjednica izvršnog dijela SKV. Živo su se interesovali za opredjeljenja, program i aktivnosti SKV. S ovom grupom stranih izvještača razgovarali su predsjednik (Lj. Berberović) i potpredsjednik Vijeća (Ž. Bulić); to je bio prvi izlazak SKV na međunarodne puteve sredstava javnog informisanja. Međutim, tragovi ove „konferencije za štampu“ u stranim glasilima nisu bili pronađeni.

Samo nekoliko dana po osnivanju SKV započeo je niz dodira SKV sa službenim predstavnicima međunarodne zajednice. Novoimenovani američki posrednik u pregovorima o Bosni i Hercegovini, specijalni izaslanik predsjednika Klinton (Clinton) - ambasador Redžinald Bartolomju¹¹

⁸ A. Tanović, „Patriotizam i solidarnost“, *Dijalog*, 2004, broj 2, 189-192.

⁹ Lj. Berberović, nav. dj., 8.

¹⁰ Lj. Berberović, nav. dj., 92.

¹¹ Reginald Bartholomew, podsekretar u američkom Ministarstvu vanjskih poslova. Od 5. maja 1992. bio stalni predstavnik SAD pri Vijeću NATO, a kasnije 1993. postavljen za ambasadora u Italiji.

primio je 12. aprila uvečer rukovodiocce Vijeća. S američkim diplomatom razmijenjene su međusobne informacije, poslije sastanka koji je Amerikanac istoga dana imao s najvišim zvaničnicima R BiH. U prvu posjetu BiH Bartolomju je stigao ubrzo nakon dugog razgovora s ruskim ministrom spoljnjih poslova Kozirjev, ¹² 12. februara u Moskvi. ¹³ Tom prilikom se Kozirjev upoznao s ocjenom Klintonove administracije da je dotadašnje rukovanje bosanskohercegovačkom krizom bilo „oklijevajuće i nespretno“. Bartolomju i Kozirjev su se saglasili da dvije velesile pojačaju napor kako bi bio postignut „pravedan i uravnotežen sporazum radi prekida etničkog rata“. Tako su Amerika i Rusija učinile prvi korak ka intenzivnijem i ambicioznijem prisustvu u međunarodnim nastojanjima da se popravi stanje u BiH. Domaći politički krugovi bili su svjesni važnosti ove kadrovske promjene u američkoj diplomatiji – dolazak Bartolomjua u Sarajevo pozdravljen je u *Oslobođenju* naslovom „Vrijeme za finale“. ¹⁴ Očekivanja ipak nisu bila ispunjena i rat se produžio još tri duge godine. Uostalom, Bartolomju je vrlo brzo premješten na dužnost ambasadora SAD-a u Rim i tako završio svoj kratki angažman u mirovnim nastojanjima oko Bosne i Hercegovine.

Već 18. aprila delegacija SKV imala je dug susret s grupom parlamentaraca Ruske federacije, koje je predvodio deputat Dume Jevgenij Aršakovič Ambarcumov, ¹⁵ predsjednik skupštinske Komisije za ekonomske i političke odnose s inostranstvom. U opširnom razgovoru razmijenjena su obavještenja o ratu u BiH, te o odnosima između dviju država. O tome izvještava učesnik sastanka, sekretar SKV Rajko Živković, u *Oslobođenju* od 19. aprila 1993, pod naslovom „Ne podržavamo agresiju“. ¹⁶ Nakon

---

¹² Kozirjev (Andrej Vladimirovič Kozyrev), profesionalni diplomata, ministar 1991-1996. U Donjem domu ruskog parlamenta (Duma) javno je optužen da nije dovoljno podržavao bosanske Srbe, što je možda utjecalo na njegovu smjenu.

¹³ G. Kramer, „U.S. envoy to plead for peace in Bosnia“, *Weekend*, No 10&11, April 1993; 6B.

¹⁴ *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. april 1993.

¹⁵ Ruski (sovjetski) političar i novinar, rođen 1929. godine, član Kongresa narodnih deputata RSFSR (izabran 1990), poslanik u Dumi (izabran 1992), simpatizer politike lijevog centra, ambasador u Meksiku (1994-1999), svojedobno savjetnik Gorbačova za pitanja reforme vanjskopolitičkih službi. Ranije (1959-1963) bio urednik časopisa *Pitanja mira i socijalizma*, koji je izlazio u Pragu.

¹⁶ *Oslobođenje*, Sarajevo, 19. april 1993.

boravka istih ruskih parlamentaraca u Beogradu, koji je odmah uslijedio, Miroslav Jančić, tadašnji portparol Ministarstva za vanjske poslove RBiH, daje izjavu ispred SKV kritikujući očigledne razlike u izjavama ruskih delegata u Sarajevu i Beogradu, što je također zabilježilo *Oslobođenje*.¹⁷ Ova dvoličnost vezana je i za osobu samog šefa delegacije Ambarcum-ova, koji je doprinio smjenjivanju Kozirjeva s dužnosti ministra za vanjske poslove (1996), podržavajući u Dumi optužbe na njegov račun zbog „prozapadne orijentacije“ i nedovoljne pomoći bosanskim Srbima.

Dana 4. maja 1993. kopredsjednici Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, David Owen¹⁸ i Thornvald Stoltenberg,¹⁹ vodili su jednosatni razgovor s predstavnicima bosanskohercegovačkih građanskih stranaka, u kojem su ispred SKV učestvovali Nikola Kovač i Braco Kosovac. Na tom sastanku je postavljen poznati zahtjev da se političkoj opoziciji omogućiti udio u organima aktuelne vlasti („trećina vlasti“), o čemu je profesor Kovač, potpredsjednik SKV-a, dao opširnu izjavu novinarima.²⁰

Uskoro, krajem juna, predstavnici SKV-a učestvuju i u seriji razgovora s grupom ruskih novinara. Gostima su objašnjena opredjeljenja i ciljevi, te prikazane aktivnosti Vijeća, a ekspozeu je uslijedila duga, često polemična diskusija. Najvažniji sadržaji prvog susreta objavljeni su u obliku zabilješke u *Oslobođenju*.²¹

Pored neposrednih kontakata, SKV vodi i dosta intenzivnu korespondenciju, obraćajući se pismenim putem faktorima međunarodne politike i svjetskog javnog mnijenja s ocjenama i komentarima tekućih mjera i koraka prema Bosni i Hercegovini. Među ovakvim intervencijama

---

¹⁷ *Oslobođenje*, Sarajevo, 22. april 1993.

¹⁸ Baron David A.L. Owen (rođen 1938), britanski ljekar i političar, član Doma lordova engleskog parlamenta. Ministar za vanjske poslove (1977-1979) i profesor univerziteta (Liverpool, 1996-2009).

¹⁹ Thornvald Stoltenberg (rođen 1931), norveški političar, ministar odbrane (1979-1981) i ministar vanjskih poslova (1990-1993), specijalni predstavnik sekretara OUN za bivšu Jugoslaviju. Pored različitih drugih dužnosti, kasnije je bio predsjednik Crvenog krsta Norveške (1999-2008).

²⁰ *Oslobođenje*, Sarajevo, 6. maj 1993.

²¹ *Oslobođenje*, Sarajevo, 28. juni 1993.

može se posebno spomenuti pismo od 23. maja 1993. godine poslano kopredsjednicima mirovne konferencije, gdje se izražava razočarenje zbog jednostranog pristupa autora bosanskohercegovačkoj situaciji, a povodom pojedinih stavova sadržanih u 13 tačaka Vašingtonskog kominikea.²² U ovom pismu su ukratko izloženi trajni programski stavovi SKV-a.

Daljnje slično pismo upućeno kopredsjednicima prenosi nezadovoljstvo SKV-a zbog toga što se u djelovanju međunarodne zajednice jasno primjećuju elementi popuštanja tendencijama dezintegracije Bosne i Hercegovine. U pismu poslanom kopredsjednicima Ovenu i Stoltenbergu 27. jula 1993. stavljeno je do znanja mišljenje Vijeća u pogledu trenutnog stanja mirovnih pregovora. U ovom pismu, pored ostalog, stoji: „Ni vi ni bosanskohercegovačka državna delegacija nemate mandat za dijeljenje BiH na etničkom principu”, o čemu piše sarajevski publicista Šefko Hodžić u svom feljtonu „Kako je BiH dijeljena na tri republike“.²³

Nakon spomenutih susreta i navedene korespondencije, uspostavljeni su brojni kontakti s drugim funkcionerima svjetskih vlada, praktično sa svih kontinenata, naročito u toku priprema za održavanje Skupštine građana BiH srpske nacionalnosti, koja je održana 27. marta 1994, na kojoj je osnovano Srpsko građansko vijeće, s Mirkom Pejanovićem na čelu. U tom kontekstu, predstavnici SKV-a nekoliko puta vode razgovore sa specijalnim izaslanikom predsjednika SAD Čarlsom Redmanom.²⁴ Redman se početkom marta prvi put susreo s predstavnicima SKV-a i SPKD „Prosvjeta“, interesujući se za tok pripremanja Skupštine i druga pitanja djelovanja srpskih institucija u Sarajevu. Ovaj susret zabilježen je u dnevniku *Oslobođenje*²⁵ i u prvom broju obnovljenog sarajevskog časopisa *Bosanska vila*, maja 1994.

---

²² *Oslobođenje*, Sarajevo, 25. maj 1993.

²³ *Oslobođenje*, Sarajevo, 18. septembar 2004.

²⁴ Charles Edgar Redman (rođen 1943), diplomata, profesor na univerzitetu (antropologija, arheologija) i poslovni čovjek (građevinski koncern Bechtel, potpredsjednik od 1996). Do imenovanja za Clintonovog specijalnog izaslanika bio ambasador SAD u Švedskoj (1989-1992), a poslije toga u Njemačkoj (1996-1999). Kasnije je napustio službu u institucijama za spoljne poslove SAD.

²⁵ “Čarls Redman kod Pejanovića“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 10. mart 1994.

Prilikom svojih posjeta Sarajevu, s predstavnicima SKV-a je kontaktirao i već spomenuti Vitalij Čurkin,²⁶ specijalni izaslanik ruskog predsjednika Jeljcina i ruski posrednik u rješavanju bosanskohercegovačke krize.²⁷

Na sjednici SKV-a od 28. novembra 1993. usvojena je izjava sa zahtjevom da se u mirovnim pregovorima vodi više računa o civilizacijskim standardima i ljudskim pravima u budućoj državi BiH, a manje o teritorijalnim razgraničenjima između aktera sadašnjeg sukoba. Ima mnogo primjera da su ovakva mišljenja SKV-a dobila odjek i u inostranoj publicistici.²⁸

SKV je posvećivalo posebnu pažnju pitanjima budućeg uređenja grada Sarajeva. U dogovoru sa više drugih domaćih organizacija sastavljeno je (u ponedjeljak 16. augusta 1993) zajedničko pismo, upućeno Mirovnoj konferenciji u Ženevi, kojim se traži da Sarajevo bude organizovano kao nepodijeljen grad i da se trajno osiguraju jednaka ljudska prava za sve građane u svim dijelovima Bosne i Hercegovine.²⁹ Na ovom stavu će SKV uporno i neprekidno insistirati u svojim kontaktima s predstavnicima međunarodne zajednice.

*

Sarajevska sredstva informisanja pružala su dosta prostora napisima o opredjeljenju i radu SKV. U tome je svakako prednjačio dnevnik *Oslobođenje*, tako da napisi iz ovog lista predstavljaju najveći dio sačuvane dokumentacije. Vrijedno je naglasiti da se i inostrana javnost na veoma različite načine upoznavala s opredjeljenjima i akcijama SKV-a. Za nepunu

---

²⁶ Vitalij Ivanovič Čurkin (rođen 1952), u to vrijeme zamjenik (1992-1994) ruskog ministra spoljnjih poslova Kozirjeva. Poslije je bio ambasador u Belgiji i Kanadi, a zatim stalni predstavnik Rusije u Organizaciji ujedinjenih nacija.

²⁷ Mirko Pejanović, *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999, 253.

²⁸ Ovdje će biti navedena dva primjera, iz Francuske i Švajcarske. (1) P. Garde, *Journal de voyage en Bosnie-Herzegovine*, (121-122), La Nuée Bleue, Paris, 1995, (2) J. Vollmer, *Dass wir in Bosnien zur Welt gehören Benzinger Verlag*, Solothurn and Düsseldorf, 1995, 120.

²⁹ Ljubo Lucić, *Između neba i granata (Sarajevski dnevnik 1992-1995, I dio)*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb, 2005, 162.